

Hungarológiai Közlemények

A MAGYAR TANSZÉK FOLYÓIRATA 2023/4



Hungarológiai
Közlemények

Hungarološka
saopštenja

Papers of
Hungarian Studies

Folyóiratunk nemzetközi
adatbázisokban:

Indeksirano u:

Indexed by:



Támogatóink:

Štampanje ovog broja pomogli su:

The issue was supported by:



Министарство науке,
технолошког развоја и иновација



MEGVALÓSULT
A MAGYAR KORMÁNY
TÁMOGATÁSÁVAL



MINISZTERELNÖKSÉG
NEMZETPOLITIKAI ÁLLAMTITKÁRSÁG



BETHLEN GÁBOR
Alap

ETO: 821.511.141+811.511.141

ISSN 0350 2430 (Print)
ISSN 2406-3266 (Online)

Hungarológiai Közlemények

AZ ÚJVIDÉKI BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR
MAGYAR NYELV ÉS IRODALOM TANSZÉKÉNEK
FOLYÓIRATA
2023. LIV. évf. 4. sz. ÚJ FOLYAM XXIV. évf. 4. sz.

ÚJVIDÉK
2023/4

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK
Az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kara
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének lektorált tudományos folyóirata

Megjelenik évente négyszer

Fő- és felelős szerkesztő: Toldi Éva tanszékvezető
(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, eva.toldi@ff.uns.ac.rs)

A kiadásért felel: Ivana Živančević-Sekeruš dékán
(Bölcsészettudományi Kar, Újvidéki Egyetem, Szerbia)

Szerkesztőbizottság

Berszán István

(Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Irodalomtudományi Intézet,
Kolozsvár, Románia, iberszan@yahoo.com)

Csernicskó István

(II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Hodinka Antal Nyelvi Kutatóintézet, Beregszász,
Ukrajna, csistvan@kmf.uz.ua)

Gintli Tibor

(Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Modern Magyar Irodalomtörténeti
Tanszék, Budapest, Magyarország, gintli.tibor@btk.elte.hu)

Nemes Péter

(Indiana Egyetem, Globális és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Nemzetközi Tanulmányok Tanszék,
Bloomington, USA, pnemes@indiana.edu)

Tuomo Lahdelma

(Jyväskyläi Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Művészeti és Kultúratudományi Intézet, Jyväskylä,
Finnország, tuomo.v.k.lahdelma@jyu.fi)

Thomka Beáta

(Pécsi Tudományegyetem, Modern Irodalomtörténeti és Irodalomelméleti Tanszék, Irodalomtudományi
Doktori Iskola, Pécs, Magyarország, thomka.beata@pte.hu)

Andrić Edit

(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, andrice@sbb.rs)

Utasi Csilla

(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, csilla.utasi@gmail.com)

A kéziratokat a főszerkesztő (eva.toldi@ff.uns.ac.rs) vagy a szerkesztőség
(hungar@ff.uns.ac.rs) elektronikus postacímére várjuk.

UNIVERZITET U NOVOM SADU

Hungarološka saopštenja

FILOZOFSKI FAKULTET
GODIŠTE LIV-4/XXIV-4



NOVI SAD
2023/4

HUNGAROLOŠKA SAOPŠTENJA

Recenzirani naučni časopis Odseka za hungarologiju Filozofskog fakulteta
Univerziteta u Novom Sadu

Izlazi kvartalno

Glavni i odgovorni urednik: Eva Toldi, šef odseka

(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju, Srbija,
eva.toldi@ff.uns.ac.rs)

Za izdavača: Ivana Živančević-Sekeruš, dekanica

(Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Srbija)

Uređivački odbor

Ištvan Bersan

(Univerzitet Babeš–Bolyai, Filozofski fakultet, Institut za mađarski jezik, Cluj-Napoca, Rumunija,
iberszan@yahoo.com)

Ištvan Černičko

(Transkarpatska mađarska viša škola „Ferenc Rakoci II”, Lingvistički istraživački centar „Antal Hodinka”,
Beregovo, Ukrajna, csistvan@kmf.uz.ua)

Tibor Gintli

(Univerzitet ELTE, Filozofski fakultet, Odsek za modernu književnu istoriju, Budimpešta, Mađarska,
gintli.tibor@btk.elte.hu)

Peter Nemeš

(Univerzitet Indiana, Fakultet za globalne i međunarodne studije, Odsek za međunarodne studije,
Blumington, SAD, pnemes@indiana.edu)

Tuomo Lahdelma

(Univerzitet Jiveskile, Filozofski fakultet, Odsek za umetnost i kulturne studije, Jiveskile, Finska,
tuomo.v.k.lahdelma@jyu.fi)

Beata Tomka

(Univerzitet u Pečuju, Filozofski fakultet, Odsek za modernu istoriju i teoriju književnosti,
Doktorski program za književne studije, Pečuj, Mađarska, thomka.beata@pte.hu)

Edit Andrić

(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Katedra za mađarski jezik i književnost, Srbija,
andrice@sbb.rs)

Čila Utaši

(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Katedra za mađarski jezik i književnost, Srbija,
csilla.utasi@gmail.com)

Rukopise slati na adresu glavnog urednika (eva.toldi@ff.uns.ac.rs) ili redakcije
(hungar@ff.uns.ac.rs).

UNIVERSITY OF NOVI SAD

Papers of Hungarian Studies

OF THE FACULTY OF PHILOSOPHY
VOLUME LIV-4/XXIV-4



NOVI SAD
2023/4

PAPERS OF HUNGARIAN STUDIES

University of Novi Sad, Faculty of Philosophy

Peer-reviewed Academic Journal of the Department of Hungarian Studies

A quarterly publication

Editor-in-Chief: Éva Toldi, Head of Department

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Serbia,
eva.toldi@ff.uns.ac.rs)

Responsible Editor: Ivana Živančević-Sekeruš, Dean

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Serbia)

Editorial Board

István Berszán

(Babeş-Bolyai University, Faculty of Letters, Department of Hungarian Literary Studies, Romania,
iberszan@yahoo.com)

István Csernicskó

(Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian Institute, Antal Hodinka Linguistic Research Center,
Beregovo, Ukraine, csistvan@kmf.uz.ua)

Tibor Gintli

(ELTE University, Faculty of Arts, Department of Modern Hungarian Literary History, Budapest,
Hungary, gintli.tibor@btk.elte.hu)

Péter Nemes

(Indiana University, School of Global and International Studies, Department of International Studies,
Bloomington, USA, pnemes@indiana.edu)

Tuomo Lahdelma

(University of Jyväskylä, Faculty of Humanities, Department of Art and Culture Studies, Jyväskylä,
Finland, tuomo.v.k.lahdelma@jyu.fi)

Beáta Thomka

(University of Pécs, Faculty of Humanities, Department of Modern Literatures and Literary Theory,
Doctoral Programme for Literary Studies, Pécs, Hungary, thomka.beata@pte.hu)

Edit Andrić

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Serbia, andrice@sbb.rs)

Csilla Utasi

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Serbia,
csilla.utasi@gmail.com)

All manuscripts should be submitted by e-mail to the Editor-in-Chief (eva.toldi@ff.uns.ac.rs)
or the Editorial Office (hungar@ff.uns.ac.rs).

TARTALOM

ANDRIĆ Edit: Frazeológiai internacionalizmusok a magyarban és a szerbben	1–14
ROSENBERG Mátyás: A „biboldó” romani kölcsönzés eredete és használata a magyar nyelvben	15–32
BORBÉLY Anna: Longitudinális kutatás a kétnyelvűségről (1990–2021)	33–47
KOVÁCS RÁCZ Eleonóra: Szerbnyelv-használat bizonyos beszédszituációk függvényében	48–60
ZENTAI Péter: A látható nyelv Zentán (<i>Szociolingvisztikai és nyelvpolitikai megfigyelések egy vajdasági kisváros nyelvi tájképéről</i>)	61–80
BERENTE Anikó – KONTRA Miklós – NÉMETH Miklós – SCHIRM Anita – SINKOVICS Balázs: Nyelvi vélekedések mintázatai Szegeden és környékén	81–88
MARTHY Annamária: A szülész nő-szülő nő interakció nyelvészeti elemzési lehetőségei	89–105
VERMEKI Boglárka: A gyermekek spontán beszédének jellemzői (<i>Szógyakorisági és kulcsszóvizsgálatok a KorSzak Gyermeknyelvi Korpuszon</i>)	106–121
KATONA Edit: Komplex események metonimikus megnevezései kognitív tükörben	122–132
JUHÁSZ TÓTH Tímea: A <i>Vajdaság Autonóm Tartomány</i> <i>Hivatalos Lapja</i> szerb nyelvű számainak és magyar fordításainak összevető elemzése	133–144
MOLNÁR CSIKÓS László: A vajdasági magyar helységnevek hivatalos használatának problémái	145–153

CONTENTS

ANDRIĆ, Edit: Phraseological internationalisms in Hungarian and Serbian	1–14
ROSENBERG, Mátyás: The origin and use of the Romani loanword <i>biboldó</i> in the Hungarian language	15–32
BORBÉLY, Anna: Longitudinal research on bilingualism (from 1990 to 2021)	33–47
KOVÁCS RÁCZ, Eleonóra: Serbian language use in specific speech situations	48–60
ZENTAI, Péter: Linguistic landscape in Senta (<i>Sociolinguistic and language policy observations on the linguistic landscape of a small town in Vojvodina</i>)	61–80
BERENTE, Anikó – KONTRA, Miklós – NÉMETH, Miklós – SCHIRM, Anita – SINKOVICS, Balázs: Patterns of Hungarian language regard in Szeged and vicinity	81–88
MARTHY, Annamária: A potential linguistic analysis of the midwife–woman-in-labour interaction	89–105
VERMEKI, Boglárka: Characteristics of children’s spontaneous speech (<i>Word frequency and keyword analysis in the KorSzak Child Language Corpus</i>)	106–121
KATONA, Edit: Metonymic names of complex events in a cognitive mirror	122–132
JUHÁSZ TÓTH, Tímea: Comparative analysis of the Serbian original issues and Hungarian translations of the Official Journal of the Autonomous Province of Vojvodina	133–144
MOLNÁR CSIKÓS, László: Problems of the official use of Hungarian place names in Vojvodina	145–153

SADRŽAJ

Edit ANDRIĆ: Frazeološki internacionalizmi u mađarskom i srpskom jeziku	1–14
Maćaš ROZENBERG: Upotreba pozajmljenice „biboldó” u mađarskom jeziku	15–32
Ana BORBELJ: Longitudinalno istraživanje dvojezičnosti (1990–2021)	33–47
Eleonora KOVAČ RAC: Upotreba srpskog jezika u određenim govornim situacijama	48–60
Peter ZENTAI: Vidljivi jezik u Senti (<i>Sociolingvistički i jezičko-politički pogled na jezički pejzaž jednog vojvođanskog gradića</i>)	61–80
Aniko BERENTE – Mikloš KONTRA – Mikloš NEMET – Anita ŠIRM – Balaž ŠINKOVIČ: Obrasci jezičkog ponašanja u Segedinu i okolini	81–88
Anamaria MARTI: Mogućnost lingvističke analize interakcija između babica i porodilja	89–105
Boglarka VERMEKI: Karakteristike spontanog govora dece (<i>Analiza učestalosti reči i ključnih reči u korpusu dečijeg govora KorSzak</i>)	106–121
Edit KATONA: Metonimijski nazivi složenih događaja u kognitivnom svetlu	122–132
Timea JUHAS TOT: Kontrastivna analiza brojeva <i>Službenog lista Autonome pokrajine Vojvodine</i> i njihovih mađarskih prevoda	133–144
Laslo MOLNAR ČIKOŠ: Problemi sa zvaničnom upotrebom mađarskih toponima u Vojvodini	145–153

ETO: 811.511.141
811.163.41
81*373.7

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

DOI: 10.19090/hk.2023.4.1-14

ANDRIĆ Edit

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Újvidék, Szerbia
andrice@ff.uns.ac.rs

FRAZEOLÓGIAI INTERNACIONALIZMUSOK A MAGYARBAN ÉS A SZERBBEN

Phraseological internationalisms in Hungarian and Serbian

Frazeološki internacionalizmi u mađarskom i srpskom jeziku

A frazeológiai egységek minden nyelv lexikológiájában kiemelkedő helyet töltenek be, mert sokszor univerzálisnak mondható emberi igazságokat, tanulságokat fogalmazznak meg röviden és tömörön. Két vagy több nyelv frazeológiájának összevetésekor a megfeleltetések három fő formája különböztethető meg: az azonos vagy részben megegyező, a más komponenseket tartalmazó azonos jelentéssel bíró, valamint a meg nem feleltethető állandósult szerkezeteket. A dolgozat a magyar és szerb nyelv azon frazémáival foglalkozik, amelyeknek a lexikai szerkezete megegyezik, és amelyekre az internacionalizmusok, europeizmusok, páneuropeizmusok, vándorfrazémák terminus használatos. Arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen fokú, méretű és honnan ered ez az egyezés, milyen esetleges módosulásnak voltak kitéve a kölcsönzött frazémák, és külön kitér az azonos szerkezetű, de más jelentésű szerkezetekre is.¹

Kulcsszavak: kontrasztív frazeológia, szólások, közmondások, magyar nyelv, szerb nyelv

Bevezetés

Az emberi gondolkodás univerzális sajátossága a metafora- és a metonímiaalkotás, s a frazémák keletkezésének alapját is többnyire azok képezik. Az egyes nyelvek frazémaállományán belül két ellentmondásosnak tűnő tenden-

¹ A dolgozat a Vajdaság Autonóm Tartomány Tartományi Felsőoktatási és Tudományos Kutatási Igazgatóság Titkársága 142-451-2185/2023-01. számú projektumának keretében készült.

cia nyilvánul meg: egyrészt a nyelv belső potenciálja korlátozta lehetőségek, valamint a nyelvközösség sajátos kultúrája, művelődéstörténeti háttere szabja meg a frazémák konkrét felszíni realizációját, másrészt viszont többnyire univerzális emberi igazságokat, ténymegállapításokat tartalmaznak, amelyek a nyelvek többségében megtalálhatóak.

A kontrasztív frazeológiai vizsgálatok során a korrespondenciának három fő formáját különböztethetjük meg: (i) a szerkezetileg és tartalmilag megegyező, (ii) a más szerkezeti elemekkel kifejezett azonos jelentéssel bíró, valamint (iii) a zéró ekvivalenciával rendelkező állandósult szókapcsolatokat. Ezúttal csak az első kategóriába sorolható szólások magyar–szerb viszonylatú vizsgálatát tűztük ki célul.

Az azonos szerkezetű és jelentésű frazeológiai egységek megléte a különböző nyelvekben többféle módon magyarázható:

- származhatnak azonos forrásból, kölcsönzés útján terjedtek el, és a közös európai frazeológiai hagyományon alapulnak;
- areális hatásra is keletkezettek, itt elsősorban a domináns szomszédos kultúrák szerepét kell kiemelni; de
- létrejöhetnek közös szemléletre visszavezethető párhuzamos fejlődés révén is.

Az utóbbi frazeologizálási folyamatot leginkább a megfigyeléseken alapuló szólások körében érhetjük tetten, pontosabban az ilyen szólások létrejöttének motivációs hátterét a hasonló élet- és gondolkodásmódban, a közös művelődési és szokásrendszerben kereshetjük.

Az ekvivalencia okának pontos megállapításakor azonban sokszor az etimológusok között sincs teljes egyetértés. Amikor nem lehet írott forrásokból pontosan adatolni a konkrét frazéma eredetét, amikor nem tudjuk biztonsággal megállapítani, honnan ered a szállóige, nehéz eldönteni, hogy kölcsönzésről vagy párhuzamos, inherens fejlődésről van-e szó. S még abban az esetben is, amikor biztosak vagyunk, hogy vándorszólással állunk szemben, néha körülményes kibogozni, hogy melyik volt a forrásnyelv és melyik az esetleges közvetítő nyelv, amelyből a célnyelv merített.

Frazeológiai kölcsönzés

Idegen nyelvből nemcsak pusztán szavakat, kifejezéseket veszünk át, hanem hosszabb szerkezeteket, állandósult szókapcsolatokat, szólásokat, közmondásokat is, gazdagítva velük nyelvünk frazeológiai eszköztárát. Akár a lexémák kölcsönzése esetében, a frazémák átvétele is történhet teljes alaki tükrözéssel,

valamint tartalmi tükörfordítással. A frazeologizálódási folyamat mindkét esetben már a forrásnyelvben lejátszódik, de míg az eredeti formájukban kölcsönzött frazémáknál az idegenség evidens, s ezért az élőbeszédben ritkán használatos, addig a lefordított szólást nyelvünk könnyebben befogadja, mindennapi beszédünk részévé válik, és már nem is érezzük azt, hogy nem belső fejlődés eredményeként jött létre. A szó szerinti átvételek egykor – amikor a latin nyelv volt hivatalos használatban, valamint az olyan területeken, ahol a német nyelv fejtette ki domináns hatását a dunai nyelvsvövetségen belül – sokkal gyakoribbak voltak. Manapság azonban már ritkaságszámba mennek az idegen alakban használatos frazémák, olyannyira, hogy az egynyelvű frazeológiai szótárak sem igen tartják őket számon, ezért inkább az idegen szavak szótárában találhatjuk meg őket. Amennyiben fordítás útján kerülnek be a nyelvbe, a szerkezet, illetve a frazémaalkotó modell és a jelentés átültetése után a célnyelv – saját lexikális elemei és nyelvtani szabályai segítségével – magáévá téve a kölcsönvett frazeológiai egységet, megszabadul a forrásnyelvi formától. Az egykor igen gyakori latin *eppur si muove* kifejezés – amelynek eredete pontosan adatolható, és mindenki tudja, hogy Galileo Galilei olasz csillagász dacos ellenvéleményének kinyilvánításáról van szó, és a legyőzhetetlen igazság szimbólumává vált – ma már túl választékosnak, fennköltnek hangzik, ezért helyette a magyarban az *és mégis mozog (a föld)*, a szerbben pedig az *ipak se okrece* használatos. Az alaki tükrözések inkább csak az irodalmi nyelvben fordulnak elő, csak „periferikus jelenségeknek tekinthetők, nem válnak az illető nyelvek frazémarendszerének kitüntetett, központi elemévé” (Forgács 2021, 203).

A szakirodalom a frazeológiai kölcsönzések mindkét esetére egy egész sor különböző terminust használ: frazeológiai internacionalizmusnak, europeizmusnak, páneuropeizmusnak, európai vándorfrazémának vagy szélesebb körben elterjedt idiómának nevezi őket.

A különböző nyelvekben előforduló azonos szerkezetű állandósult szókapcsolatokról sokszor nehéz megállapítani, hogy közvetlen, esetleg közvetett átvételről van-e szó, vagy pedig a népek hasonló kultúrája, életvitele, művelődéstörténete motiválta a párhuzamos formák kialakulását. A dolgozatban a forrásra és frazeológiaalkotás útjára való tekintettel, a frazeológiai internacionalizmus fogalma alatt a szerkezetileg megegyező vagy nagyon hasonló szerkezetű frazémákat értem, tekintet nélkül arra, hogy kölcsönzés révén kerültek be, vagy saját párhuzamos fejlődés eredményeképpen vannak jelen a nyelvekben. A kétnyelvű, magyar–szerb frazeológiai szótáron folyó munkálatok közben ugyanis kiderült, hogy sokkal több azonos struktúrával rendelkező frazéma van a magyar és a szerb nyelvben, mint ahogy azt eddig hittük, de azok megtalálha-

tók a többi európai nyelvekben is. Az egyik ok éppen abban rejlik, hogy ezek a szerkezetek a közös európai kultúrközeg termékei, azonos megfigyeléseken, szemléleten alapulnak.

Forgács Tamás *Magyar szólások és közmondások szótárában* (Forgács 2004) a mintegy 7500 frazéma közül csak 56² eredeti formájukban kölcsönzött állandósult szókapcsolat fordul elő (ezek többnyire kéttagú idiomatizált szerkezetek, a testesebb szerkezeteket, szállóigéket és közmondásokat a kötet nem tartalmazza). Fűzzük ehhez hozzá még azt is, hogy a szerb frazeológiai szótárak egyáltalán nem tartalmazzák az eredeti formájú idiómákat.

Az egynyelvű frazeológiai szótárakban szép számban vannak olyan frazémák, amelyeknek valamely komponenséből már első pillantásra következtetni lehet arra, hogy idegen átvételről van szó. Ezek tehát a saját nyelvi potenciálból merített elemeken túl idegen lexikai elemeket is tartalmaznak, amelyek lehetnek vagy tulajdonnévi jellegűek (leginkább földrajzi nevek, vagy a *Bibliából*, illetve az antik irodalomból ismert személynevek³), vagy idegen kifejezések, szókapcsolatok, amelyek beleágyazódnak a magyar/szerb kontextusba.⁴

A legtöbbször azonban tartalmi tükörfordítás, lexikális behelyettesítés útján honosodott meg, s amennyiben nem ismerjük a frazéma etimológiáját, nem is vagyunk tudatában annak, hogy frazeológiai kölcsönzések eredményei, hiszen a sajátunknak érezzük őket. Csak akkor csodálkozunk rá, hogy esetleg átvételről lehet szó, amikor más nyelvekben is felismerjük az azonos szerkezeteket. Ezek ugyanis pontos lexikai és szintaktikai fordítások, illetve a befogadó nyelv potenciáljából adódó szükségszerű lexikális és morfológiai/szintaktikai módosulásokat tartalmaznak.

kosarat ad

megőrzi a látszatot

dati korpu

sačuvati privid

² Az 56 frazémából 35 a latinból származik: *ab ovo, ad acta, ad absurdum, carpe diem, casus belli, casus bibendi, ceterum censeo, cognito ergo sum, cui prodest?, de facto, de jure, deus ex machina, Extra Hungariam non est vita (si est vita, non est ita), habemus papam, horribile dictu, fixa idea, in medias res, juvenus ventus, mea culpa, modus vivendi, mutis mutandis, noblesse oblige, nomen est omen, nota bene, sapienti sat, sub rosa, summa summarum, tabula rasa, tempora mutantur (et nos mutamur in illis), o tempora, o mores!, Ugocsa non coronat, ultima ratio, vae vinctus, varietas delectat, vitam et sanguinem*; 12 az angolból: *business as usual, business is business, cash and carry, fair play, game over, gentlemen's agreement, happy end, last, but not least, a number one, second hand, time is money, up to date*; 7 a franciából: *l'art pour l'art, comme il faut, en block, femme fatale, fin de siècle, laissez faire (laissez passer), c'est la vie*; valamint 1-1 az olaszból (*finita la commedia*) és németből (*von Haus/haus aus*).

³ *Szodoma és Gomora, Éva kosztümje, gordiuszi csomó, vminek a Prokrusztész-ágya, próteuszi jellem, Pandóra szelencéje, Buridán szamara* stb.

⁴ *Pertut iszik vkivel, pertuban van.*

<i>fején találja a szöveget</i>	<i>pogoditi ekser u glavu</i>
<i>lándzsát tör vki mellett</i>	<i>lomiti koplja za nešto</i>
<i>bogarat tesz vkinek a fülébe</i>	<i>staviti kome buvu u uho</i>

A fentiek közül etimológusaink – az utóbbi kivételével – a német nyelvből eredeztetik a szólásokat, Forgács az utolsó vándorszólást a német szakirodalom nyomán a franciából származtatja (*Mettre a quelqu'un la puce a l'oreille*), azzal, hogy a magyarban a 'bolha' helyett 'bogár' áll, a szerb viszont szó szerint fordítja a francia változatot.

Itt kell megemlíteni a frazémaállomány peremtartományába tartozó, kevésbé idiomatizált szókapcsolatokat is, amelyek a gyakran együtt szereplő kifejezések állandósulása útján jöttek létre, mint például a megnevezési sztereotípiák, illetve a szakkifejezések. Nagy részük a szakszövegekben, gazdasági, politikai és publicisztikai szövegekben fordulnak elő.

<i>fenntartható fejlődés</i>	<i>održivi razvoj</i>
<i>természeti erőforrások</i>	<i>prirodni resursi</i>
<i>jószomszédi kapcsolatok</i>	<i>dobrosusedski odnosi</i>

Ezek többnyire angol nyelvterületről származó szókapcsolatok, s a magyar nyelv agglutináló jellegéből kifolyólag gyakran univerbalizálódási folyamaton mennek át, összetett szavak formájában jelentkeznek, ezért sokan nem is tartják őket frazémáknak, mások viszont a monofrazémák közé sorolják őket. Ezzel szemben a szerbben szinte szolgai módon követik az idegen szerkezeteket:

<i>Iron Curtain</i>	<i>vasfüggöny</i>	<i>gvozdena zavesa</i>
<i>Cold War</i>	<i>hidegháború</i>	<i>hladni rat</i>
<i>greenhouse efect</i>	<i>üvegházhatás</i>	<i>efekat staklene bašte</i>

Az újonnan keletkezett idiomatikus jellegű frazeológiai egységek közül, Forgács állítása szerint (Ehergöztre hivatkozva) azok válnak internacionalizmusokká, „amelyeknek a jelentése és képi háttere transzparens” (Forgács 2021, 205). Példái között szerepelnek a következő, sportnyelvből eredő frazémák:

<i>magasabbra teszi a lécet</i>	<i>postaviti/podići visoko letvicu</i>
<i>átveszi a stafétabotot</i>	<i>preuzeti štafetu</i>
<i>sárga/piros lapot mutat vkinek</i>	<i>pokazati kome žuti/crveni karton</i>

A több elemből álló kölcsönzött állandósult szókapcsolatok meghonosodásuk során hajlamosak a variánsképződésekre, ezért nyelvenként különbözhet valamelyik komponensük a forrásnyelvben létező frazémáétól, azaz nem mindig teljes az egyezés a kiinduló nyelvi és a célnyelvi egység között. Gondoljunk

például a *to give green light to somebody* magyar ekvivalensére, a *zöld utat ad vkinek*, ahol a 'fény' jelentésű főnevet az *út* váltotta fel. Tegyük ehhez hozzá, hogy a szerb változat teljes egészében követi az angol lexikai szerkezetet: *dati kome zeleno svetlo*.

A tükörfordítással meghonosodott frazeológiai egységek legnagyobb része irodalmi úton terjedt el. Első helyen mindenképpen a *Bibliát*, pontosabban annak nemzeti nyelvekre való fordítása révén bekerült szólásokat, közmondásokat kell megemlíteni.

Bibliai eredetű például a Mózes törvényének egyikét képező *nyomtató lónak nem kötik be a száját* közmondás, amely Károli fordításában így hangzik: *ne kösd be az ökör száját, amikor gabonádat nyomtatja a szérűn* (5 Mózes 25,4). Tehát a magyarban az eredeti *ökör* komponenst a *ló* váltotta fel, így vált a szerkezet frazémaállományunk részévé, nyilván azért, mert a mezőgazdasági munkálatokra, így a gabona nyomtatására is, gyakrabban használták ezt az igavonó állatot. Szerb fordítású megfelelőjében, a *ne zavezuj usta volu koji vrši žito*, megmaradt az 'ökör' jelentésű ekvivalens.

A bibliai szólások, szállóigék nagy része azonban nem a *Biblia* szövegében fordul elő először, tehát a Szentírás nem képezi a frazémák valódi forrását. Ugyanis a *Biblia* szerzői a népnyelvben, a szóbeli hagyományban ismeretes kész szólásokat, közmondásokat ágyazták be szövegeikbe, „amelyek aztán ezeken keresztül lettek részei az egyetemes európai kultúrának” (Forgács 2021, 181). Így például a több helyen⁵ is előforduló *Aki másnak vermet ás, maga esik bele* közmondás kapcsán Forgács Taylor amerikai szóláskutatóra hivatkozik, aki azt állítja, hogy ez a ma már frazeológiai internacionalizmusnak számító szerkezet még Ovidius, Hésziodosz és Ezópus műveiben is megtalálható, ami arra enged következtetni, hogy széleskörűen használatos volt a *Biblia* keletkezésének idejében, s abba is már állandósult formában került be. Sőt, amint kiderült, nemcsak a keresztény szóláshagyomány részét képezi, megtalálható ugyanis a török és az arab nyelvben is. Mindebből a parömiológusok arra következtetnek, hogy „egy a vadászat nyelvéből származó nagyon régi metaforával van dolgunk” (Forgács 2021, 181).

A különböző fordítási átváltási műveletek nagyban hozzájárultak a frazémavariánsok létrejöttéhez. A szóláskutatók azt is megállapították, hogy körülbelül 800-ra tehető a bibliai eredetű frazémák száma. Ezek majdnem teljességükben – a szöveg fordítása révén – az európai nyelvek szinte mind-egyikébe bekerültek. Itt most csak néhány példát említek a magyar és szerb

⁵ Zsoltárok könyve 7,16; 9,16; 57,7; Példabeszédek 28,10; 26,27.

nyelv vonatkozásában, mert a bibliai eredetű frazémák behatóbb tárgyalására egy másik dolgozatban kerül sor, ahol a különbségekre hívom fel a figyelmet:

<i>az ígéret földje</i>	<i>obećana zemlja</i>
<i>hullik, mint a manna az égből</i>	<i>padati/pasti kao mana s neba</i>
<i>tiltott gyümölcs</i>	<i>zabranjeno voće</i>
<i>hét bő/szűk esztendő</i>	<i>sedam rodnih/gladnih godina</i>

Léteznek olyan europeizmusok is, amelyek nem a *Bibliából* származnak ugyan, de vele kapcsolatos, benne szerepeltetett személyekkel, eseményekkel, történetekkel referálnak:

<i>Júdás csókja</i>	<i>Judin poljubac</i>
<i>golgotát/kálváriát jár/járat vkivel</i>	<i>doživeti/proći golgotu</i>
<i>utánam az özőnvíz</i>	<i>posle mene potop</i>

A frazeológiai internacionalizmusok másik igen termékeny forrástartományának az antik irodalmat tekinthetjük, amely a korabeli görög és római szólás-hagyományra épült. Ezekben a szerkezetekben az egyik komponens gyakran tulajdonnév jellegű, így utalva az antik irodalom hőseire, valamint a velük kapcsolatba hozható jellegzetes jelensége, eseményre:

<i>Ámor nyila</i>	<i>Amorova strela</i>
<i>árgus szemekkel figyel</i>	<i>Argusove oči</i>
<i>Damoklész kardja</i>	<i>Damoklov mač</i>
<i>vminek a Prokrusztész-ágya</i>	<i>Prokrustova postelja</i>
<i>tantaluszi kínok</i>	<i>biti na mukama Tantalovim</i>

A szájhagyományon alapuló moralizáló szándékú ezópusi mesékből, fabulákból származó szóláskölcsönzés is igen gazdag az europeizmusok között, ezek ugyanis általános igazságot szemléltetnek:

<i>egy fecske nem csinál nyarat/tavaszi⁶</i>	<i>jedna lasta ne čini proleće</i>
<i>savanyú a szőlő (vkinek)⁷</i>	<i>kiselo je nekome grožđe</i>
<i>úgy táncol, ahogy vki fűtyül</i>	<i>igrati onako kako drugi sviraju</i>
<i>a szükség törvényt bont⁸</i>	<i>nužda zakon menja</i>

De nemcsak az állatmesékből származnak az ókori bölcs mondások, hanem az antik irodalomra is visszavezethetőek, illetve a görög íróknál, bölcselkedőknél

⁶ Ezópus *A züllött ifjú és a fecske* című meséje alapján 'egy jel még nem a bizonyítéka vminek, egy ember nem tud alapvető változást hozni' jelentésben terjedt el.

⁷ Lekicsinylően, megvetéssel nyilatkozik vmiről, mert úgysem tudja elérni, megszerezni.

⁸ Publilius Syrus i. e. az I. századból: *Necessitas frangit legem.*

találhatjuk meg először a szájhagyományban már akkor élő szólásokat. Közülük az általános műveltségű ember többről is pontosan tudja, kitől származnak⁹, de nagyobb részük eredetét csak az etimológiai szótárakból deríthetjük ki. Azt például, hogy Ovidiustól származik a Machiavelli által elterjesztett, ma különösen divatosá vált *a cél szentesíti az eszközt – cilj opravdava sredstvo* is, már csak a frazeológusok tudják. S Ovidius volt az, aki megadta a végleges, tömörebb formáját a *lassú víz partot mos*¹⁰ – *tiha voda breg roni* közmondásnak is. Felhívom a figyelmet arra, hogy az eredetiben a 'vízcsepp vájja a sziklát', de a magyarban a 'part', a szerbben pedig a 'domb' komponenst találjuk, s a víz jelzője is különbözik, a magyar *lassú* helyett a szerbben a 'csendes' áll.

A várja, hogy a sült galamb a szájába repüljön – čekati da mu pećeni golubovi/ševe ulete u usta szólás szintén a görög–római mitológiára vezethető vissza. Bárdosi említi, hogy már Kr. e. az V. században megjelent a görög komediográfus, Télekleidész művében ez a motívum a tétlenkedő, lustálkodó módon boldogulni kívánó személy jellemzésére (Bárdosi 2019, 185). A szerbben a *galamb* mellett a 'pacsirta' is megjelenik variánsként, akár a franciában.

Számosak a népmesei motívumokra épülő, illetve a népmesék irodalmi feldolgozásain alapuló frazeológiai egységek is. Forgács (2021, 210) többek között az értelmetlen, hiábavaló cselekedeteket kfigurázó szólásokra hívja fel a figyelmünket, s valóban, ezeknek a nemzeti frazémaállományokban való előfordulása – minden bizonnyal – valamilyen közös előzményre alapul, és nem beszélhetünk teljesen független, párhuzamos keletkezésről. Ilyenek például az alábbi szólások a magyarban és szerbben:

*szénakazalban keresi a tűt
rostával/szitával merít vizet
maga alatt vágja a fát*

*tražiti iglu u plastu sena
grabiti/hvatati vodu rešetom
sam pod sobom drvo podseca;
seći granu na kojoj se sedi*

Népmesékben található motívumként terjedtek el a következő szólások:

*hétmérföldes csizma*¹¹
aranyketrecbe zár vkit

*čizme od sedam milja
držati koga u zlatnom kavezu*

⁹ Például, a *kenyeret és cirkuszt (a népnek) – hleba i igara*, vagy az *ép testben ép lélek – u zdravom telu zdrav duh* Decimus Iunus Iuvenalis római szatirikustól származik.

¹⁰ A közmondássá vált ókori bölcsesség Khoirilosznál, Marcus Porcius Cato erkölcsi mondásai-ban is megjelenik, viszont ebben a formában Ovidius *Levelek Pontusból* című művében jelent meg először.

¹¹ Itt a mértékegység megnevezése is régies, vagy idegen eredetű sugall.

feltámad, mint a fönixmadár rađa se iz pepela kao feniks¹²
úgy élnek, mint a kutya és a macska živeti/slagati se kao pas i mačka

Az utóbbi kapcsán Forgács Elisabeth Piirainen szóláskutatót idézi, miszerint a frazeológiai egység 65 európai nyelvben megtalálható, s hogy „egyedül a két állatfajta viselkedésének megfigyelése nem ad elegendő magyarázatot erre a nagyfokú elterjedtségre” (Forgács 2021, 210). Szerinte a szólás valamilyen világjáró adomához köthető, amely magyarázatot nyújt a kezdetben barátságban élő két állat közötti ellenségeskedés kialakulására. Ezt látszik alátámasztani az a tény, hogy több variánsa is van a szólásnak, egy egész szólásbokrjött létre körülötte: *úgy szeret vkit, mint kutya a macskát – voleti se kao pas i mačka, kutya-macska barátság* stb.

Bárdosi székely népmesemotívumot vél felismerni a *még a szemét is kilopná* magyar szólásban a ’nagy tolvaj’ szemléletes kifejezésére. Azonban nagyon hasonló két szerkezetet találunk a szerbben is: *između dva oka će neko ukrasti; ukrao bi nekom šta iz očiju*. Bár párhuzamos képzés eredményeképpen is keletkezettek, de areális hatás is szóba jöhet.

Nem népmesei motívumról van ugyan szó, de egy Európa-szerte elterjedt, mindannyiunk által ismert találós kérdésen alapuló szólást említenék még meg: *a kecske is jóllakik, a káposzta is megmarad¹³ – i kupus spasiti i koje nahraniti*, ’egyik fél sem veszít a dolgon’ jelentésű közmondást.

Az irodalmi alkotásokból származó, illetve a szövegek által világszerte elterjedt idézetek, szállóigék újabban növekvő tendenciát mutatnak. S míg az antik és középkori irodalmi szövegekből keletkezett, vádorfrázémákká vált szókapcsolatoknál nem mindig vagyunk tudatában annak, hogy egy konkrét irodalmi műből eredeztethetőek, illetve hogy több szerzőnél is előfordulnak¹⁴, addig az újkori frazémák adatolását pontosan ismerjük.

vihar egy pohár vízben¹⁵ bura u čaši vode
mással kapartatja ki tuđom rukom vaditi kestenje iz vatre
a gesztenyét a tűzből¹⁶

¹² Az egyiptomi mitológián alapuló régi elbeszélő motívum megtalálható Hésziodosznál és Pliniusnál is. Az utóbbi hatására került be keresztény allegóriaként, mint a feltámadás szimbóluma.

¹³ A kérdés így hangzik: hogyan vigye át a révész a farkast, a kecskét és a káposztát a folyón, ha rajta kívül csak egy fér el a csónakban.

¹⁴ Gondolok itt Ovidius, Horatius, Decimus Iunus Iuvenalis, Plautus, Publilius Syrus, Cícero stb. műveire.

¹⁵ Balzac *A tours-i plébános* című művében Montesquieu szavait idézi; ’jelentéktelen dolog miatt támadt vita’ jelentésben használatos.

¹⁶ Guillaume Bouchet La Fontaine *A majom és a macska* című meséje alapján használta, ’mással végezteti el a kínos dolgokat, de ő élvezi a hasznot’ jelentésben.

<i>szélmalomharcot folytat</i> ¹⁷	<i>voditi borbu sa vetrenjačama</i>
<i>keresd a nőt</i> ¹⁸	<i>traži ženu</i>
<i>egyszer él az ember</i> ¹⁹	<i>jednom se živi</i>
<i>aki szerencsés a játékban,</i>	<i>ko ima sreće u kartama,</i>
<i>szerencsétlen a szerelemben</i> ²⁰	<i>nema u ljubavi</i>

Ezeknek egy része a mű címéből fejlődött szólássá:

<i>a 22-es csapdája</i> ²¹	<i>kvaka 22</i>
<i>akiért a harang szól</i> ²²	<i>za kim zvona zvone</i>
<i>az eltűnt idő nyomában</i> ²³	<i>u potrazi za izgubljenim vremenom</i>
<i>nyugaton a helyzet változatlan</i> ²⁴	<i>na zapadu ništa novo</i>

Úgy tűnik azonban, hogy az újabb kori irodalomból legtöbb frazeologizálódott mondás Shakespeare-től ered. A *Julius Caesar* című drámájából kettő: *Te is, fiam, Brutus? – zar i ti, sine Brute?; temetni jöttem Caesart, nem dicsérni – došao sam da sahranim Cezara, a ne da ga hvalim; a Hamletből pedig három szólás vált mindennapi beszélt nyelvünk részévé: gyarlóság, asszony a neved – slabosti, ime ti je žena; lenni vagy nem lenni – biti il ne biti; valami búzlik Dániában – nešto je trulo u državu Danskoj. Továbbá az országomat egy lóért – dajem kraljevstvo za konja (III. Richárd); minden jó, ha a vége jó – sve je dobro što se dobro svrši (All's Well That Ends Well); nagy hűhó semmiért – velika buka ni oko čega (Much Ado About Nothing) szólásokat – úgy tűnik – minden európai átlagember ismeri.*

A történelmi frazémák kapcsán újra az ókorig kanyarodunk vissza. Julius Caesar nevéhez ugyanis több, ma is használatos szólás kötődik. A Rubicon folyó Kr. e. 49 januárjában történő átkeléséhez két frazéma is szorosan kötődik: *a*

¹⁷ Cervantes *Don Quijote de la Mancha* című műve alapján, jelentése 'hiábavaló, reménytelen küzdelmet folytat'.

¹⁸ Alexandre Dumas: *Párizs mohikánjai*.

¹⁹ Goethe *Clavigo* című művéből.

²⁰ Jonathan Swift nyomán, a nyerőnek ugratásként, a vesztesnek vigasztalásként szokás mondani.

²¹ Joseph Heller *Catch-22*, kilátástalan csapdahelyzetet jelöl, amelyben a lehetséges megoldási módok kioltják egymást.

²² Hemingway *For Whom the Bell Tolls*, veszélyhelyzet kifejezésére, arra mondják, ha valaki/valami veszélyben van.

²³ Proust *A la recherche du temps perdu*; a múltba merengés, méléző visszaemlékezés szimbólumaként használt mondás.

²⁴ Erich Maria Remarque regényének címe a változatlanúság kifejezésére rögzült.

kocka el van vetve – kocka je bačena; átlép a Rubiconon – preći Rubikon. De a tőle eredő legismertebb kifejezés talán mégis a *Veni, vidi, vici* fordítása Kr. e. 47-ből: *jöttem, láttam, győztem – dođoh, videh, pobedih.*

*A pápább (akar lenni) a pápánál*²⁵ – *biti veći katolik od pape* minden bizonynyal XVI. Lajostól származik. Láthatjuk, hogy a *pápább* melléknevesült főnév helyett a szerbben a főnévi funkcióban levő 'katolikus' lexéma fordul elő, tehát ebben a komponensben különbözik a két nyelvi szerkezet.

A ha nincs kenyere a népnek, egyen kalácsot – ako nemaju hleba, neka jedu kolače szállóigét tévesen Mária Antónia, XVI. Lajos francia király Habsburg-családból származó feleségének nevéhez kötik. Ez a vándormotívum ugyanis még John Peckham angol teológus canterburyi érsek latin levelében is megtalálható, de a mondást már a 17. század óta olyan asszonyok szájába adták, akiket – gyakran a főnemesi dekadencia szemléltetéseként – szívtelennek akartak feltüntetni. Ezenkívül még Rousseau *Les Confessions* című, 1765–1767-ben írt művének 6. könyvében is előfordul a szívtelenség, együttérzés hiányának kifejezésére.

Joseph de Maistre savoyai diplomata a Szardíniai Királyság követeként írt levelében 1810 júniusában ezt írta: „Toute nation a le gouvernement qu'elle mérite” – *minden nemzetnek olyan kormányja van, amilyent megérdemel – svaki narod ima vladu/vlast kakvu zaslužuje*, s azóta is használják annak kifejezésére, hogy a helyzetért egy országban nemcsak a kormány a felelős, hanem az azt megválasztó nép is.

Marxnak és Engelsnek *A kommunista kiáltványában* (1848) található a *vissza-felé akarja fordítani a történelem szekerét – hteti vratiti točak istorije unazad*, azaz 'megtörtént dolgot akar meg nem történné tenni, a történelmi fejlődés során túlhaladott felfogást akar megvalósítani' jelentésben.

Végül egy űrhajós jeles mondását is meg kell említenünk. Neil Armstrong amerikai űrhajós a Holdra leszállva így nyilatkozott: „That's one small step for a man, one giant leap for mankind.” Ez a mondása a magyar és a szerb nyelvben is használatos, amikor azt szeretnénk hangsúlyozni, hogy 'nagyobb összefüggésekben vizsgálódva apró, jelentéktelennek tűnő tettek, teljesítmények is átfogó, mélyreható változásokat indíthatnak el': *kis lépés az embernek, de hatalmas ugrás az emberiségnek – mali korak za čoveka, ali veliki za čovečanstvo.*

A többnemzetiségű közösségekben, vagy a szomszédos népek egyikének nyelvi és kulturális hatása néha a lexikai tükröztetésen túl a frazeológiai egységek

²⁵ A 'még az arra illetékesnél is bölcsebb, okosabb akar lenni, illetve merevebben, szigorúbban értelmez vmely szabályt' jelentésben.

átvételt is eredményezheti, tehát ezzel is magyarázható a kongruens frazémák megléte. Az areális átvétel azonban nemcsak két nyelvet, hanem annál többet érint. Ilyen volt az újkori történelemben a német nyelv domináns szerepe a dunai nyelvszövetség számos nyelvére, így kerültek be többek között a magyarba és a horvátba, s rajtuk keresztül közvetetten a szerbbe is azonos szerkezetű szólások:

<i>vaj van a fején</i>	<i>imati putera na glavi</i>
<i>koldusbotra kerül</i>	<i>doći na prosjački štap</i>
<i>kihúz a szarból vkit</i>	<i>izvući koga iz govana</i>
<i>üres szalmát csépel</i>	<i>mlatiti praznu slamu</i>

A *nem jó nagy úrral egy tálból cseresznyézni – nije dobro zajedno/s kim trešnje jesti/zobati* szólás etimológiájára Bárdosinak érdekes magyarázata van. A frazéma szerinte abból az időből származik, amikor a cseresznye ritka gyümölcsnek számított, ezért csak az uraság fogyasztotta. A fölényes, gögös urak ugyanis alattvalóik megtréfálására, azokat megkínálva az ujjuk közé fogott cseresznyemagot „kilőtték” rájuk. A szólás feltehetően német kifejezés tükörfordításából ered, s akkor minden bizonnyal az azonos szerkezetű szerb közmondás is ilyen úton terjedhetett el, esetleg még magyar közvetítés is szóba jöhet. Vuk Stefanović Karadžić gyűjtésében még így áll: *nije dobro s velikom gospodom iz jednoga čanka trešnje jesti*. S hozzáfűzi: „ne znam za što, ako nije za to što će kao igrajući se koščicama siromaha u oči tući”²⁶ (Karadžić Stefanović 1849, 214).

Összegzés

A dolgozatban a magyarban és szerbben használatos azonos szerkezetű frazeológiai egységek közül azokra tértem ki, amelyek kölcsönzés útján kerültek be a nyelvekbe, a hangsúly tehát az eredetükön volt. Egy részük az európai nyelvek szinte mindegyikében megtalálható, más részük pedig areális hatásra honosodott meg a közös egymás mellett élés hatására.

Amint azonban már említettem, léteznek olyan szólásaink, közmondásaink, amelyek formai és szemantikai tekintetben is megfelelnek egymásnak, de egymástól függetlenül, belső fejlődés útján alakultak ki párhuzamosan. Ezek ugyanis közös szemléleten alapuló frazeológiai egységek, a közös európai valóság- és kultúrháttér motiválta őket, de ezúttal, terjedelmi korlátok miatt, nem tudok bővebben kitérni rájuk. S azokról a frazeológiai egységekről sem

²⁶ Nem tudom, miért, hacsak azért nem, mert a magokkal játszadozva a szegényt szemén lövi.

tettem említést, amelyek szerkezete megegyezik ugyan, de a nyelvek valamelyikében jelentésmódosulásokon estek át, ezért szemantikájuk részben vagy egészében eltér. S végül az olyan frazémákról sem szóltam, amelyeknek szerkezete részben különbözik csak, pedig az eltérő komponensek is utalhatnak a kulturális vagy történelmi kontextusra. A dolgozatban említett kérdésekre egy másik munkában igyekszem majd választ adni.

Irodalom

- Bárdosi Vilmos. 2012. *Magyar szólások, közmondások értelmező szótára fogalomköri szómutatóval*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Bárdosi Vilmos. 2019. *Szólások, közmondások eredete: Frazeológiai etimológiai szótár*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Biblija: Stari i novi zavjet*. 1987. Prevod: Stari zavjet na temelju rukopisa dra Antuna Sovića, Silvije Grubišić, Filibert Grass, Novi zavjet dr Ljudevita Rupčić. Zagreb: Krišćanska sadašnjost.
- Forgács Tamás. 2004. *Magyar szólások és közmondások szótára: Mai nyelvünk állandósult szókapcsolatai példákkal szemléltetve*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Forgács Tamás. 2021. *Történeti frazeológia: A történeti szólás- és közmondáskutatás kézikönyve*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Karadžić Stefanović, Vuk. 1847. *Novi zavjet Gospoda našega Isusa Hrista*. Beč: Štamparija Jermenskoga manastira.
- Karadžić Stefanović, Vuk. 1849. *Srpske narodne poslovice i druge različne kao one u običaj uzete riječi*. Beč: Štamparija Jermenskoga manastira.
- Matešić, Josip. 1982. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: IRO Školska knjiga.
- Otašević, Đorđe. 2012. *Frazeološki rečnik srpskog jezika*. Novi Sad: Prometej.
- Szent Biblia azaz Istennek Ó és Új Testamentumában foglaltatott egész Szent Írás*. 1990. Magyar nyelvre fordította Károli Gáspár. Budapest: Egyetemi Nyomda.
- T. Litovkina Anna – Farkas Edit. 2022. *A bábeli zűrzavartól a salamoni bölcsességig: Bibliai szólások, szólásmondások és állandósult szókapcsolatok szótára*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

PHRASEOLOGICAL INTERNATIONALISMS IN HUNGARIAN AND SERBIAN

Phraseological units are a prominent area of the lexicology of any language. Two types of tendencies can be observed within the phraseology of a language. On the one hand, their concrete surface realization is limited by the system and the linguistic

potential of the language, the specific cultural and historical background of the language community, and on the other hand, they mostly contain universal human truths and factual statements that can be found in other languages as well. When comparing the phraseology of two or more languages, we can distinguish three main forms of correspondence: identical structures, partially identical structures with the same meaning expressed by other structural elements, and structures with zero equivalence. The study deals with Hungarian and Serbian idioms, which have the same lexical structure, with the aim of establishing the origin of this similarity, specifically whether they are borrowings, or whether they were created as a result of parallel development, following the same approach in the two languages.

Keywords: contrastive phraseology, Hungarian language, Serbian language

FRAZEOLÓŠKI INTERNACIONALIZMI U MAĐARSKOM I SRPSKOM JEZIKU

Frazeološke jedinice zauzimaju istaknuto mesto u leksikologiji svakog jezika. One na kratak i sažet način izražavaju univerzalne ljudske istine i pouke. Kada se poredi frazeologija dvaju ili više jezika, mogu se razlikovati tri glavna oblika korespondencije: identične, ili delimično identične; strukture sa istim značenjem koje sadrže različite komponente; i fraze koje nemaju odgovarajući oblik u jednom od jezika. Rad se bavi idiomima mađarskog i srpskog jezika koji se smatraju frazeološkim internacionalizmima, odnosno koji postoje u većini evropskih jezika. Cilj studije je da se ustanovi poreklo izraza koji se poklapaju, zatim da se ukaže na eventualne razlike u značenju, ali i na način adaptacije prilikom pozajmljivanja fraza.

Ključne reči: kontrastivna frazeologija, internacionalizmi, mađarski jezik, srpski jezik

A kézirat beérkezésének ideje: 2023. febr. 10.

Közlésre elfogadva: 2023. máj. 15.

ROSENBERG Mátyás

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Budapest, Magyarország
matyas.rosenberg@gmail.com

A „BIBOLDÓ” ROMANI KÖLCSÖNZÉS EREDETE ÉS HASZNÁLATA A MAGYAR NYELVBEN

The origin and use of the Romani loanword *biboldó*
in the Hungarian language

Upotreba pozajmljenice „biboldó” u mađarskom jeziku

A tanulmány egy sok adatközlőt bevont kérdőíves kutatás eredményeinek ismertetése révén mutatja be a romani eredetű magyar szavak ismertségét és használatuk egyes jellemzőit a többségi társadalmi beszélők körében, amihez a *biboldó* 'zsido' szót hívja segítségül. A dolgozat amellett érvel, hogy a romani jövevényszavak mennyisége a köznyelvben is emelkedik, a vizsgált szavak többségének tekintetében mért változás immáron független a romani nyelvtől, a szavak használata és ismerete pedig nem független többek között a beszélő nemétől, szociális háttérétől, területi elhelyezkedésétől és az iskolázottságától. A kiválasztott lexéma révén pedig bemutatja, hogy különbség figyelhető meg aközött, hogy egy szót valaki aktívan használ vagy csak passzívan ismer, mindez pedig nem független annak jelentésétől, különösen akkor nem, ha nyelvi taburól van szó.

Kulcsszavak: magyar nyelv, romani nyelv, szleng, kölcsönzés, argó

Bevezetés

A romani eredetű szavak számosság tekintetében nem alkotják jelentős réteget a magyar szókincsnek – ez azonban csak a sztenderd változatra igaz, a magyar nyelv non-sztenderd változataiban sokkal több szó fordul elő. A témát tárgyaló művek alapján úgy tűnik, közmegegyezés van arról, hogy a romani kölcsönzések a szleng részei (ld. György 2004; Schirm 2006; Kis 2014), utóbbit viszont rendkívül nehéz jellemezni (ld. Rosenberg 2021, 340–345). Kis nem véletlenül jegyzi meg (2014, 187), hogy a romani átvételekre elvétve terjed ki

a jövevényszó-kutatás érdeklődési köre, a magyar szókészlet összetételét vizsgáló munkák (Bárczi–Benkő–Berrár 1967; Kiss–Pusztai 2003) meg sem említik őket, az egyetlen kivétel a Gerstner Károly által a magyar szókészlet eredetéről írott könyvfejezet két kiadása (Kiefer 2003, 133; Kiefer 2006, 454–455).

Gyakran anélkül beszélünk „cigány jövevényszavakról”, hogy nem tudjuk, mit értünk cigány jövevényszó alatt – egy bizonyos népcsoport által használt és átadott szavak bármelyikét, vagy az ő nyelvükből származó ind réteg elemeit, esetleg mindkettőt –, ezek a szavak mikor kerültek a magyar nyelvbe, mely nyelveken keresztül és milyen közegben történt a transzfer. Nem tudjuk azt sem, hogy milyen rendszerszerűség fedezhető fel az – egyébként igencsak nehezen átlátható – folyamatokban. Egy nyelvváltozatból való szavak ezek, vagy különféle dialektusok a forrásai a kölcsönzéseknek? Stílusregiszterről beszélünk-e, vagy etnolektusról?¹ Nem ismerjük, hogy más rétegekhez képest a romani jövevényszavak a feltételezett társadalmi réteghöz való kapcsolódásukon túl milyen használati és ismertségi megoszlást mutatnak területi, életkor stb. alapján. Kutatásomban ezt a hiányt kívánom orvosolni azzal, hogy a romani eredetű magyar *biboldó* ’zsidó’ szó ismeretét és társadalmi beágyazottságát, területi disztribúcióját, használatuk egyes jellemzőit és a szóval kapcsolatos attitűdöket vizsgálom a többségi társadalmi beszélők körében, különös tekintettel a férfiak és a nők közötti használati különbségekre.

A kutatás leírása

Egy olyan kérdőíves vizsgálat képezi a jelen tanulmány alapját, amelynek célja az, hogy feltárja a többségi társadalmi beszélők körében a romani eredetű – vagy annak tartott – szavak ismertségét és használatuk egyes jellemzőit. A papíralapú és internetes kérdőív 32 szó ismertségét, jelentését, alakváltozatait, valamint a magyar nyelvbe való beágyazottságát vizsgálta. A résztvevőknek az egyes romani eredetű lexémákhoz rokon értelmű szavakat kellett rendelniük, valamint megkértem őket arra, hogy alkossanak olyan mondatot, amely vagy tartalmazza ezeket a szavakat, vagy próbálják definiálni a kifejezést, továbbá értékeljék, milyen gyakran használják az adott lexémát. Ezenfelül 10 szó

¹ Fontos megjegyezni, hogy a szakirodalomban hol etnolektusnak, hol az angloromanihoz hasonlóan hungaro-romani névvel ellátott pararomani változat (ld. Kovalcsik–Kubinyi 2000; Tólos 2001, 318–319) szókészlete csak részleges átfedésben van a magyar nyelvben megtalálható romani kölcsönzésekkel, továbbá nemcsak romani (eredetű) szavakat tartalmaz, hanem akár magyar szavakat is, pl. *világi* (vö. gabor romani *mondialo* ’ua.’ < román *mondial*), *dögös*, *testvérem* stb., így egy-egy kifejezés több nyelvváltozathoz és regiszterhez egyserre is tartozhat.

alakváltozatának ismeretét is vizsgálom. A kutatás során eddig 1900 véletlenszerűen kiválasztott 11–79 év közötti adatközlő eredményeit vizsgáltam meg Magyarországon, a határon túli nyelvközösségekben, valamint a tartósan külföldön élő magyar beszélők körében. Az adatok egyelőre nem reprezentatívak, de a tendenciákat jól mutatják.

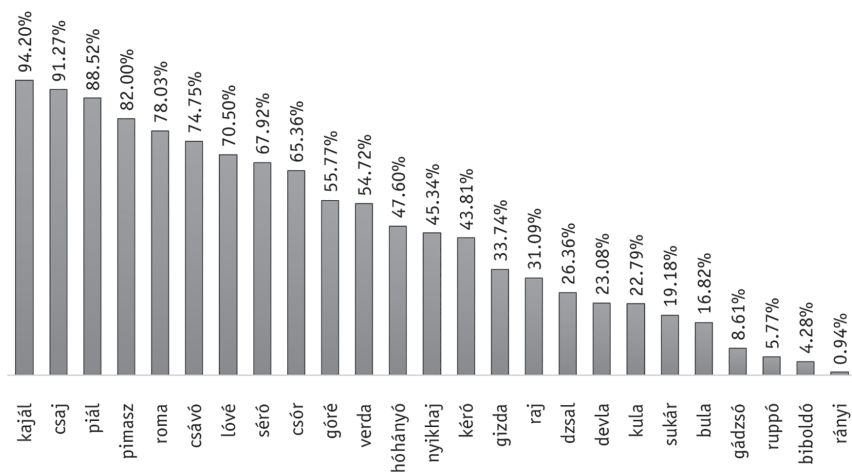
Romani kölcsönzések

A romani eredetű elemek nem ritkák más európai nyelvek szlengjében sem. Ami a magyar nyelvet illeti, a TESz. 16 szót tart vitathatatlanul romani eredetűnek, melyek között a *biboldó* nem szerepel (ld. az 1. táblázatot). További néhány szóról tartja lehetségesnek a romani eredetet: *bili* (magyar fejlemény is lehet), *cavira* (talán hangutánzó, hangfestő eredetű), *csánk* (bizonytalan), *purdé* (a cigány nyelv hasonló hangzású szavaiból nem fejthető meg) (vö. Schirm 2006, 150–151; Arató 2016, 73).

Lexéma	Jelentés	TESz. által adatolt első nem személynévi előfordulás ideje
ácsi	'<cigányzenészhez> állj, hagyd abba'	1777
bibas	'gyámoltalan'	1784
csaj	'leány'	1900
csór	'lop, szerez'	1890
csóré	'meztelen'	1778
	'cigány'	1842
dádé	'cigány'	1768
devla	'Isten'	1812
dilinós	'féleszű, bolondos'	1894
duma	'zálogcédulával való csalás'	1897
	'beszéd'	1913
góré	'üzletvezető, főnök'	1920
kajál	'eszik'	1862
lóvé	'pénz'	1900
manusz	'valamely bűncselekmény áldozata'	1900
	'illető, ipse, pali'	
more	'román fiú'	1647
	'cigány férfi'	1787
nyikhaj	'felelőtlen, megbízhatatlan férfi'	1908/1947
piál	'<szeszest italt> iszik'	1862

1. táblázat. Biztosan romani eredetűnek tartott szavak a TESz.-ben

Az általam vizsgált romani kölcsönzések köre csak részleges átfedésben van azzal, amelyeket a TESz. szerepeltet, viszont ha megnézzük, hogy a vizsgált szavakat milyen gyakorisággal használták az adatközlők, azt látjuk, hogy a két vizsgálat között eltelt közel 50 év ellenére is nagyon sok szó egyezik (ld. az 1. ábrát).



1. ábra. A kutatás során vizsgált romani eredetű lexémák gyakorisága a teljes mintában, százaléki skálán

A grafikonon összevonva szerepel az adott szó gyakori és a ritka használata, így az olvasható le, hogy az adott szót használják-e egyáltalán, vagy sem. Látható, hogy a magyar nyelvben a *kajál* egyértelműen a legelterjedtebb romani kölcsönzó, de a *csaj*, *piál*, *pimasz* szavakat is legalább időnként használta az adatközlők több mint 80%-a, ami különösen annak tükrében érdekes, hogy a megkérdezettek 52%-a saját meglátása szerint soha nem használ romani kölcsönzéseket [sic!]. A *gádzsó*, *sunázik*, *ruppó*, *rányi* szavak csak elvétve használatosak, ahogy a *biboldó* szintén az egyik legritkább romani eredetű szavak közé tartozik – fontos azonban szem előtt tartani, hogy a szavak ismeretéről és a használati gyakoriságról az adatközlők önbevallás során nyilatkoztak, így a valós nyelvhasználatukhoz képest minden bizonnyal alulreprezentáltak egyes kifejezések, valószínűleg nem függetlenül annak pejoratív stílusminősítésétől, így ezt is szükségesnek tartom vizsgálni.

A biboldó a szótárakban

A biboldó etimológiája a romani *biboldò*_{pp}² (< *bi* fosztóképző + *boldò* 'megkeresztelt' tkp. 'alámerített') szóra vezethető vissza, melynek az alapjelentése 'keresztetlen', azonban szűkebb értelemben véve – a tapasztalatok szerint a gyakorlatban leggyakrabban – 'zsidó' jelentéssel bír. Felmerül a kérdés, vajon a jelentésbővülés a romani nyelvváltozatokban általános-e, továbbá melyik a szó elsődleges, illetve másodlagos jelentése, valamint az is, a szó a magyar nyelvű lexémához hasonlóan pejoratív stílusminősítéssel rendelkezik-e a különböző szótárakban.

A biboldò a romani szótárakban

Elsőként néhány Magyarországon kiadott romani szótárt vizsgáltam meg. A Papp-féle szótár (2008, 23) a *biboldo*_{ADJ} alakhoz a 'keresztetlen' jelentést társítja, míg a külön feltüntetett *biboldo*_{N,M} alakhoz a 'zsidó férfi' jelentést, holott a kettő ugyanaz, valamint szerepel a valós nyelvhasználatban gyakran előforduló, de egyébként túlképzett *biboldicko*_{ADJ} 'zsidó' lemma is. Vekერი szótára a *biboldo*_{N,M} és a *biboldicko* alakot is tartalmazza, mindkettőt 'zsidó' jelentésben, továbbá megemlíti a *biboldi* nőnemű alak mellett a magyar szlengben való *biboldó*, *bipsi* szavakat is (2000, 36). A Rostás-Farkas-szótár (1991, 24) a Papp-féle szótárhoz hasonlóan a *biboldo*¹_{ADJ} 'keresztetlen', *biboldo*²_{N,M} 'zsidó', *biboldicko*_{ADJ} 'zsidó' alakokat szerepelteti, de szerepel a *biboldica*_{N,F} 'zsidó nő' lexéma is. Sztanykowszky szótárában a *biboldo* a *csindo* szinonimával párhuzamosan 'zsidó' jelentésben szerepel (192?–193?, 242), míg a Szmodiss (1826–1827a) szótárban a *biboldo*_M megfelelőjeként 'kappan' jelentés található meg, a *zsidò* megfelelőjeként viszont a 'biboldo' (1826–1827b, 184).

Ami a külföldön kiadott szótárakat illeti, Kajtazi romani–horvát szótárában (2008, 40) a *biboldo*_{ADJ} 'nekršten' [keresztetlen] alak szerepel, Lee angol–romani szótárában (2011, 257) a *Bi-Boldo*_{N,M} 'Jew' [zsidó], *Bi-boldi*_{N,F} [sic!] 'ua.', valamint a *Bi-Bolditsko*_{ADJ} 'Jewish' [zsidó] szerepel a *Zhudovo*_{N,M}, *Zhudováika*_{N,F}, *Zhudovitsko*_{ADJ} alakokkal párhuzamosan. A Hübschmannová–Šebková–Žigová-féle romani–cseh szótárában (2001, 47) a *biboldo* 'nepokřtěný' [keresztetlen], illetve regionalizmusként a *Biboldo*_{N,M} 'Žid' [zsidó], *Bibold'ica*_{N,F} 'Žid' [zsidó]. Koptová–Koptová-féle romani–szlovák szótárában (2011, 261, 278, 303) szerepelnek a *biboldo*_{ADJ=N,M} 'nekrštený' [keresztetlen], a *bibold'i*_{N,F} valamint az

² A romani kifejezéseket tudományos átírásban adom meg a hangsúly és a magánhangzó-kvantitás jelölésével, kivétel ez alól a szótárak szócikkei, melyeket változtatás nélkül közlök.

internacionalizmus címkével jelzett *Džut* ’Žid’ [zsidó], *Džutni* ’Židovka’ [zsidó nő], *džutikano* ’židovský’ [zsidó] és *Ivrito* ’Žid’ [zsidó], *Ivrita* ’Židovka’ [zsidó nő], *ivritikano* ’hebrejský’ [héber] alakok. Sarău (2000, 38) romani–román szótárában a *biboldo* I. adj ’nebotezat’ [kereszteletlen] II. n.m ’evreu’ [zsidó] is szerepel, de a legrészletesebb szócikket Wolf (1960, 57) romani–német szótárában találni, ahol a *biboldo*_{N,M} ’Jude’ [zsidó], (ritk) ’Kapaun’ [kappan], ’jüdisch’ [zsidó] jelentések mellett a *bibolldo* ~ *bibolto* ~ *bipoldo* ~ *bipolldo* ~ *pibolldo* variánsokat, valamint a *bibolditsa*_{N,F} ’Jüdin’ [zsidó nő] és többek között a *biboldi* szót is feltünteti. Courthiade (2009) többnyelvű szótárából ezzel szemben szándékosan hiányzik a *biboldò* lexéma; az előszóban úgy fogalmaz a szerkesztő, hogy „[...] a derogáló, sőt rasszistának minősíthető szavak, mint a **biboldo** [kiemelés az eredetiben] (’nem keresztény hitű’, nem jelennek meg a szótárban.” Helyette a nyelvújítási *žut* ’zsidó’ szerepel (Courthiade 2009, 390), melynek lehetséges kiejtése /žut/ vagy /džut/. Érdemes megfigyelni, hogy a két lexémához valószínűleg minden szándékosság nélkül eltérő jelentést rendeltek hozzá, így a ’kereszteletlen’ jelentésű szó végeredményben hiányzik a szótárból.

Mint látjuk, a szótárak tulajdonképp minden szempontból inkonzisztensek³: van, ahol csak a ’kereszteletlen’, van, ahol csak a ’zsidó’ jelentés szerepel, de előfordul mindkettő; a *biboldò* lexéma szófajáról sem gondolkodnak hasonlóan – mely morfológiailag a melléknevekkel megegyező végződésekkel bír, és bár valóban főnevesülhet –, több szótár jelölése alapján így arra a téves következtetésre juthatunk, hogy homofón alakokról van szó, nem pedig jelentésbővülésről. Valójában ezzel szemben egy többjelentésű *biboldò*_{PP} alak létezik, illetve ennek különböző suffixumokkal ellátott változatai, pl. *biboldica*, *bibolduno*, *biboldicko*, *biboldikano* stb., melyek a magyarba nem kerültek át. Miközben a Courthiade-szótár derogatívnak, rasszistának minősíti a szót és nem szerepelteti, minden más általam vizsgált szótárban megtalálható a kifejezés – még „pejoratív” címkével sem látták el.

Egyrészt megemlítenő, hogy a *biboldò* szó ismerete a magyarországi romani nyelvhasználatban is elkezdett visszaszorulni, szórványosan több helyen is a *židovo*_{N,M} ’zsidó férfi’, *židòkinja*_{N,F} ’zsidó nő’, *židòvicko*_{ADJ} ’zsidó’ szavak használatosak. Másrészt feltételezhető, hogy ha a romani lexéma a szótárakban láthatóan nem pejoratív – vagy nem pejoratívabb a magyar *zsidó* szónál – és szem előtt tartva a tényt, hogy a ’zsidó’ jelentést a legtöbb beszélőközösségben még mindig a *biboldò* lexémával lehet visszaadni romani nyelven,

³ Az elemzés nem fókuszál a romani szótárakkal kapcsolatos problémákra, a vizsgálat során azonban megállapítottam, hogy nem akadt olyan kétirányú szótár, amelyben ne fordulna elő, hogy egy adott lexéma csak az egyik irányban kereshető, fordítva azonban hiányzik a megfelelője.

akkor Magyarországon a romani kifejezés vélt vagy valós pejorativitását – ld. Courthiade szótára – épp a magyar *biboldó* kifejezés pejorativitása teremti meg, vagy legalábbis növelheti azt.

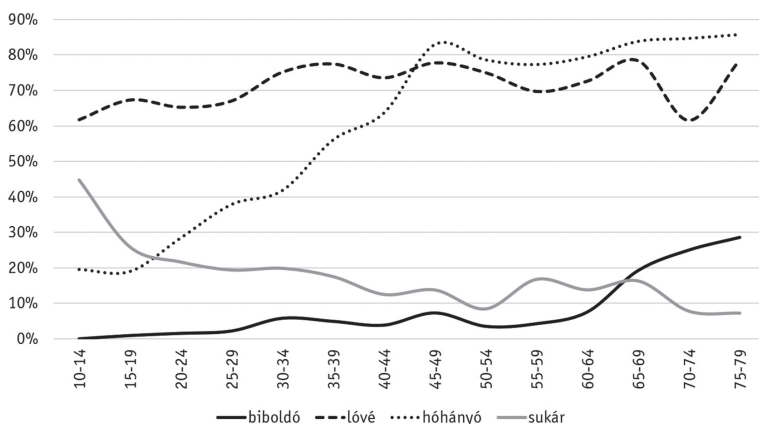
A biboldó a magyar szótárakban

A *biboldó* a *biboldi* alakváltozatával együtt „bizalmas” és „pejoratív” címkével ellátva szerepel az Nszt.-ben, jelentése ’zsidó származású v. vallású személy’. Az ÚMTsz. szerepeltet egy *biboldó* szócikket ’zsidó’ jelentéssel és egy *biboldi* szócikket egy *biboldik* többes számú alakra utalva, mely egy lekicsinylést kifejező megszólítás (472). Az IdSz. egy *biboldó* ~ *bibsi* közös szócikket tartalmaz ’zsidó’ jelentéssel (99). A magyar börtönszlengszótárakban is szerepel a szó, Szabó (2008, 69) és Kis (2015, 54) is a ’zsidó’ jelentést szerepelteti, utóbbi a „gyakori” címkével ellátva.

Eredmények

Általános változások az életkor függvényében

Az életkort figyelembe vevő vizsgálatokhoz a kutatás egy pontján arra kértem a megkérdezetteket, hogy önbevallás alapján mondják meg, az adott szót gyakran, ritkán használják-e, vagy nem használják, esetleg egyáltalán nem is ismerik azt. Az alábbi ábrán a sok közül négy romani eredetű szót szerepeltetek: *biboldó* ’zsidó’, *lővé* ’pénz’ (< *lōvē* ’pénz’), *hóhányó* ’szélhámos’ (< *xoxamnò* ’hazudós’), *sukár* ’szép’ (< *šukār* ’szép’) (ld. a 2. ábrát).



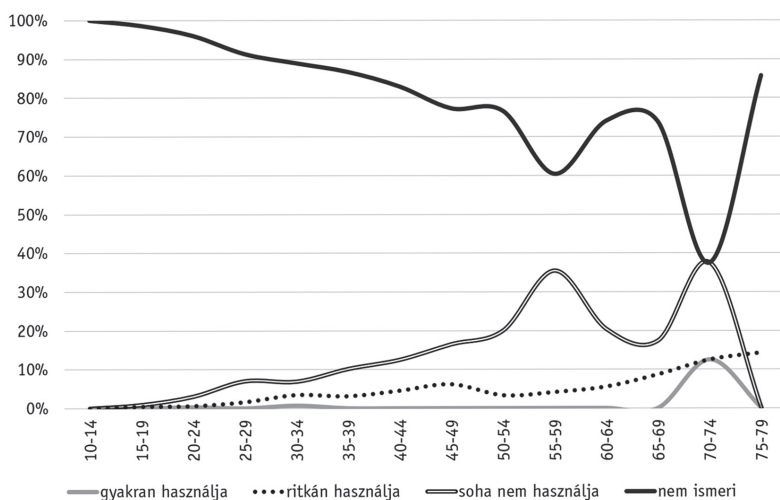
2. ábra. A *biboldó*, *lővé*, *hóhányó*, *sukár* szavak használata a teljes mintában, százalékos skálán

Az ábrán összevontam a gyakori és a ritka használatot, így leolvasható, hogy a szót az adott korosztályban használják-e egyáltalán, vagy sem. A *sukár* főként a fiatalabb korosztályban használatos, a 10–14 évesek között meghaladja a 40%-ot és folyamatosan csökken, 40 év felett csökken 15% alá. A *hóhányó* ezzel éppen ellentétes, a használata a fiataloknál viszonylag alacsony (20%), de az életkor előrehaladtával folyamatosan emelkedik, míg 45–49 éves korra eléri a maximumát (85%), onnantól fogva kis kilengésekkel stagnál. A *lóvé* esetében a teljes népességben magas használatot tapasztalunk (61–78% között ingadozik), míg a *biboldó* szó használata ritka, csak 65 éves kortól emelkedik 10% fölé.

Nem szabad elfelejtenünk, hogy a kutatás ezen részében elemzett adatokhoz a válaszadók önbevallása alapján jutottam, így elsősorban a saját nyelvhasználatukról alkotott véleményüket vizsgálhatjuk, mintsem magát a nyelvhasználatukat. Egyes szavak megítélését azonban számos tényező befolyásolhatja pozitív és negatív irányban egyaránt, különösen amiatt, hogy az eredmények alapján azt is láthatjuk, hogy az említett négy szó egészen más karakterű. A *hóhányó* esetében a népetimológiai érintettség miatt a legtöbben nem is sejtik, hogy romani átvétellel van dolguk, a referense pedig gyakran ’fiú, gyerek’ mezőre korlátozódik (a romani nyelvben az alak hímnemű, de életkori megkötés nélkül használható). Más szavak, pl. a *lóvé*, illetve még inkább a *sukár* romani eredetével a beszélők többnyire tisztában vannak, utóbbi esetében sokan meg is jegyzik, hogy elsősorban a cigányok magyar nyelvhasználatában gyakori.

Ismeret vagy használat

Egyes, inkább pozitív töltetű szavak használata és ismertsége között a kutatás eredményei szerint nincs lényeges különbség. Felmerül azonban a kérdés, hogy a negatív jelentésű szavak esetében – különösen a tabuszavak, illetve a cigányokra jellemző beszédmód elemeként definiáltakkal kapcsolatban – a beszélők mekkora arányára lehet igaz, hogy az adott szót ismeri ugyan, de sosem használja. A *kajál* és *csaj* szavak esetében a beszélők 94,4%–92%-a valamilyen rendszerességgel használja a szót, és a kutatás során egyetlen adatközlő sem nyilatkozott úgy, hogy e két szó jelentésével ne lenne tisztában. Ezzel szemben a *dzsál* szónak a megkérdezettek 76%-a teljesen tisztában van a jelentésével, de csak 27,1%-a használja legalább minimális gyakorisággal. Ha megvizsgáljuk, hogy a *biboldó* esetében milyen mértékű a gyakori, illetve a ritka használat, valamint azoknak az aránya, akik értik ugyan, de sosem használják, választ kapunk a kérdésre (lásd a 3. ábrát).



3. ábra. A biboldó szó használata és ismerete közötti összefüggések életkor alapján a teljes népességben, százaléki skálán

A grafikonon azt látjuk, hogy a szót a 40–44 éves korosztályban is megkérdezetteknek csak kevesebb mint 5%-a használja, több mint 80%-a nem is ismeri a kifejezést. Az 55–59 éves korosztályban tapasztalunk egy jelentős ugrást, ahol közel duplájára emelkedik a szót ismerők száma, a használók száma azonban nem követi ezt. Az adatközlők visszajelzéséből és a romani kölcsönzésekkel kapcsolatos beszélgetésekből az derült ki, hogy ez valószínűsíthetően az *Annie Hall* című, 1977-ben debütált romantikus komédiának köszönhető, melyet Magyarországon 1980-ban mutattak be, és a szinkronizált változatban egy ikonikus jelenet köthető a *biboldó* szóhoz.⁴

Fontos eredmény tehát, hogy egyes tabuszavak esetében a szó és a jelentés ismertté válik, de nem kezdik el (újra)használni – ezt jól mutatja az is, hogy míg az 55–59 éves korosztályban az *Annie Hall* idején kizárólag a szót ismerők, de azt sosem használók száma emelkedett meg, addig a 70–74 éves korosztályban (az 1944 körül születettek), akik szüleiktől még hallhatták ezt a szót, a használat is emelkedett (minimális gyakorisággal 25%-uk használja a szót). A grafikonról

⁴ A film egyik jelenetében a főszereplő arról beszélget barátjával, hogy New York antiszemita város. Sorolja is a példáit. Elmeséli többek közt, hogy nemrégiben együtt vacsorázott néhány sráccal, leette magát, és odaszólt a pincérnek, hozzon neki valami oldószert. Mire az asztaltársaság egyik tagja odasúgta a felszolgálónak: ne oldószert hozzon, hanem biboldószert. Nem oldó, biboldó – melegszik bele a főszereplő, mire barátja előáll a megoldással: költözzön Kaliforniába, ott minden jobb lesz.

az is leolvasható, hogy egyes irodalmi, filmbeli előfordulások (egyelőre) nem állították meg a szó teljes kihalását, és ezen nem változtat a becézett *bibsi* alak politikai fórumokon történő használata sem.

A biboldó alakja

A romani kölcsönzések között bőségesen akadnak olyanok, melyek jelentése csak részben tükrözi az egykori romani jelentést (ld. a 2. táblázatot), míg más szavak esetében a jelentés az idők során azonos maradt, vagy érdemben nem változott, pl. *megmurdel* ’megdöglük’, *lóvé* ’pénz’, *sukár* ’szép’, *vakerál* ~ *vakerel* ~ *vaker* ’beszél’ stb.

Magyar szó	Elsődleges jelentés	Romani etimológia
<i>baró</i>	’nagyon jó’	< <i>bārò</i> ’nagy’
<i>benga</i>	’nagydarab’	< <i>bènga</i> _{VOC} < <i>beng</i> _{NOM} ’ördög’
<i>csaj</i>	’lány’	< <i>čhaj</i> ’(hajadon) (cigány)lány’, vki ’lánya’
<i>devla</i>	’ördög’	< <i>Dèvla</i> _{VOC} < <i>Děvel</i> _{NOM} ’Isten’
<i>dzsukel</i>	’nagyon jó’	< <i>džukèl</i> ’kutya’
<i>dzsuva</i>	’piszok’	< <i>džūva</i> _{PL} < <i>džūv</i> _{SG} ’tetű’
<i>kéró</i>	’lakás’	< <i>khēr</i> ’ház’
<i>piál</i>	’(alkoholt) iszik’	< <i>pijèl</i> ’iszik’
<i>séró</i>	’haj’	< <i>šērò</i> ’fej’

2. táblázat. Néhány példa a romani kölcsönzésekben bekeverkezett jelentésváltozásra

A *biboldó* alakja a végmagánhangzó kvantitásának megváltozásától és a hangsúly az első szótagra való eltolódásától eltekintve – melyek mind magyar nyelvi hatások – a szó alakja lényegében változatlan maradt az átadó nyelvi alakhoz képest.

A biboldó szemantikai mezeje

Ha megvizsgáljuk a kutatás eredményeit a teljes mintában, azt találjuk, hogy az adatközlők 12,4%-a ’zsidó’ jelentésben ismeri a szót, 0,9% valamilyen ettől eltérő jelentést társított a lexémához, 86,7% pedig nem ismeri azt. Amennyiben a ’zsidó’ jelentéssel az adatközlő tisztában volt, szinte elvértve

adott meg ettől eltérő megfelelőt. A következő szinonimák fordultak elő: 1. neutrális, stílusérték nélküli kifejezések: *izraelita*; 2. a zsidók egymás közötti szóhasználatában fellelhetők: *hitsorsos*, *jid* (< ןידיש *yidish* 'zsidó férfi'), *jiddis* (< דידיש *yidish* 'zsidó'); 3. a *biboldó* rövidült szleng alakjai: *bibsi*, *bipsi*, *bibacs*; 4. egyéb szleng megfelelőik: *zsidrák*; 5. a zsidók és a pénz kapcsolatát sztereotip módon reprezentáló kifejezések: *pénzeszsák*, *ravasz spekuláns*; 6. testi jegyeket eltúlzó, sértő, rasszista kifejezések: *faszorrú*, *kampósorrú*. Az ettől eltérő jelentések teljesen véletlenszerűek voltak, minden válasz (pl. *okoskodó*, *magamutogató*) csak egyszer fordult elő, így ezeknek elemzésétől eltekintek. Néhányuk említette a 'keresztetlen', illetve a 'pogány' jelentést, további válaszaik alapján azonban könnyen kideríthető volt, hogy rendelkeznek valamilyen mértékű romani nyelvi háttérrel, így kevésbé a magyar *biboldó*, inkább a romani *biboldò* eredeti jelentését adták meg.

Igyekeztem az adatgyűjtés, a feldolgozás és az eredmények publikálása során a lehető legjobban tartózkodni az önkényes megoldásoktól és a kizárólagosságra törekvéstől, azonban azt tapasztaltam, hogy az adatközlők néhány, többé-kevésbé jól körülhatárolható stratégiát követtek akkor, amikor az adott lexémával rokon értelmű szó megadására kértem őket. A csoportosítás tehát természetesen nem kizárólagos, a saját értelmezésem alapján született, de mindenféleképp az adatközlők kínálták fel azt.

A biboldó kontextusa

Az eredmények azt mutatják, hogy a vizsgált szavak közül a *biboldó* az egyik olyan romani kölcsönzés, amely leginkább visszatetszést kelt. Erre az egyik magyarázat az, hogy a *biboldó* igen gyakran fordult elő a II. világháborút megelőző antiszemita propaganda sajtótermékeiben, felfutása pedig részben a nyilas idősakra tehető. A hatalom nyílt antiszemita megnyilvánulásai a Nyilaskeresztes Párt, illetve a Hungarista Mozgalom 1945. évi betiltásával jelentősen csökkentek, ez magyarázatot adhat egyrészt a *biboldó* kifejezés fokozatos eltűnésére, másrészt arra a tényre is, hogy a 70 évnél idősebbeknél miért ismerik és használják gyakrabban ezt a kifejezést.

A *biboldó* az egyik olyan kifejezés, amelyet a válaszadók a leginkább negatív szövegkontextusban tudnak elképzelni, így az adatközlők 37%-a automatikusan ekképp tett (1a–1c).

- [1] a. 'Ezek a bibsik a napot is ellopják!'
 b. 'Minden kotta a biboldók kezében van.'
 c. 'Jó az a srác, meg minden, csak kicsit biboldó.'

Előfordult azonban 5 adatközlő (2,3%), akik neutrális, vagy pozitív kontextusba ágyazva használták (2a–2d). Néhány adatközlőnél a pozitív kontextust az motiválta, hogy önmaguk zsidóságát – melyet explicit módon jeleztek is – nem kívánták negatív módon megjeleníteni.

- [2] a. 'Aranyos ez a biboldó kisgyerek.'
- b. 'Jó kis üzleteket csináltam azzal a biboldóval, kár, hogy elköltözött.'
- c. 'Az én párom biboldó és nagyon szeretem.'
- d. 'Még a legmesügébb biboldó kölyökre is csodálattal néz a mameléje.'

A kutatásban résztvevők 15%-a szerint ugyanakkor a szó kifejezetten gúnyos, pejoratív, sértő és explicit módon antiszemita (3a–3b).

- [3] a. 'Amikor félig suttogva dühvel és fitymálva kimondják előttem a biboldó szót, megszakítom a társalgást, és a fránya vigye el, de beskatulyázom az illetőt.'
- b. 'A biboldózás nem más, mint korlátolt szalonzsidózás.'

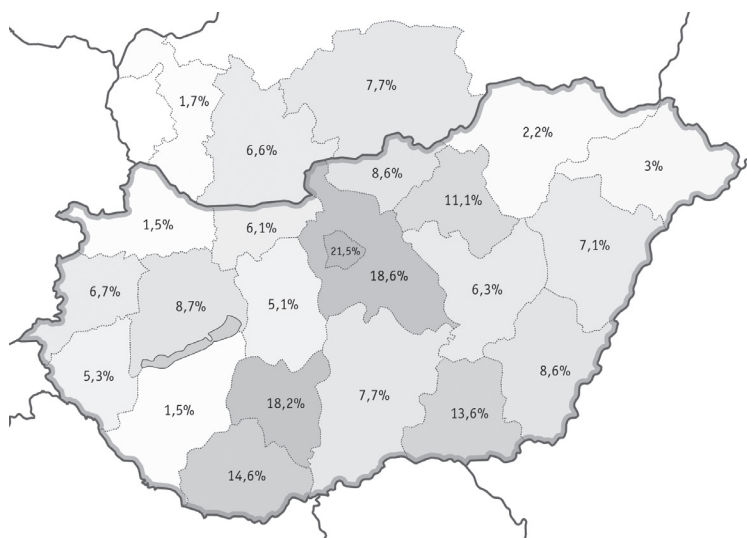
Ezzel szemben az adatközlők 14%-a írt kifejezetten durva, rasszista példát (4a–4c). Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az adatközlők feltétlenül azonosulnának az általuk írottakkal, de az adatgyűjtés során motiválva sem voltak sértő megnyilvánulások tételére, ezt az anonimitásuk tette lehetővé számukra.

- [4] a. 'Odanézz, mekkora pajesza van a kis biboldónak!'
- b. 'Az országot a vágottfaszú biboldók tartják a kezükben.'
- c. 'Mocskos biboldók!'

Területi disztribúció

A romani kölcsönzések ismerete és használati gyakorisága több tényezőtől is függ, többek között pl. a beszélő életkorától, nemétől, iskolázottságától és születési, illetve lakóhelyétől. Az egyes kölcsönzések teljesen eltérő földrajzi mintázatot mutatnak, sőt bizonyos szavak különböző jelentéseinek is lehet eltérő területi disztribúciója, pl. a *gizda* szó esetében Budapesten és Pest megyében a beszélőknek körülbelül a fele a 'sovány', fele a 'vagány' jelentésben használja a szót, addig a Balaton környékén, valamint Szabolcs-Szatmár-Bereg és Békés megyében a 'vagány' jelentés a 8%-os arányt sem éri el.

A *biboldó* lexéma ismertségének területi disztribúciója egyértelműen Budapest-központú (ld. a 4. ábrát), ugyanis a fővárosban 21,5%, Győr-Moson-Sopron, Somogy megyében mindössze 1,5%, de Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében is csak 2,2%, illetve 3%.



4. ábra. A *biboldó* szó 'zsidó' jelentésének ismerete a teljes népességben megyei bontásban, százfokú skálán⁵

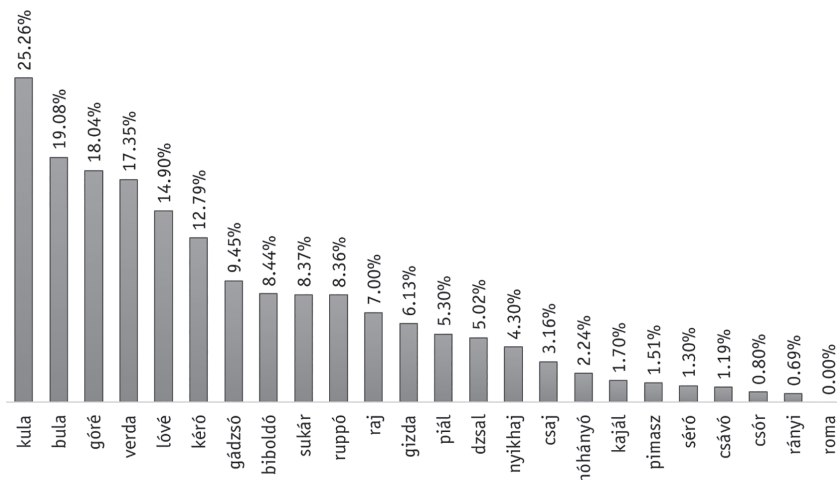
A szó használati aránya oly alacsony mértékű, hogy a mérési eredmény pontatlanságának is betudható az ingadozás: a legtöbben Nógrád (8,6%), Pest (7,6%) és Vas megyében (6,7%) használják a *biboldó* szót, ezt követi Budapest (5,5%), a többi megyében azonban az 5%-ot sem éri el és 8 olyan megye van, ahol nem akadt egyetlen adatközlő sem, aki saját állítása szerint legalább elvétve használná a kifejezést.

A férfi és a női használat különbségei

Könnyen belátható, hogy a török eredetű, pl. *ökör*, *bika*, *búza*, *árpa*, *ács*, *szűcs*, *tengely*, *bársony*, *gyermek*, *sátor* szavaknak nem olyan a szerepük a magyarban, mint a *halózik* 'eszik', *megmurdál* 'megdöglik', *vaker* 'beszéd' szavaknak, és ezzel a beszélők is rendre tisztában vannak. Amíg a *csaj* szóra számos köznyelvi szinonimát tudnak a beszélők, pl. *lány*, *lányzó*, *leány*, *leányzó*, *hölggy*, *kislány*, sőt szlengbeli szinonimákat is ismernek, pl. *bige*, *bula*, *buksza*, *gáré*, *spiné*, *suna*, addig pl. a szláv eredetű *ablak* és a latin eredetű *kréta* szavakra ez nem igaz (Rosenberg 2021, 127).

⁵ A kutatás kiemelt figyelmet fordít a határon túl és a külföldön élő magyar közösségek nyelvhasználatának vizsgálatára, azonban egyelőre mindössze három szlovákiai kerületből áll rendelkezésre elegendő mennyiségű adat.

A szleng nem mentes az explicit és az implicit nyelvi ideológiáktól. Ez azt jelenti, hogy nemcsak az adott szó ismeretét, de használatát is befolyásolja, illetve a szövegkontextus (pl. a referens megválasztása) is függ attól, hogy az adatközlő nő vagy férfi. Ha megvizsgáljuk a kutatás részeként elemzett kifejezéseket abból az aspektusból, hogy férfiak vagy nők használják őket többen, azt vesszük észre, hogy nincs olyan romani kölcsönzés, amit ne a férfiak használnának gyakrabban, csak a mérték különbözik (ld. az 5. ábrát).



5. ábra. A kutatás során vizsgált romani eredetű lexémák férfiak körében mért használati gyakoriságának többlete a teljes mintában, százfokú skálán

Ha összevetjük a férfiak használati többlete által kapott sorrendet a szavak általános elterjedtségét mutató grafikonnal (ld. az 1. ábrát), látható, hogy a sorrend néhány kivétellel szinte ellentétes egymással. Amíg a férfiak jóval többször használják az egyértelműen a tabuszavak közé sorolható *kula* ’ürülék’, *bula* ’fenék, nő’ kifejezéseket, a legelterjedtebb szavak, pl. *csaj*, *csávó*, *kajál* stb. esetében a használati gyakoriságban a különbség alig mérhető.

Több szó esetében is felmerül a kérdés, hogy vajon mi magyarázza a férfiak és nők közötti használati különbséget. Könnyen kínálkozik az a magyarázat, hogy a társadalmi okokból a tabuszavakat jobbra férfiak használják, azonban kérdéses, hogy vajon milyen magyarázatot találunk arra nézve, hogy a *kéro* szót jóval több férfi használja, mint nő. Az eredmények azt mutatják, hogy pozitív kontextusban épp ugyanannyi esetben fordul elő a férfiak és a nők között, a negatív viszonyulás viszont a férfiak esetében csak fele a nők körében mérhető képest. Az explicit negatív kontextus azonban csak a mondatok 2,76%-ában

fordult elő, így ez nem magyarázza a közel 13%-os eltérést. A kutatás tehát erre a kérdésre nem adott választ.

A *biboldó* szó kapcsán azonban nagyban valószínűsíthető, hogy a szó pejorativitása, tabujellege miatt olvasható ki 8,44%-os használati különbség a férfiak javára (ld. az 5. ábrát). A férfiak 2,2%-a használja a szót gyakran, 8,5%-a ritkán, míg a nők mindössze 0,1%-a használja gyakran, 2,2%-a pedig ritkán. A szó ismerete is alacsonyabb a nők körében (9,2%), mint a férfiak körében (23%). Két további érdekes jelenség figyelhető meg az adatok révén. Egyrészt a kifejezetten durva, rasszista példamondatot megadóok között 57% volt a férfi, ami azt jelenti, hogy 4,8-szor nagyobb eséllyel írtak explicit módon sértő példamondatot a férfiak, mint a nők. Másrészt a nők szívesebben írtak pozitív példát, hiszen 28%-kal több nő írt pozitív példát, mint férfi.

Összegzés

A romani kölcsönzések ismertsége, használata, jelentése más és más mértékben folyamatos változásban van, a szavak használata és ismerete pedig nem független például a beszélő nemétől, szociális háttérétől, iskolázottságától, területi elhelyezkedésétől. A romani eredetű szavak használata terén a magyar nyelvben több tendenciát is látunk, egyes szavak eltűnnek, míg mások divatosá válnak. Azt is látjuk, hogy különbség figyelhető meg aközött, hogy egy szót valaki aktívan használ, vagy csak passzívan ismer, mindez pedig nem független annak jelentésétől – különösen akkor nem, ha nyelvi taburól van szó, mint azt a vizsgált *biboldó* esetében is megfigyelhetjük. A határon túli és a magyarországi magyar anyanyelvűek beszéde között eltérés figyelhető meg a romani jövevényszavak terén is, ugyanakkor belső területi különbségek is megfigyelhetők. A romani jövevényszavak mennyisége – úgy tűnik – a néhány évtizedes előrejelzéseknek megfelelően a köznyelvben is emelkedik, a vizsgált szavak többségének tekintetében mért változás immáron független a romani nyelvtől, bár a romani–magyar kétnyelvűek a későbbiekben is folyamatosan alakíthatják azt. Bizonyos szavakról a többségi beszélők még tudják, hogy feltehetően romani eredetű kölcsönzésről van szó, de a leggyakoribbak esetében lekopni látszik a megbélyegzettség. A *biboldó* az eredmények alapján a magyar nyelvben elveszíteni látszik a romani lexéma 'keresztetlen' jelentését, a 'zsidó' jelentés egyeduralmukodóvá válik. A szó az átadó nyelvhez képest jelenleg kifejezetten pejoratív, gúnyos stílusértékű és az antiszemita propaganda egyik jellegzetes szava, melyet a férfiak több mint négyszer olyan gyakran használnak, mint a nők, és elsősorban Magyarország középső harmadában ismert.

Irodalom

- Arató Mátyás. 2016. A romani és beás eredetű szavak alapkérdései és alapproblémái a magyar nyelvben. In *Anyanyelvünk Évszázadai 2. – Studia Iuvenum Chronolinguistica 2.*, szerk. Bagyinszki Szilvia – P. Kocsis Réka. 71–82. Budapest: ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék.
- Bárcki Géza – Benkő Loránd – Berrár Jolán. 1967. *A magyar nyelv története*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Courthiade, Marcel. 2009. *Morri angluni rromane čhibăqi evroputni lavustik*. Budapest: Fővárosi Önkormányzati Cigány Szociális és Művelődési Módszertani Központ – Romano Kher.
- Gazdik Anna. 2012. A francia visszafele-beszéd. *Nyelv és Tudomány*, aug. 31. <https://m.nyest.hu/hirek/a-francia-visszafele-beszed> (2023. márc. 2.)
- György Eszter. 2004. Nem kell a vaker – Cigány eredetű szlengszavak tizenéves roma és nem roma tanulók körében. *Amaro Drom* 14 (6): 17–18.
- Hübschmannová, Milena – Šebková, Hana – Žigová, Anna. 2001. *Romsko český a česko-romský kapesní slovník*. Praha: Nakladatelství FORTUNA.
- IdSz. = Bakos Ferenc szerk. 1973. *Idegen szavak szótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kajtazi, Veljko. 2008. *Romano-kroacijako thaj kroacijako-romano alavari. Romsko-hrvatski i Hrvatsko-romski rječnik*. Zagreb: Odjel za orijentalistiku Hrvatskoga filološkog društva.
- Kiefer Ferenc szerk. 2003. *A magyar nyelv kézikönyve*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kiefer Ferenc szerk. 2006. *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kis Tamás. 2014. Cigány elemek a magyar börtönszlengben. In *Stilusról, nyelvről – sokszíniűen (Szikszainé Nagy Irma hetvenedik születésnapjára)*. *A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 91. sz.*, szerk. Dobi Edit – Domonkosi Ágnes – Pethő József. 177–190. Debrecen: Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- Kis Tamás. 2015. *Sittesduma: Magyar börtönszlengszótár*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Kiss Jenő – Pusztai Ferenc szerk. 2003. *Magyar nyelvtörténet*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Koptová, Anna – Koptová, Martina. 2011. *Slovensko-rómský rómsko-slovenský slovník: Slovačiko-romano romano-slovačiko lavustik*. Košice: Dobrá rómska víla Kesaj.
- Kovalcsik Katalin – Kubinyi Katalin. 2000. *A csenyétei daloskert: Magyar cigány iskolai énekeskönyv*. Pécs: Gandhi Közalapítványi Gimnázium és Kollégium.
- Lee, Ronald. 2011. *Romani dictionary: English – Kalderash. Rromano Alavari: Inglezitska – Kalderashitska*. Toronto: Magoria Books.
- Nszt. = Ittész Nóra főszerk. 2011. *A Magyar Nyelv Nagyszótára IV*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.

- Papp János. 2008. *Cigány–magyar, magyar–cigány kéziszótár. Romane–ungrike, ungrike–romane vasteske alava*. Budapest: Pappné Darida Andrea Nyelvoktató Kft.
- Rosenberg Mátyás. 2021. „Csak a kérő százhusz és akkor még se kaja, se pia” – romani kölcsönzések használata és jelentésváltozása a magyar nyelvben. In *Doktoranduszok tanulmányai az alkalmazott nyelvészet köréből 2021*, szerk. Grácsi Tekla Etelka – Ludányi Zsófia. 340–467. Budapest: Nyelvtudományi Kutatóközpont.
- Rostás-Farkas György – Karsai Ervin. 1991. *Cigány–magyar, magyar–cigány szótár*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
- Sarău, Gheorghe. 2000. *Dicționar rrom-român*. Cluj-Napoca: Dacia.
- Schirm Anita. 2006. A magyar nyelv cigány eredetű jövevényszavai. *Nyelvtudomány* (2): 149–163.
- Szabó Edina. 2008. *A magyar börtönszleng szótára*. (Szlengkutatás 5. sz.) Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Szmodiss János. 1826–1827a. *Szótár magyarból cigán*.
- Szmodiss János. 1826–1827b. *Szótár cigánból magyar*.
- Sztanykowszky Tibor. 192?–193?. *Magyar–cigány szótár*.
- Tálos Endre. 2001. A cigány és a beás nyelv Magyarországon. In *Tanulmányok a cigány-ság társadalmi helyzete és kultúrája köréből*, szerk. Kovalcsik Katalin. 317–324. Budapest: BTFIFA-OM.
- TESz. = Benkő Loránd főszerk. 1967–1976. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1–3*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- ÚMTsz. = B. Lőrinczy Éva főszerk. 1979–2010. *Új magyar tájszótár 1–5*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Vekerdí József. 2000. *A magyarországi cigány nyelvjárások szótára: A comparative dictionary of Gypsy dialects in Hungary. Second revised edition with the assistance of Zsuzsa Várnai*. Budapest: Terebess.
- Wolf, Siegmund A. 1960. *Großes Wörterbuch der Zigeunersprache (romani tšiw)*. Mannheim: Bibliographisches Institut.

THE ORIGIN AND USE OF THE ROMANI LOANWORD *BIBOLDÓ* IN THE HUNGARIAN LANGUAGE

This paper presents the results of a multi-respondent questionnaire survey on familiarity with, and certain characteristics of the usage of, Hungarian words of Romani origin among majority speakers, on the example of *biboldó* ‘Jew(ish)’. The paper argues that the increased use of Romani loanwords also affects colloquial language. The change identified in the majority of the words studied is now independent of the Romani language, and the use of and familiarity with the words is associated with

the speaker's sex, social background, region and education, among other factors. Based on the lexeme *biboldó*, the paper shows that there is a difference between active and passive word knowledge, which is related to meaning, especially in the case of taboo words.

Keywords: Hungarian language, Romani language, slang, loanwords, argot

UPOTREBA POZAJMLJENICE „BIBOLDÓ” U MAĐARSKOM JEZIKU

Studija predstavlja rezultate ankete u kojoj je učestvovalo puno ispitanika, sa ciljem da se ustanovi poznavanje i rasprostranjenost pojedinih pozajmljenica porekla iz dijalekta romani (dijalekat romskog) i njihove upotrebe kod govornika većinskog mađarskog življa. U radu se ova pojava analizira pomoću lekseme *biboldó*, koja znači *Jevrejin*. Istraživanje pokazuje da se pozajmljenice romani porekla u govornom mađarskom jeziku brojčano povećavaju i da je ta promena postala nezavisna od samog romani jezika, a da na njihovu upotrebu, između ostalog, utiču pol, socijalni status, teritorijalna pripadnost i obrazovanje govornika. Na primeru odabrane lekseme, studija ukazuje na činjenicu da postoji razlika u tome da li je neka reč kod govornika prisutna u aktivnoj upotrebi ili je deo pasivnog vokabulara, na šta utiče i semantika reči, pogotovo kada se radi o jezičkom tabuu.

Ključne reči: mađarski jezik, romani jezik, sleng, pozajmljenice, žargon

BORBÉLY Anna

HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont
Budapest, Magyarország
borbely.anna@nytud.hu

LONGITUDINÁLIS KUTATÁS A KÉTNyelvűSÉGRŐL (1990–2021)

Longitudinal research on bilingualism (from 1990 to 2021)

Longitudinalno istraživanje dvojezičnosti (1990–2021)

A tanulmány egy longitudinális kutatást mutat be, amely a kétnyelvűség összetettségének és időbeli dinamikájának a felderítését tűzte ki célul. Az adatok egy magyarországi román településen, Kétegyházán, négy terepmunka (1990–2000–2010–2021) során lettek összegyűjtve. A feldolgozás a szociolingvisztika elméleti és módszertani kereteinek fejlődésével összefüggésben történt és történik. A harminc év során kiépített korpusz összesen 408 dokumentált egységet tartalmaz. Ezen belül húsz személlyel 1990-től összesen négy alkalommal készült hangfelvétel (80 dokumentált egység). A bemutatásra kerülő eredmények az eltelt három évtizedben regisztrált kétnyelvűségi és az azzal összefüggő társadalmi változásokra vonatkoznak.

Kulcsszavak: kétnyelvű közösség, kétnyelvű egyén, változásvizsgálat, megismételt kutatás, magyarországi románok

Elméleti és módszertani keretek időbeli változása

Arisztotelésznek tulajdonítják azt a gondolatot, mely szerint *ha meg akarsz érteni valamit, figyeld a kezdetét, és kövesd a fejlődését*. A kétnyelvűség kezdetét és fejlődését „megérteni” egy közösség nyelvi gyakorlataiban, egyéni megfigyeléssel és hangrögzített beszélgetésekkel Kétegyházán¹ 1990-ben kezdtem

¹ A magyarországi településen a 2011. évi népszámlálás szerint a lakónépesség 3808 főből állt, és közülük 1050 fő a román nemzetiségre, a román anyanyelvűre, a családi, baráti közösségben ►

el. A longitudinális szociolingvisztikai kutatás keretében részben ugyanazokkal a román–magyar kétnyelvűekkel készült beszélgetések azt a célt szolgálták, hogy kiderítsem, mi jellemzi a kétnyelvűek nyelvi gyakorlatait, mi a viszonyuk a nyelvekhez, milyen szerepet töltenek be identitáskonstrukcióikban, és hogy mindezek milyen változásokon mennek át 10–20–30 év alatt. A tanulmányban a longitudinális és a bilingvizmusra (a továbbiakban LB) vonatkozó kutatás bemutatását az a törekvés vezérli, hogy ismertté tegye: a valóságosidő-vizsgálatokból kapott kutatási eredmények széleskörűek és dinamikusak – ellentétben a látszólagosidő-vizsgálatokkal (vö. életkori csoportok eloszlása).

Az LB-kutatást – megtervezésétől napjainkig – a szociolingvisztikai és kétnyelvűségi elméletek határozták meg. Eckert (2012) megállapítja, hogy a társadalmi jelentésnek a szociolingvisztikai variációban történő kezelése az elemző gyakorlatok három hullámában történt meg. A variációs vizsgálatok első hulláma összefüggéseket mutatott ki a nyelvi változók és az olyan makroszociológiai kategóriák között, mint a társadalmi-gazdasági osztály, a nem, az etnikum és az életkor. A második hullám etnográfiai módszereket használt fel, hogy feltárja azokat a helyi kategóriákat és konfigurációkat, amelyek ezekben a tágabb kategóriákban élnek, illetve azokat alkotják. A variáció mindkét hullámban a társadalmi kategóriákat jelölte ki. A harmadik hullám elmélete szerint (i) a variáció robusztus társadalmi szemiotikai rendszert alkot, amely potenciálisan kifejezi az adott közösség társadalmi vonatkozásainak teljes körét; (ii) a változók jelentése nincs meghatározva, a stílusok kontextusában/kontextusából nyerhető ki, és (iii) a variáció nem egyszerűen tükrözi, hanem felépíti a társadalmi jelentést, és ezáltal a társadalmi változások egyik felhajtó ereje (vö. Eckert 2012, 87). A harmadik hullám lényegében az új/kritikai szociolingvisztikai kutatások elméleteit, irányait, terminusait jelöli ki (vö. Gal 2018, 101). Eszerint a variabilitás a nyelv alapvető jellemzője, társadalmi szemiotikai rendszer, amely a közösség társadalmi vonatkozásainak teljes skáláját képes kifejezni. És mivel ezek a társadalmi vonatkozások folyamatosan változnak, a változók nem lehetnek konszenzusos markerei a rögzített jelentéseknek; éppen ellenkezőleg, legfőbb tulajdonságuk az *indexikus változékonyság*

-
- ▶ használt román nyelvre utaló kérdések legalább egyikére igennel válaszolt (KSH). A magyarországi román területi nyelvváltozatok három csoportja határozható meg, melyek az országhatár túloldalán élők beszédével mutatnak hasonlóságot. A bihari (Nagyvárad környéki) típust a Hajdú-Bihar megyei településeken (pl. Bedő, Körösszakál, Körösszegapáti) és Méhkeréken beszélik. Az Arad környéki típust zömmel a Békés megyei településeken beszélik (pl. Elek, Gyula, Kétegyháza). A bánáti (Temesvár környéki) típusba tartozik a Békés megyei Battonya és a Csongrád megyei Magyarcsanak (Borbély 2013, 36–37).

ság (mutabilitás) (vö. Eckert 2012, 94). Gal (2018, 101–126) a korábbi és a mai szociolingvisztikai kutatások különbözőségeit elemezve megemlíti, hogy a *regiszter* újrateoretizálódott, kibővült ahhoz viszonyítva, ahogy ezt a fogalmat a korábbi munkákban használták. A kutatók figyelme olyan modellek létrehozásának folyamatára irányult (Silverstein 2003), mint a *regiszterképzés*: arra a metaszemiotikai eljárásra, amely által egy kulturális modell létrejön, ahogy a nyelvhasználók egyes csoportjai felismerik a tipizált beszélőnek, helyzetnek, beszédváltozatnak és értékeknek az indexikus asszociációit. A nyelvi változásra utalva hozzáteszi: „Állandóan újszerű regiszterek konstruálódnak, míg mások eltűnnek” (Gal 2018, 106).

Az LB-kutatás kerete és időbeli változása

Az LB-kutatás megtervezése az aktuálisan elérhető szociolingvisztikai és kétnyelvűségi elméletek hatására történt. A vizsgálat felölelte a következő témákat és jelenségeket: a társadalmi és nyelvi variabilitás, illetve változás összefüggései; a közösségi nyelvcsere és egyéni nyelvvesztés; a kétnyelvűség beszédbeli jelenségei (pl. kódváltás, stílus). Az irányadó kutatási keretek Haugen (1950), Weinreich (1953), Fishman (1965/2000), Gumperz (1970, 1982), Labov (1982, 1988), Gal (1979), Kontra (1987, 1990), Réger (1980, 1988), Grosjean (1982), Göncz (1985), Hamers–Blanc (1989) munkái voltak (Borbély 2001). Az érdeklődés a továbbiakban a nyelvi viselkedés dinamikája irányától (Labov 1994), a nyelvcsere modellezésén át (Hamers–Blanc 1989/2000) a kétnyelvű beszédmódig (Grosjean 1995, 2004) bővült. Ezt követték az egyéni narratívák: a nyelvi ideológiák (Gal 1978; Bartha 1999; Woolard 2008), az identitás (Pavlenko–Blackledge szerk. 2004), a kulturális sztereotípiák (Gal 2018), a nyelvi emlékek (Hammersley–Atkinson 1983), a fenntarthatóság (Bastardas-Boada 2014; Borbély 2015a, 2015b) és a pozitív pszichológia (Oláh 2012) hatására a pozitív nyelvészet (Borbély 2016) kérdései.

Az LB-kutatást a négy terepmunka (T1, T2, T3, T4) adatgyűjtései határozzák meg. A T1234 minta felnőttekből (panelkutatás), gyermekekből (trendkutatás)² és tanárokból (kérdőíves felmérés) áll. A velük készült vizsgálatok részben

² A *trendkutatás*ban különböző csoportokat vizsgálunk egyazon populációból különböző időpontokban (tehát az adatközlők nem azonosak az első adatgyűjtésbe bevont adatközlőkkel). A *panelkutatás*ban ugyanazon beszélőkkel végzünk kutatást különböző időpontokban (tehát az adatközlők minden időpontban ugyanazok) (Borbély 2014, 149–151).

vagy egészben eltérnek. A felnőtt minta adatközlőivel³ készült egyórányi hangrögzített dominánsan román nyelvű, illetve román–magyar kétnyelvű *szociolingvisztikai interjú* (vö. Labov 1988). A szociolingvisztikai interjú részei: (a) irányított beszélgetés, (b) nyelvhasználati interjú, (c) nyelvtudást mérő önértékelő teszt és (d) szóteszt. A labovi stílusvizsgálatok módszerét hasznosítva lettek a kérdések az interjúban megfogalmazva és megválaszolva. A közösség mindennapi román nyelvi gyakorlataihoz *közeli* beszédstílus interjúbeli megjelenését három alapvető technika felhasználásával igyekeztem elérni: a labovi „érintőleges témaváltással” és a beszélgetés témáinak kiválasztásával, illetve a közösségben használt román beszélt nyelv/változat alkalmazásával. Az irányított beszélgetés módszere (a kérdőíves módszerrel ellentétben) teret nyújt az adatközlőnek, hogy saját megfogalmazásában mondja el gondolatait és ne csupán az előre megfogalmazott *a priori*⁴ kategóriák szerint válaszoljon. Az adatok feldolgozása így időigényesebb és bonyolultabb, a válaszok a kutatót viszont olyan ismeretekhez is juttatják, amelyekre a kutatás megtervezésekor nem gondolt.

Terepmunka éve	Felnőttek	Gyermekek	Tanárok	A T1-es felnőtt minta azonos adatközlői
1990 (T1)	102	50	8	–
2000 (T2)	71	38	–	42
2010 (T3)	58	38	9	33
2021 (T4)	34	–	–	20
Összesen: 408	265	126	17	–

1. táblázat. A T1234 minta⁵

Az 1. táblázat azokat az adatközlőket foglalja össze, akikkel a négy terepmunka során valamilyen dokumentálható adatgyűjtés (szociolingvisztikai interjú, teszt, kérdőív) készült (N = 408). Nem szerepelnek azok az adatközlők, akikkel

³ Az adatközlő azt a beszélőt jelöli, aki a kétegyházi közösség tagja, a vizsgálat résztvevője, a hangrögzített beszélt nyelvi korpusznak (a terepmunkás-kutatóval/a szerzővel együtt) a megalkotója.

⁴ Coşeriu szerint az elmélet mindig a valóság elmélete és nem *a priori* konstruktum (vö. Saramandu 1996, 164).

⁵ Az 1. táblázat összes sorában szereplő értékek minőségileg nem minden esetben ugyanazt az értéket jelentik (vö. panelkutatás vs. trendkutatás).

a terepmunkák során a település különböző helyszínein és eseményein beszélgettem vagy megfigyeltem őket, így szolgáltatva a kutatáshoz kvalitatív adatokat.

A T1-es felnőtt minta értelmezett volt, a kiválasztás az életkor, a nem és az iskolázottság szerint történt. További szempont volt, hogy a minta minél nagyobb legyen, hogy a kutatás többszöri megisméltésekor minél többen elérhetőek legyenek. A T2, T3 és T4 adatközlőknek a kiválasztásakor szempont volt a panelkutatás módszere szerint, hogy az adatközlők megegyezzenek az első és további terepmunka adatközlőivel (vö. 1. táblázat, 5. oszlop). Az újabb adatgyűjtésekbe (T2, T3 és T4) további (új) adatközlőket is bevontam. Például T2 idején 42 beszélő a T1-es mintában (102) is szerepelt, és további 29 személlyel készült interjú (lásd 1. táblázat, 3. sor). Ez utóbbiakat úgy választottam ki, hogy az életkor, a nem és az iskolázottság tekintetében a T2 és T3 adatgyűjtéskor el nem ért T1-es adatközlők adataival minél hasonlóbbak legyenek. Húsz felnőtt adatközlővel tudtam négyszer interjút készíteni, így csupán ez a hanganyagkorpusz kb. száz órát tesz ki. A gyermekek mintáját (N = 126) a terepmunkák évében a kétegyházi román iskola felső tagozatosai alkották (trendkutatás). Készült továbbá 1990-ben és 2010-ben kérdőíves felmérés a román nemzetiségi iskola tanáraival is (N = 17). A gyermekekkel készült hangfelvételek egy rövid beszélgetésből és egy 100 képet vagy rajzot megnevező szótesztből álltak (Borbély 2002). A tanárok pedig egy 32 (nyílt és zárt) kérdést tartalmazó kérdőívet töltöttek ki írásban az iskolai nyelvhasználat, a gyermekek nyelvtudása, valamint a román nyelvoktatás témakörében.

A kétegyházi közösséget érintő valóságosidő-változások

Az LB-kutatásban az idő múlása több síkon is tetten érhető, hiszen 1990-től napjainkig változásokon ment át a társadalom, a közösség, a beszélők (köztük a kutatás résztvevői, beleértve a kutatót is), ugyanúgy, mint az adatok és jelenségek feldolgozását és értelmezését szolgáló szociolingvisztikai elméletek és módszerek (lásd fent). A településen tapasztalt *társadalmi és gazdasági változások* között említendő meg, hogy T1 időszakának elején még a falu központjában állt az a vörös csillagos szovjet emlékmű, amely ma már a település egykori lakosai közül azoknak állít emléket (név szerint), akik az első vagy a második világháborúban haltak meg. A termelőszövetkezet privatizációja elkezdődött, így a lakosság egy része még itt dolgozott, illetve a közeli településekre járt naponta dolgozni. 2000-re (T2) a lakosság meghatározó része inaktív (munkanélküli, öregségi vagy rokkantnyugdíjas). Magyarország 2004-től az Európai Unió tagja. T3 alatt, 2010-ben a fiatalok egy része az EU-ban talált munkát.

2021 (T4) a mobiltelefon, az internet és a koronavírus tematikájával bővült. A 13 magyarországi *nemzetiséget*, köztük a románokat érintő változás, hogy a Magyar Országgyűlés 1993. július 7-én elfogadta a kisebbségi törvényt (legújabb változata, a nemzetiségi törvény 2012. január 1-jén lépett hatályba). Egyik eredményeként 1994-ben alakultak elsőként kisebbségi önkormányzatok⁶ településeken, fővárosi kerületekben, fővárosi és országos szinten. Az első világháborút követő időszakról egészen 1949-ig a településen román nyelven/nyelvet oktató *iskola* nem volt. Ennek és más társadalmi és közösségi tényezők eredményeként, napjainkban a román iskolába járó gyermekek úgy kezdik az iskolát, hogy otthon szinte csak magyarul beszélnek. A *nemzetiségek kulturális életével kapcsolatos változások* között említem meg, hogy T2 idejére a helyi román civil szervezet, a Kétegyházi Román Egyesület megalakította román énekkarát, román táncatórt szervez. Lényeges változás, hogy a román ortodox templomban a T1 idején szolgáló magyarországi román papot T2-től egy romániai pap váltotta, aki napjainkban is itt szolgál.⁷ A pap a román nyelv romániai változatát beszéli. Ideérkezésekor nem tudott magyarul, s nem ismerte a kétegyházi románt sem, ami esetenként a kölcsönös érthetőség elé akadályokat gördített. T3 idejére a pap megtanult olyan szinten magyarul, hogy közte és a románul nem tudó vagy megszólalni „bátortalan”⁸ kétegyháziak között meglévő kommunikációs nehézségek megszűntek.

A terepmegfigyelések szerint a kétegyházi román nyelvi gyakorlatok, mint a román identitás elsődleges kifejeződései T1 idején általánosak voltak a település egészében. T2 idején a román nyelv használata már nem általános. A megfigyelések igazolták, hogy a családi udvaron románul beszélő kétegyháziak *az utcára lépve* magyarra váltottak. T3-ra a magyar nyelv térnyerése a településen egyre inkább általánossá válik. A változás napjainkig tart, az egyre kisebb számú közösségi kötődésű kétegyháziak (idősek és leginkább férfiak) T4 idején is az utcán találkozva románul beszélnek. Ezekben a beszélőkben a román nyelv pozitív érzelmeket vált ki: *örülök, ha Magyarországon románul*

⁶ A jelenséget egy további új keletű szó, az *etnobiznisz* jelöli (Joó 2010).

⁷ 1990-ben a Magyarországi Román Ortodox Egyház vezető szerve a vikáriátus volt, melynek élén magyarországi román egyházi vezető, a vikárius állt. T2 idején (vagyis 1999-től) már püspökség irányítja ugyanezt az egyházat, Romániában kinevezett püspökkel az élén.

⁸ *Bátor vagyok, hogy románul beszéljek* – mondta egy magyar iskolát végzett beszélő, amikor azt a történetet mesélte el, hogy a romániai román beszédpartnerekkel ő beszélt románul és nem az a kollégája, aki bátortalan volt ezt megtenni, bár tizenkét évig járt román iskolába (T4, 1951, nő, 16 osztály).

*szólítanak meg*⁹ (T4, 1950, férfi, 12 osztály). Ezzel párhuzamosan visszaszorulóban vannak a többség felől érkező és a román beszédre irányuló negatív megjegyzések, melyek a két ország viszonyától függően hol feléledtek, hol lecsendesültek (Trianon, falurombolás, 1989-es romániai események stb.). T1 idején az idősebb beszélők említették, hogy az olyan megjegyzésre, mint: *beszélj magyarul, hisz magyar kenyeret eszel*, részükről passzivitás volt a válasz. T2 és T3 idején már egyes román származású fiatalok, akik magyar identitásúak, a következő megjegyzéssel indokolták, hogy miért nem beszélnek ősük nyelvét: *magyarul beszélünk, hisz magyar kenyeret eszünk*. T4 idején aktuális esetekről az erős közösségi kötődésük tesznek említést (pl. ha románul beszél, megjegyzik: *eltört a nyelved*), többségben a múlt századi 60-as, 70-es, 80-as évtizedekben történt, személyüket, rokonaikat ért negatív történeteket mesélik újra. Nyelvi emlékeik között még helyük van.

Kutatási eredmények a változásról

Elsőként közösségi szinten, majd egyéni szinten mutatjuk be, hogy miként mérhető (lásd közösség) és miként értelmezhető (lásd egyének) a fenntarthatóság jelensége (Bastardas-Boada 2014) a nyelvcsere folyamatában.

A változás tettenérése közösségi szinten (20 év, T1 és T3 minta)

Az LB-kutatás a román–magyar nyelvcsere szociolingvisztikai vizsgálataként lett tervezve (Borbély 2001). A kutatás keretét az a szociolingvisztikai elmélet adta, amely szerint a nyelvi variabilitás és változás a társadalmi összefüggések függvényében értelmezhető (lásd pl. Chambers 2009; Fishman 1971; Kontra szerk. 2003; Labov 1994). A gazdasági, politikai és társadalmi változások hatással vannak a többségi társadalom, valamint a nemzetiségek nyelvi variabilitására és változására. A nyelvcsere a kétnyelvű közösségekre jellemző nyelvi változás, mely akkor következik be, ha a beszélőközösségek tagjai egymás között is a többségi nyelvet beszélik saját közösségi nyelvük helyett. Ez okból kutatásakor a beszélőközösség, azon belül a különböző csoportok és az egyének nyelvi viselkedésének variabilitására és változására szükséges összpontosítani. Labov (1994, 83) szerint a valóságos időből nyert adatok értelmezéséhez szükség van egy olyan modellre, amely megmutatja, hogy (1) az egyének hogyan változnak vagy nem változnak életükben, illetve (2) a közös-

⁹ A tanulmányban idézett interjúrészletek (a 8. lábjegyzetbeli idézet kivételével) román nyelven hangzottak el és a szerző magyar fordításai.

ségek hogyan változnak vagy nem változnak az idő múlásával, és hogy (3) mi következik ezek kombinációjából. A vizsgálatban a nyelvcsere elméleti keretét Hamers–Blanc (1989, 176) egydimenziós modellje adta. Eszerint a nyelvcsere folyamatában először az egynyelvűség a jellemző a csoport eredeti nyelvén, majd a kétnyelvűség érvényesül a nemzetiségi nyelv dominanciájával, ezt követi az a kétnyelvűség, amelyben a többségi nyelv dominanciája a jellemző, amit az újabb egynyelvűség követ, a többségi nyelv kizárólagos ismerete és használata. A húszéves (T1–T2–T3) adatok birtokában már a fenntartható kétnyelvűség (FK) modelljének felállítása motivált (Borbély 2015a, 2015b). Az eddigi szakirodalom a közösségi kétnyelvűséget dichotomikusan regisztrálta: stabil vagy instabil. Egy harmadik lehetőség az instabil állapottal párhuzamosan kialakuló FK. A FK a kétnyelvűségnek az a típusa, ami a nyelvcsere folyamatával párhuzamosan a közösségek, illetve az egyének összehasonlításakor kimutatható, és addig érvényesül, amíg a nyelvcsere az adott közösségben be nem fejeződik, tehát a közösségben nincs egyetlenegy kétnyelvű beszélő sem (Borbély 2014). A kétnyelvű egyének közötti variabilitás és az egyénen belüli változás elemzése két módszer bevezetésével történt (skála és klaszterek). A klaszterelemzés egy új eredménnyel egészíti ki eddigi tudásunkat. Eszerint a változásmozgás dinamikájának van egy határa, ami a nyelvcsere visszafordíthatósága szempontjából döntő jelentőséggel bír. Ez a határ jelzi, hogy meggyengül a változás dinamikai lendülete, ennek következtében a nyelvcsere folyamata abba a fázisba jut el, amelyben a folyamat visszafordíthatatlanná válik. Egy-egy klaszterbe azok a megfigyelések (T1, T2, T3) kerültek, amelyek esetében hat nyelvészociológiai változó értékmintázatai hasonlóak. A változók egyik része a nyelvekhez kapcsolt gyakorlatokra és kötődésekre vonatkoztak a családban, az egyházban, illetve az írás-olvasás szerint; a változók másik része pozitív megítélésekre vonatkoztak: a román nyelvtudásra, a nyelvi attitűdökre és az etnikai identitásra (N = 13 kérdés, lásd Borbély 2015b, Melléklet). A klaszterelemzés eredményeiből kiderült, hogy a három terepmunka során gyűjtött megfigyelések (N = 181) hét homogén alcsoportba, ún. FK klaszterbe rendezhetők (FK1–FK7). Az FK1 klasztert jellemezte leginkább a román válaszok dominanciája, illetve az FK7 klaszterre volt a leginkább jellemző a magyar válaszok dominanciája.

A húszéves, két mérésből (T1 és T3) nyert adatokkal kideríthető, hogy a stabilitás (nincs változás) vagy a változás a jellemzőbb-e a húsz évet átfogó időszakban. Sankoff (2006, 114) a változás nyomon követéséről a következő elméleti és módszertani következtetést fogalmazza meg. A legtöbb panelkutatásban, ha egy trendvizsgálat kimutatta a folyamatban lévő változást, akkor a kutatók azt találták, hogy a csoportos adatok a változás irányának megfelelő

szerény növekedést mutatják. A panelkutatás tipikusan kettéosztja a beszélőket: többségükre a stabilitás, kisebb részükre viszont gyakran jelentős változás a jellemző. Ezt a következtetést az LB-eredmények is igazolták (Borbély 2015b). Az egyének többségére a stabilitás (21 fő) jellemző, és kisebb részükre a változás (12 fő) (2. táblázat, 1. és 2.). Az adatok elemzése itt nem fejeződik be, a további eredmények az FK-ra vonatkoznak. Kilenc beszélő esetén ugyanis a kétnyelvűség fenntartása stabil volt, és a változást mutatók közül három beszélőre az FK irányába történő változás volt a jellemző (2. táblázat, 1.1. és 2.1.1.). Újabb ismereteket nyerhetünk az FK-ról, ha egy-egy beszélő nyelvi életrajzát megismerjük.

1. STABILITÁS/NINCS VÁLTOZÁS	21
1.1. kétnyelvűség fenntartva	9
1.2. nyelvcsere befejező fázisai	12
2. VAN VÁLTOZÁS	12
2.1. visszafordult	5
2.1.1. kétnyelvűség fenntartása felé	3
2.1.2. nyelvcsere fázisokon belül	2
2.2. fokozatos a nyelvcsere trendje szerint	7

2. táblázat. Változástípusok: húsz év hatása (T1–T3) N = 33

FK a beszélő szintjén (30 év, T1234 minta)

Eckert (1997, 153) véleménye szerint a megismételt kutatások típusát aszerint vizsgálva, hogy a beszélők ugyanazok-e vagy sem, fontos szempont, hogy míg a trendkutatás csak a közösségi változást képes megragadni, addig a panelkutatás mind a beszélőn belüli, mind a közösségi változást. A T1234 mintából két (*A* és *B*) beszélő nyelvi életrajzát (profilját) a négy időpontban rögzített irányított beszélgetések és a részt vevő megfigyelések alapján mutatom be. A profilok időbeli síkjait nemcsak a négy terepmunka ideje határozza meg, hanem a nyelvi, identitásbeli és a közösséghez kapcsolódó emlékek¹⁰ sora is.

¹⁰ A nyelvi emlékek lecsapódása a nyelv és identitás kontextusában, például az identitásjelzés-elmélet (Le Page) keretében értelmezhető a társadalmi hatásokra válaszolva. Az emberek létrehozzák saját nyelvi rendszerüket (mindannyian egynél többnek vagyunk birtokosai) azért, hogy hasonlóak legyenek azokhoz a csoportokhoz, akikkel időről időre szeretnék beazonosíta- ►

Az *A* beszélő (vö. 2. táblázat, 1.1. csoport: FK1–FK1–FK1) 1949-ben született nő (a terepmunkák idején 41–51–61–72 éves volt), aki 12 osztályt végzett magyar iskolákban. Nagymamája a Bibliából tanította meg románul olvasni (T1). Kétegyházán dolgozott és kollégái idősök voltak, így velük általában románul beszélt. Házastársa apja romániai születésű, akinek romániai rokonai-val rendszeres kapcsolatot ápolnak. Történeteik vannak arról, hogy milyen jól őrzik még férje rokonainak lakhelyén a román hagyományokat és népviseletet. Karácsonykor, nyári szünetben és más alkalmakkor (temetés) odalátogatnak. Erős román nyelvi és közösségi kötődését interjúbeli narratívái (történeteik) is jól illusztrálják. Nyelvi gyakorlatai közössége tradicionális vonásait őrzik: a románokkal románul, a magyarokkal magyarul beszél, és ezt a szokását megtartotta (T4). Ezzel a szabállyal szülei és nagyszülei mintáját követi. T2 idején megemlíti, hogy a gyermekei korosztályába tartozókkal ezt a szabályt már nem tudja érvényesíteni (T2: „*A nagyanyád is román, miért nem tudsz te románul beszélni?*” *Azt válaszolta, hogy nem tanult meg, és miért is tanult volna meg, mert csak magyarul kell legtöbbször. Így hát az anyanyelvét el = elhagyta*). Húsz évvel később korosztálya tagjairól is hasonló történetet mesél, nem fogadják román szavait szívesen (T4: *felemeli a szemöldökét*). Foglalkoztatja a román–magyar nyelvcsere is, amiről kialakult véleménye van, és közössége részéről nehezen fogad el (T2: *Végül oda fogunk jutni, hogy mi, románok és román falu, és a gyerekeink, illetve az unokáink, vagy tudom is én, nem fognak tudni románul*). T3 idején egy új nyelvi gyakorlatáról számolt be. A közeli város áruházában dolgozó fia, ha egy romániai vásárló kéréseit/kérdéseit nem teljesen érti, anyját hívja telefonon, aki tolmácsként segít. T4 idején újabb nyelvi szokásokról számol be. A koronavírus megakadályozta a romániai látogatásokat, és ehelyett – heti rendszerességgel – Messengeren beszélgetnek. A baptista szertartásokról elmondja, hogy már csak bizonyos énekek hangzanak el románul, ezért a YouTube-on romániai prédikációkat és énekeket hallgat. A részt vevő megfigyelések igazolják, hogy a kétegyházi közösség is számontartja és ismeri (elismeri) *A* beszélő tradicionális nyelvi és közösségi kötődését. Egy magyar nyelvű baptista temetésen a lelkész felkérte *A* beszélőt, hogy a magyar nyelven éneklő kórus tagjaként énekelje el az elhunyt egyik kedves román egyházi énekét. Szimbolikus történetnek tudható be a magyar temetésen elhangzott egyetlen román énekhang esete.

-
- ▶ ni magukat. Mindkét csoport és ezek nyelvi sajátosságai együtt léteznek minden egyes egyén elméjében. [...] Aszerint viselkedünk – tudatosan vagy nem tudatosan –, ahogy szerintünk ahhoz a csoporthoz illik, amellyel beazonosítani kívánjuk magunkat (Le Page 1986, 23; idézi Coulmas 2006, 182).

FK szempontjából figyelmet érdemel *B* beszélő is, akinek a húszéves klaszterbesorolása egyedi változásokon ment át: FK5–FK5–FK1 (2. táblázat, 2.1.1. csoport). Vagyis egy magyarabb klaszterből a húsz év során eljutott a „legrománabb” FK1 klaszterbe. A négy terepmunka idején 23–33–43–54 éves férfi 18 osztályt végzett. A változást életében az hozta, hogy T2 és T3 között romániai román felesége lett, és közös gyermekük is született. Családjában így románul beszélnek, óvodás korú gyermeke T3 idején csak románul beszélt. *B* beszélő T3-as interjújában elmesélte, hogy a román beszélőközösség tagjai sorából valaki feltette neki a kérdést, hogy miért csak románul beszél gyermekével, miért nem tanítja meg magyarul beszélni? Ezt a reakciót *B* beszélő értetlenül fogadta, hiszen szerinte gyermeke az óvodában bizonyosan meg fog tanulni magyarul (T4: hároméves koráig ő is csak románul beszélt). T4 idején elmeséli, hogy lánya hétéves korában kezdte el az iskolát, és akkor is még csak románul beszélt (*én magyarul mondtam, ő románul válaszolt*). Beszélgetésünk közben (T4) mobiltelefonon felhívta immár gimnazista lánya, akivel románul beszélt. Egy nagy változás életében, hogy 2002-ben beiratkozott a temesvári egyetemre és 2009-ben kertészmérnöki diplomát szerzett. Romániai tanulmányai nyelvi gyakorlatairól szóló történeteit is elmeséli. Tanárai csodálkoztak, hogy magyarországi és tud románul (T4: *nincs akcentusom, amikor vámos voltam, mondták, nagyon jól beszélek románul*). Magyar általános és középfokú iskolákban tanult, és bár tudott románul olvasni, írni az egyetemen tanult meg. Nehéz volt, mert az előadásokon gyorsan kellett jegyzetelnie. Feleségével, lányával és az idősekkel továbbra is románul beszél.

Összegzés

Az LB-kutatásban a beszélőn belüli és beszélők közötti variabilitást és változást egy közösségben ugyanazzal az adatgyűjtési technikával, de eltérő időben (időmetszetekben) gyűjtött adatok összehasonlításával vizsgáljuk. Az elsődlegesen a nyelvcsere közösségi szintű folyamatára, nyelvi jelenségeire, a befolyásoló faktorokra irányuló figyelemmel párhuzamosan a fókusz húsz évvel később egyre inkább az FK kutatására, a kétnyelvűség értékeinek értelmezésére helyeződött. Emellett a kétnyelvű beszélőkre, a beszédre és identitásra vonatkozó jelenségek vizsgálata is teret nyert. Kiderült, hogyan tartható fenn, őrizhető meg egy életen át a román nyelv és identitás (vö. FK1 klaszter). Ha az egyén életkörülményei megváltoznak, akár még középkorúként is, egy magyar klaszterből (FK5) vissza, illetve el lehet jutni a „legrománabb” (FK1)

klaszterbe. A bemutatott egyéni esetek azt igazolják, hogy az intenzív romániai kapcsolatok jelentős szerepet játszanak a román nyelv megőrzésében, és ezáltal a kétnyelvűség fenntartásában.

Irodalom

- Bartha Csilla. 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései: Beszélők és közösségek*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bastardas-Boada, Albert. 2014. Linguistic Sustainability for a Multilingual Humanity. *Darnioji daugiakalbystė/Sustainable Multilingualism* 5. <http://dx.doi.org/10.7220/2335-2027.5.5134> (2023. febr. 15.)
- Borbély Anna. 2001. *Nyelvcseré: Szociolingvisztikai kutatások a magyarországi románok közösségében*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet Élőnyelvi Osztály.
- Borbély Anna. 2002. A nyelvjárási és a sztenderd változatok előfordulása a kétegyházi román iskola felső tagozatos diákjainak szókincsében. In *IV. Dialektológiai Szimpozion, Szombathely, 2001. augusztus 23–25.*, szerk. Szabó Géza – Molnár Zoltán – Guttman Miklós. 78–85. Szombathely: Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszék.
- Borbély, Ana. 2013. *Limbă română și identitate românească în Ungaria: Aspecte dialectologice, sociolingvistice, onomastice și demografice*. Giula [Gyula]: Publicație a Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria, Dürer Nyomda Kft.
- Borbély Anna. 2014. *Kétnyelvűség – Variabilitás és változás magyarországi közösségekben*. Budapest: L'Harmattan Könyvkiadó.
- Borbély, Anna. 2015a. Studying sustainable bilingualism: comparing the choices of languages in Hungary's six bilingual national minorities. *International Journal of the Sociology of Language* (236): 155–179.
- Borbély Anna. 2015b. Egyéni fenntartható kétnyelvűség. *Nyelvtudományi Közlemények* (111): 9–35.
- Borbély Anna. 2016. Pozitív nyelvészet és nyelvi változatosság: Esettanulmány az élet-hosszig tartó tévhitekről és ezek nyelvhasználati következményeiről. In *Standard – nem standard. Variációk egy nyelv változataira: Válogatás a 18. Élőnyelvi Konferencia – Nyitra, 2014. szeptember 18–20. előadásaiból II.*, szerk. Kozmács István – Vančo Ildikó. 67–87. Lakitelek: Antológia Kiadó.
- Chambers, Jack K. 2009. *Sociolinguistic Theory: Linguistic Variation and Its Social Significance*. Revised Edition, Wiley-Blackwell. Singapore: Utopia Press Pte Ltd.
- Coulmas, Florian. 2006. *Sociolinguistics: The study of speakers' choices* (2nd edn). Cambridge: Cambridge University Press.
- Eckert, Penelope. 1997. Age as a sociolinguistic variable. In *The Handbook of Sociolinguistics*, ed. Coulmas, Florian. 151–167. Oxford: Blackwell.

- Eckert, Penelope. 2012. Three waves of variation study. *Annual Review of Anthropology* (41): 87–100.
- Fishman, Joshua A. 1965/2000. Who speaks what language to whom and when? *Linguistique* (2): 67–88. In *The Bilingualism Reader*, ed. Li Wei. 89–106. London – New York: Routledge.
- Fishman, Joshua A. 1971. The sociology of language: An interdisciplinary social science approach to language in society. In *Advances in the sociology of language, Vol. I*, ed. Fishman, Joshua A. 217–404. The Hague: Mouton.
- Gal, Susan. 1978. Peasant men can't get wives: Language Change and Sex Roles in a Bilingual Community. *Language in Society* (7): 1–16.
- Gal, Susan. 1979. *Language Shift: Social determinants of linguistic change in bilingual Austria*. New York: Academic Press.
- Gal, Susan. 2018. Szociolingvisztikai differenciáció. In *A nyelv politikája: Nyelvi antropológiai tanulmányok, Susan Gal válogatott tanulmányai magyar nyelven*, szerk. Vančo Ildikó – Kozmács István. 101–126. Nitra/Nyitra: Univerzita Konštantína Filozófa v Nitre Fakulta Stredoeurópskych Štúdií/Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara.
- Göncz Lajos. 1985. *A kényelvűség pszichológiája: A magyar–szerbhorvát kétnyelvűség lélektani vizsgálata*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Grosjean, François. 1982. *Life with Two Languages: An Introduction to Bilingualism*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Grosjean, François. 1995. A psycholinguistic approach to code-switching: The recognition of guest words by bilinguals. In *One speaker; two languages: Cross-disciplinary perspectives on code-switching*, eds. Milroy, Lesley – Muysken, Pieter. 259–275. Cambridge: Cambridge University Press.
- Grosjean, François. 2004. 2. Studying Bilinguals: Methodological and Conceptual Issues. In *The Handbook of Bilingualism*, eds. Bhatia, Tej K. – Ritchie, William C. 32–63. Malden, MA, USA–Oxford, UK–Victoria, Australia: Blackwell Publishing.
- Gumperz, John J. 1970. Verbal strategies in multilingual communication. In *Bilingualism and language contact*, ed. Alatis, J. Washington, DC: Georgetown University Press.
- Gumperz, John J. 1982. *Discourse strategies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hamers, Josiane F. – Blanc, Michel H. A. 1989/2000 (2nd edn). *Bilinguality and Bilingualism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hammersley, Martyn – Atkinson, Paul. 1983. *Ethnography: Principles in practice*. London: Tavistock.
- Haugen, Einar. 1950. The analysis of linguistic borrowing. *Language* (26): 210–231.
- Joó István. 2010. A kisebbségi önkormányzatiság visszasságai. *Archívum–mno*, http://mno.hu/migr_1834/a_kisebbségi_onkormanyzatisag_visszassagai-224310 (2023. febr. 15.)

- Kontra Miklós. 1987. *A Budapesti Szociolingvisztikai Interjú*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet Élőnyelvi Kutatócsoport. 1987. július 5. Sokszorosított anyag.
- Kontra Miklós. 1990. *Fejezetek a South Bend-i magyar nyelvhasználatból*. Budapest: Az MTA Nyelvtudományi Intézete, Linguistica series A, Studia et Dissertationes, 5.
- Kontra Miklós szerk. 2003. *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Budapest: Osiris Kiadó.
- KSH: http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_teruleti_04/. (2023. febr. 15.)
- Labov, William. 1982. Objectivity and commitment in linguistic science. *Language in Society* (11): 165–211.
- Labov, William. 1988. A nyelvi változás és változatok: Egy kutatási program terepmunka-módszerei. *Szociológiai Figyelő* (4): 22–48.
- Labov, William. 1994. *Principles of Linguistic Change. Volume 1: Internal Factors*. Oxford, UK–Cambridge, USA: Blackwell.
- Le Page, Robert B. 1986. Acts of identity. *English Today* (8): 21–24.
- Oláh Attila. 2012. A pszichológia napos oldala. *Magyar Pszichológiai Szemle* (1): 3–11.
- Pavlenko, Aneta – Blackledge, Adrian eds. 2004. *Negotiation of identities in multilingual contexts*. Clevedon, UK: Multilingual Matters.
- Réger Zita. 1980. *Vizsgálatok a cigánygyermek magyar nyelvi oktatása-nevelése köréből II*. Pécs: Sokszorosított anyag.
- Réger Zita. 1988. *A cigány nyelv: kutatások és vitapontok: Műhelymunkák a nyelvészet és társtudományai köréből IV*. 155–178. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Sankoff, Gillian. 2006. Age: apparent time and real time. In *The encyclopedia of language and linguistics* (2nd edn), ed. Brown, K. 110–116. Oxford: Elsevier.
- Saramandu, Nicolae. 1996. *Lingvistică integrală: Interviu cu Eugen Coșeriu realizat de Nicolae Saramandu*. București: Editura Fundației Culturale Române.
- Silverstein, Michael. 2003. Indexical order and the dialectics of sociolinguistic life. *Language and communication* (23): 193–229.
- Weinreich, Uriel. 1953. *Languages in Contact: Findings and Problems*. New York: Publications of Linguistic Circle of New York – Number 1.
- Woolard, Kathryn. 2008. Language and identity choice in Catalonia: the interplay of contrasting ideologies of linguistic authority. In *Lengua, nación e identidad: La regulación del plurilingüismo en España y América Latina*, eds. Süselbeck, K. – Mühschlegel, U. – Masson, P. 303–323. Frankfurt am Main/Madrid: Vervuert/Latinoamericana.

LONGITUDINAL RESEARCH ON BILINGUALISM (FROM 1990 TO 2021)

In this paper a longitudinal research will be presented, which aimed to explore the complexity and temporal dynamics of bilingualism. The data were collected in Kétegyháza, a Romanian settlement in Hungary, during four fieldworks (in 1990, in 2000, in 2010, and in 2021). The analysis of the data was carried out in the framework of theoretical and methodological development of sociolinguistics. The corpus, built up over thirty years, contains a total of 408 documented units. Within this, audio recordings were made with 20 people from 1990 four times (this means 80 documented units). The presented results refer to bilingualism and related social changes registered in the past three decades.

Keywords: bilingual community, bilingual individual, change survey, repeated research, Romanians in Hungary

LONGITUDINALNO ISTRAŽIVANJE DVOJEZIČNOSTI (1990–2021)

Studija govori o longitudinalnom istraživanju, čiji je cilj otkrivanje složenosti dvojezičnosti i njene vremenske dinamike. Podaci su sakupljeni u jednom rumunskom naselju u Mađarskoj tokom terenskog rada u četiri perioda (1990–2000–2010–2021). Obrada se odvijala i još uvek se odvija u skladu sa razvojem teorijskih i metodoloških okvira sociolingvistike. Korpus nastao tokom tri decenije sadrži ukupno 408 dokumentovanih jedinica. Zvučni zapis razgovora sa 20 osoba je od 1990. godine zabeležen u četiri navrata (80 dokumentovanih jedinica). Prezentovani rezultati se odnose na dvojezičnost registrovanu tokom tri decenije, kao i na evidentne društvene promene.

Gljučne reči: dvojezična zajednica, dvojezična osoba, ispitivanje promena, ponovljeno istraživanje, mađarski Rumuni

KOVÁCS RÁCZ Eleonóra

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Újvidék, Szerbia
kreleonora@ff.uns.ac.rs

SZERB NYELV-HASZNÁLAT BIZONYOS BESZÉDSZITUÁCIÓK FÜGGVÉNYÉBEN

Serbian language use in specific speech situations

Upotreba srpskog jezika u određenim govornim situacijama

A tanulmány a vajdasági magyar tannyelvű 3. és 4. osztályos középiskolások szerbnyelv-használatára vonatkozó nyelvi attitűdkutatás folytatása és kiegészítője. Arra szeretnénk rámutatni, hogy az 1087 megkérdezett adatközlő meglátása szerint mely szituációban itéli hasznosnak a szerb nyelv használatát, továbbá mit tesz szerbnyelv-tudása javításáért. Arra is kitérünk, hogy mely szerb nyelvű internetes oldalakat látogatják a megkérdezettek. A teljes minta mellett – a rétegzett mintavétel kritériuma alapján – a Vajdaságban többen és szórványban, valamint a gimnáziumokban és a szakiskolákban tanulók válaszai szerint is elemezzük az említett kérdéseket. Célunk, hogy a kérdőíves felmérés jelen adatait összevessük az előzetesen elvégzett szerb nyelvi attitűdkutatással. További célunk, hogy a sikeres nyelvtanulás érdekében a kapott eredményeket beépíthessük a szerb nyelv középiskolai tantárgyprogramjába.

Kulcsszavak: szerbnyelv-használat, nyelvi attitűd, szerb mint nem anyanyelv, vajdasági magyar tannyelvű középiskolák, vajdasági tömb és szórvány

Bevezető

Jelen kutatás a vajdasági magyar tannyelvű 3. és 4. osztályos középiskolások szerb nyelvi attitűdjének folytatása (vö. Kovács Rác 2011a, 2011b; Kovács Rác 2012; Kovács Rác 2015; Halupka Rešetar – Kovács Rác 2017a, 2017b; Kovács Rác – Halupka Rešetar 2020). A Stephen Krashen-féle affektív szűrő bevezetése óta egyértelművé vált ugyanis, hogy a nyelvi attitűd olyan egyéni

tényező, amelynek a nyelvelsajátításban fontos szerepe van. A nyelvi attitűd kérdéskörét a nyelvhasználat hasznosságát alátámasztó attitűddel, továbbá azokkal a nyelvhasználati színterekkel bővítjük ki a továbbiakban, melyek a szerb nyelv használatát és a szerb nyelv tanulását segítik elő a fiatalok körében.

A tanulmány az alábbi vajdasági magyar tannyelvű középiskolák 1087 adatközlőjének szerbnyelv-használatát elemzi:

Magyar tannyelvű tagozatok a szerbiai gimnáziumokban	
Szórványban fennálló gimnáziumok	Többen fennálló gimnáziumok
Nagybecskereki Gimnázium, Nagybecskerek (28 tanuló)	Becsei Gimnázium, Óbecse (57 tanuló)
Törökkanizsai Gimnázium, Törökkanizsa (12 tanuló)	Kosztolányi Dezső Tehetséggondozó Gimnázium, Szabadka (49 tanuló)
Svetozar Marković Gimnázium, Újvidék (18 tanuló)	Svetozar Marković Gimnázium, Szabadka (83 tanuló)
Veljko Petrović Gimnázium, Zombor (22 tanuló)	Dositej Obradović Gimnázium és Közgazdasági Középiskola, Topolya (30 tanuló)
	Zentai Gimnázium, Zenta (70 tanuló)
	Bolyai Tehetséggondozó Gimnázium, Zenta (54 tanuló)

Magyar tannyelvű tagozatok a szerbiai szakközépiskolákban	
Szórványban fennálló szakiskolák	Többen fennálló szakiskolák
Vegyészeti Középiskola, Csóka (29 adatközlő)	Lazar Nešić Vegyészeti Középiskola, Szabadka (76 adatközlő)
Egészségügyi Középiskola, Nagybecskerek (9 adatközlő)	Ivan Sarić Műszaki Középiskola, Szabadka (126 adatközlő)
Dr. Ružica Rip Egészségügyi Középiskola, Zombor (23 adatközlő)	Dositej Obradović Gimnázium és Közgazdasági Középiskola, Topolya (26 adatközlő)
Mihajlo Pupin Villamosságai Középiskola, Újvidék (31 adatközlő)	Mezőgazdasági Középiskola, Topolya (126 adatközlő)
	Adai Műszaki Iskola, Ada (100 adatközlő)
	Közgazdasági és Kereskedelmi Iskola, Óbecse (64 adatközlő)

Az említett középiskolákban a magyar tagozaton tanuló középiskolások heti két tanórán A és B típusú tantárgyprogram keretében tanulják az állam nyelvét iskolatípustól és szakiránytól függetlenül. Az A típusú tantárgyprogram a tömbben élő diákok számára készült (lásd Kovács Rác – Halupka Rešetar 2020), akik zömmel passzív kétnyelvűek (lásd Gábrity Molnár 2007), azaz megértik a szerb nyelvű kommunikációt, de a nyelvet nem beszélik. „Az ilyen helyzet annak a ténynek az eredménye, hogy a vajdasági tömbben a magyar kisebbség többnyire homogén kistelepüléseken él, vagy olyan településeken, ahol a magyarok képezik a lakosság többségét, ezért ritkán vannak kitéve a szerb nyelvű kommunikációnak, kivéve az adminisztratív kontextusokat, azaz a formális beszédhelyzeteket” (Kovács Rác 2011b). „Másképp viszont leszögezhetjük, hogy a szórványban élő vajdasági magyarság napi szintű kapcsolatban van a szerb nyelvvel, és sokan közülük kétnyelvűek, a magyart pedig leginkább (vagy kizárólag) familiáris beszédhelyzetekben használják” (vö. Kovács Rác – Halupka Rešetar 2020, 15). A szórványban élő és tanuló diákok számára a B típusú szerb nyelvi tantárgyprogram írja elő a szerbnyelv-tanulás kritériumát. Az utóbbi iskolai csoport kétnyelvű (magyar–szerb), mivel a mindennapokban hallják és beszélik a szerbet is és a magyart is, sőt a magyar nyelv-használat esetükben sokszor az otthoni, családi nyelvhasználatra korlátozódik. Számukra a középszintű (B típusú) nyelvtudást tartalmazó program előírja, hogy 1400 és 1800 szóállományt használjanak az aktív kommunikáció során, mind beszédben, mind pedig írásban tudják alkalmazni a mondatfajtaikat, az esetragokat, az igei aspektust, valamint a kongruencia szabályait. Ismerniük kell továbbá a ritkábban használatos igeidőket is. Elsajátítják azokat a szakkifejezéseket, amelyek szakmai tevékenységük során alkalmazásra kerülnek. Az A típusú tantárgyprogram alapszintű szerb nyelvtudást ír elő, melynek keretében a diákok 1000–1400 szót ismernek szerb nyelven, a mindennapok szerb nyelvi kommunikációját megértik, használják a szakkifejezéseket, melyek szakirányukhoz tartoznak. Továbbá alkalmazzák az alárendelt összetett mondatokat, ismerik azok kötőszavait. Használják továbbá a főbb igeidőket, az igei aspektusokat, a feltételes módot az udvarias kifejezés céljából, valamint alkalmazzák a kongruenciát és az esetragokat.

Az említett tanulók a vajdasági tömbben és szórványban tanulnak, ahogyan azt fentebb említettük is. „A Vajdaságban tömbben és szórványban élő őshonos magyar kisebbséget annak területi és számbeli koncentrációja, valamint szétszóródása alapján különítjük el egymástól. Eszerint a vajdasági Észak-Bácskán és Észak-Bánáton kívüli szórványban él a vajdasági magyarság 43%-a, a vajdasági tömbben, azaz Észak-Bácskában és Észak-Bánátban élő magyar

ajkúak számaránya pedig a Vajdaságban élő magyarság 57%-át jelöli (Barlai–Gábrity 2008: 17; Kovács Rác 2011a: 29–31)” (vö. Kovács Rác – Halupka Rešetar 2020, 13–14).

„A nyelvi attitűd a nyelvhez vagy a nyelvváltozathoz fűződő vélemény, amely pozitívan vagy negatívan értékkel valamely nyelvet vagy nyelvváltozatot” (Kovács Rác 2011a, 11). Ezzel a fogalommal részletesen foglalkoztunk monográfiánkban (vö. Kovács Rác – Halupka Rešetar 2020), ezért most nem térünk ki annak részletes bemutatására. A nyelvi attitűddel többek között szépek vagy csúnyának, hasznosnak vagy kevésbé hasznosnak, nehéznek vagy könnyűnek ítéljük meg valamely nyelvet vagy a nyelvek valamely nyelvváltozatát. Tanulmányunkban az egyes nyelvhasználati szituációk függvényében tárgyaljuk a szerb nyelv hasznosságát. A megkérdezettek nyílt típusú kérdés keretében határozták meg azokat a nyelvhasználati színtereket, melyekben hasznosnak ítélik a szerb nyelven zajló kommunikációt. Elemezzük továbbá, hogy mit tesznek a vajdasági magyar tannyelvű középiskolások azért, hogy minél jobban elsajátítsák a szerbet. Felmérjük, mely internetes oldalakat látogatják adatközlőink, mivel manapság a világháló ugyancsak kedvelt kommunikációs csatorna, a nyelvhasználatot és a nyelvtudás javítását szolgáló és elősegítő eszköz a fiatalok körében. A három kérdést illetően pedig összefüggésbe hozzuk a nyelvhasználati színtereket, melyek a szerbnyelv-használat kapcsán megmutatkoznak.

Mely szituációban hasznos a szerb?

A szerb nyelv hasznosságát a következő szituációkhoz kötették a vajdasági magyar tannyelvű gimnazisták:

Válaszok	Hivatalos	Bolt	Mindennapok	Szerbia	Balkán	Tanóra	Barátok	Orvos	Munka	Összesen
Teljes minta	186	73	121	504	52	48	45	19	39	1087

A megkérdezettek 46,4%-a Szerbiát jelölte meg. További 17,1%-ot tesz ki a hivatalos helyszínek arányszáma, ezt követi a mindennapok szerb nyelvhasználata (11,1%). A bevásárlást illetően 6,7%-os arányszámmal találkozunk. Ezenkívül az alábbi szituációk jelennek meg az adatközlők válaszaiban: a Balkánon történő szerbnyelv-használat (4,8%), a tanórák nyelvhasználata (4,4%), a barátokkal való kommunikáció (4,1%), a munkavállalás nyelvhasználata (3,6%), végül pedig a kezelőorvossal történő szerbnyelv-használat (1,7%).

Tömb és szórvány szerinti elemzés

A tömbből és a szórványból beérkezett adatokat összehasonlítva az alábbi eltéréseket mutathatjuk ki:

Válaszok	Hivatalos	Bolt	Mindennapok	Szerbia	Balkán	Tanóra	Barátok	Orvos	Munka	Összesen
Szórvány	21	13	27	68	12	10	8	5	8	172
Tömb	165	60	94	436	40	38	37	14	31	915

A tömbben az alábbi beszédszituációk jelennek meg magasabb arányban: a szerbiai szerbnyelv-használat 8,2%-kal, valamint a hivatalos nyelvhasználat 5,8%-kal magasabb arányú. Minden egyéb beszédhelyzet a szórványban mutat magasabb arányt: a mindennapokban 5,4%-kal gyakoribb, a Balkán szerbnyelv-használata 2,6%-kal magasabb értéket mutat, a munkahelyi szerbnyelv-használat 1,3%-kal gyakoribb, a kezelőorvossal folytatott kommunikáció 1,4%-kal magasabb arányú, valamint a barátokkal történő beszélgetés 0,7%-kal gyakoribb.

Gimnázium és szakiskola szerinti elemzés

A gimnáziumokban és a szakiskolákban a következő a szerb nyelv hasznosságát megindokló szituációk százalékaránya:

Válaszok	Hivatalos	Bolt	Mindennapok	Szerbia	Balkán	Tanóra	Barátok	Orvos	Munka	Összesen
Gimnázium	59	24	18	263	23	14	13	2	7	423
Szakiskola	127	49	103	241	29	34	32	17	32	664

A gimnáziumi tanulók 25,9%-kal magasabb arányban jelölték meg Szerbiát a szerbnyelv-használat szituációhoz kötöttségét illetően. A Balkánhoz köthető szerbnyelv-használat úgyszintén a gimnáziumokban gyakoribb, de mindössze 1%-nyi az eltérés. Az egyéb válaszok a szakiskolákban fordulnak elő magasabb arányban: a hivatalos nyelvhasználat 5,2%-kal gyakoribb, a mindennapokban 11,2%-kal magasabb az arányszám, a tanórák nyelvhasználatában 1,8%-kal nagyobb, a barátokkal való szerb nyelvi kommunikáció 1,7%-kal gyakoribb, a szakorvossal folytatott szerb nyelvű kommunikáció 2,1%-kal magasabb, továbbá a munkavállalással együtt járó szerb nyelvű beszédmód 3,1%-kal gyakoribb.

Mit tesznek a tanulók azért, hogy jobban elsajátítsák a szerb nyelvet?

Nyílt típusú kérdésünk megegyezett az angol nyelvi attitűd azonos témakörét érintő kérdésével, melynek során adatközlőink az alábbi válaszokat tüntették fel:

- a) *Igyekeznek minél többet kommunikálni szerb ajkú barátaikkal.*
- b) *Tanulják a szerb nyelvet.*
- c) *Szerb nyelvű szövegeket olvasnak.*
- d) *Szerb nyelvű filmet néznek, valamint szerb nyelvű zeneszámokat hallgatnak.*
- e) *Semmit sem tesznek annak érdekében, hogy javítsanak szerbnyelv-tudásukon.*
- f) *Nem kaptunk választ a feltett kérdésre.*

Válaszok	Több kommunikáció a barátokkal	Tanulás	Olvasás	Film, zene	Semmit	Nincs válasz	Összesen
Teljes minta	380	123	80	68	156	280	1087

A vajdasági magyar tannyelvű középiskolások szerbnyelv-tudásuk javítása érdekében igyekeznek gyakran szerbül kommunikálni barátaikkal (35%-uk), ugyanakkor az adatközlők 14,4%-a semmit nem tesz szerbnyelv-tudásának fejlesztéséért. Mindemellett az adatközlők 25,8%-a nem válaszolt kérdésünkre. A megkérdezettek 11,3%-a tudatos tanulással javítja szerbnyelv-tudását. Az adatközlők 7,4%-a szerb nyelven olvas, 6,3%-nyian pedig szerb nyelvű filmeket néznek, valamint szerb nyelvű zeneszámokat hallgatnak.

Tömb és szórvány szerinti elemzés

Válaszok	Több kommunikáció a barátokkal	Tanulás	Olvasás	Film, zene	Semmit	Nincs válasz	Összesen
Szórvány	68	12	19	12	26	35	172
Tömb	312	111	61	56	130	245	915

Mindkét régióban a legtöbben a barátokkal történő szerb nyelvű beszélgetést tüntették fel (a szórványban 39,5%, a tömbben 34,1%), a második leggyakoribb attitűdként az az attitűd jelenik meg, mely szerint semmit sem tesznek a megkérdezettek szerbnyelv-tudásukért (a tömbben 14,2%, a szórványban 15,1%). Ezt követően a tömbben az arányszámok tekintetében az alábbi csökkenő sorrenddel találkozunk: 3. nem kaptunk választ (26,8%), 4. tanulással

(12,1%-uk), valamint olvasással (6,7%-uk) segítik elő szerbnyelv-tudásukat, továbbá szerb nyelvű filmeket néznek, és zeneszámokat hallgatnak szerb nyelven (6,1%). A szórványban viszont a szerb nyelven olvasók (11%) állnak a harmadik helyen, őket követik a szerbet tudatosan tanulók (7%), majd pedig a szerb nyelvű filmet nézők és szerb zeneszámot hallgatók (7%-nyian) zárják a sort. A szórványban kevesebb azoknak az adatközlőknek az aránya, akik nem válaszoltak kérdésünkre (20,3%), mint a tömbben.

Gimnázium és szakiskola szerinti elemzés

A gimnáziumi és a szakiskolai tanulók válaszainak sorrendje nagyrészt megegyezik a teljes mintával, ezért csupán a különbségekre térünk ki.

Válaszok	Több kommunikáció a barátokkal	Tanulás	Olvasás	Film, zene	Semmit	Nincs válasz	Összesen
Gimnázium	149	35	41	33	91	74	423
Szakiskola	231	88	39	35	65	206	664

A legtöbben mind a gimnáziumokban, mind pedig a szakiskolákban igyekeznek minél többet kommunikálni szerb nyelven (a gimnáziumban 35,2%, a szakiskolákban 34,8%). A második leggyakoribb kategória a gimnáziumokban az az attitűd, mely szerint semmit sem tesznek a megkérdezettek szerbnyelv-tudásuk javításáért (21,5%, a szakiskolákban 9,8%). Ezt követi a be nem érkezett válaszok arányszáma (a gimnáziumokban 17,5%, a szakiskolákban ez áll a második helyen 31%-kal). A gimnáziumok negyedik leggyakoribb attitűdje az olvasás (9,7%), a szakiskolákban pedig a tanulás (13,3%) található a gyakorisági sorrend negyedik helyén. A gimnáziumokban az olvasást a tanulás követi (8,3%), a szakiskolákban pedig a szerb nyelven történő olvasás (5,9%) foglalja el az ötödik helyet. Mindkét adatközlői csoportban a szerb nyelvű filmek nézése és a zeneszámok hallgatása kapta a legkisebb arányú választ (a gimnáziumokban 7,8%, a szakiskolákban pedig 5,3% az utóbbi attitűd válaszainak számaránya).

A szakiskolák diákjai 5%-kal magasabb arányban jelölték meg a szerb nyelv tudatos tanulását, valamint 13,5%-kal többen nem adtak közülük választ. A gimnáziumokban a tanulók 3,8%-kal magasabb arányban olvasnak szerb nyelven irodalmat, 2,5%-kal gyakrabban néznek szerb filmeket és hallgatnak szerb zeneszámokat, és csupán 0,4%-kal magasabb arányban törekednek a szerb nyelvű kommunikációra.

*Mely szerb nyelvű internetes oldalakat látogatják
a vajdasági magyar tannyelvű középiskolások?*

Az angol nyelvi attitűdhöz hasonlóan, amelyben kitértünk a vajdasági magyar tannyelvű középiskolások által látogatott internetes oldalakra, a szerb nyelvi attitűdvizsgálat során is feltettük a következő kérdést, melyre az alábbi válaszokat kaptuk:

Mely szerb nyelvű internetes oldalt látogatód rendszeresen?

- a) *Blic*
- b) *MojAuto*
- c) *Polovni automobili*
- d) *Kupujem, prodajem*
- e) *Limundo*
- f) *Vesti*
- g) *Nem látogatják a megkérdezettek a szerb internetes oldalakat.*
- h) *Nem kaptunk választ.*

Válaszok	Blic	Moj Auto	Polovni automobili	Kupujem, prodajem	Limundo	Vesti	Nem látogatja	Nincs válasz
Teljes minta	35	29	15	32	10	27	366	573

A megkérdezettek 52,7%-a nem válaszolt kérdésünkre, valamint további 33,7%-ot tesz ki azoknak az adatközlőknek az aránya, akik nem látogatják a szerb nyelvű internetes oldalakat. A vajdasági magyar tannyelvű középiskolások 3,2%-a olvassa a Blic napilapot, 2,9%-nyian olvassák a Kupujem, prodajem (Kereslet-kínálat) oldalát, további 2,7%-ot tesz ki az autós hirdetések olvasóinak aránya, valamint 2,5%-ra tehető a Vesti napilap olvasóinak arányszáma. 1,4%-nyian jelölték meg a használt személygépkocsikat reklámozó Polovni automobili oldalt, valamint 0,9%-ot tesz ki a használt áruk kereskedését tartalmazó Limundo oldal.

A kapott adatok alapján az adatközlők 13,6%-a jelölt meg szerb nyelvű internetes oldalt, amely számarány 5,7%-a tartalmaz napilapot (Blic, Vesti), a fennmaradó 7,9%-nyi adatmennyiség pedig a személygépkocsi-kereskedelem és a használt árukkal történő kereskedés felé irányul.

Tömb és szórvány szerinti elemzés

A tömb és a szórvány vonatkozásában különböző gyakorisági sorrenddel találkozunk az egyes válaszok tekintetében, ezért ezt is ismertetjük.

Válaszok	Blic	Moj Auto	Polovni automobili	Kupujem, prodajem	Limundo	Vesti	Nem látogat	Nincs válasz
Szórvány	14	5	4	8	3	9	45	84
Tömb	21	24	11	24	7	18	321	489

A fenti kérdésünk kapcsán mindkét régióban a kérdésre nem válaszolók számaránya a legmagasabb (a tömbben 53,4%, a szórványban 48,8%), majd pedig azoknak a számaránya áll a második helyen, akik nem olvassák a szerb nyelvű internetes oldalakat (a tömbben 35,1%, a szórványban 26,2%). Ezt követően a tömbben 2,6%-kal a Kupujem, prodajem és a MojAuto oldalak állnak a gyakorisági sorrend harmadik helyén, majd pedig a Blic napilap 2,3%-os olvasottsága foglalja el a 4. helyet. A tömb csökkenő gyakorisági sorrendjének 5. helyét a Vesti napilap (2%-kal), 6. helyét pedig a Polovni automobili oldal foglalja el. A tömbben a Limundo oldalt jelölték meg a legkevesebben (0,8%-nyian). A szórványban tanulók internetes oldalainak csökkenő sorrendje a következő: 3. Blic (8,1%), 4. Vesti (5,2%), 5. Kupujem, prodajem (4,7%), 6. MojAuto (2,9%), 7. Polovni automobili (2,3%), 8. Limundo (1,7%).

A tömbben 8,9%-kal gyakoribb a szerb nyelvű internetes oldalakat nem látogatók, valamint 5,6%-kal magasabb a kérdésünkre nem válaszolók aránya. Az internetes oldalak látogatottsága pedig a szórványban gyakoribb: a Blicet 5,7%-kal, a Vestit 3,2%-kal, a Kupujem, prodajem oldalt 2,1%-kal, a Polovni automobili oldalt 1,1%-kal, a Limundót 0,9%-kal, a MojAutót pedig 0,3%-kal gyakrabban látogatják a szórványban tanuló magyar tannyelvű középiskolások.

Gimnázium és szakiskola szerinti elemzés

A gimnáziumok és szakiskolák vonatkozásában a százalékarányok gyakorisági sorrendje némiképp eltér, melyet az alábbiak támasztanak alá:

Válaszok	Blic	Moj Auto	Polovni automobili	Kupujem, prodajem	Limundo	Vesti	Nem látogatja	Nincs válasz
Gimnázium	19	4	2	6	1	18	135	238
Szakiskola	16	25	13	26	9	9	231	335

Mind a gimnáziumokban, mind pedig a szakiskolákban részben azonos az egyes attitűdök gyakorisági sorrendje: 1. a legtöbb adatközlő nem válaszolt kérdésünkre (a gimnáziumokban 56,3%-nyian, a szakiskolákban 50,5%-nyian). 2. Ezt követően azokkal az attitűdökkel találkozunk az említett két iskola-típusnál, melyekben az adatközlők azt nyilatkozták, nem látogatják a szerb nyelvű internetes oldalakat (a gimnáziumok tanulóinak 31,9%-a, a szakiskolások 34,8%-a). A gimnáziumokban a Blic és a Vesti napilapok látogatottsága a legmagasabb (4 és 4,3%), majd pedig a Kupujem, prodajem oldal következik, 1,4%-os arányszámmal. A MojAuto látogatottsága 0,9%-ot, a Polovni automobili olvasottsága 0,5%-ot tesz ki. A gimnáziumokban a Limundo oldalt lapozzák legkevesbé a megkérdezettek (0,2%). A szakiskolákban a következő csökkenő sorrenddel számolhatunk az egyes internetes oldalak vonatkozásában: Blic (2,4%), Kupujem, prodajem (3,9%), Polovni automobili (2%), Vesti (1,4%), Limundo (1,4%).

Összegzés

A vajdasági magyar tannyelvű középiskolákban a szerb nyelv leginkább a Szerbián belüli kommunikációs helyzetekben válik hasznossá. A legtöbben a barátok közötti kommunikációban látják a nyelvtanulás mozgatórugóját, továbbá a tudatos nyelvtanulás és olvasás, a filmek nézése, a zeneszámok hallgatása is azt a célt szolgálja, hogy jobban elsajátítsák a szerb nyelvet. A tanulók mindössze 13,6%-a látogat valamely szerb nyelvű internetes oldalt. Leszögezhetjük tehát, hogy a megkérdezettek szerbnyelv-tanulása nem köthető az utóbbi nyelvhasználati színtérhez. Megállapítható továbbá, hogy a középiskolások a mindennapok közvetlen beszédszituációival javítanak szerbnyelv-tudásukon, melyek között formális (munka, orvos, hivatalos beszédszituáció) és informális beszédhelyzetek (bolt, barátok, mindennapok) egyaránt szerepelnek az országon belüli nyelvhasználati szinterek között (Szerbia, Balkán, mindennapok). A nyelv tudatos tanulása egyértelműen mozgatórugója a szerb nyelv szituációhoz köthető hasznossági szempontjának, valamint a jobb nyelvtudásnak is.

Amennyiben összehasonlítjuk a rétegzett mintavétel adatait, úgy a következő különbségeket érzékeljük: a legnagyobb eltérést a Szerbián belüli nyelvhasználat vonatkozásában tapasztaljuk, mivel a gimnáziumokban tanulók 25,9%-kal, a tömbben élők pedig 8,2%-kal magasabb arányban jelölték meg ezt a nyelvhasználati szintert, mint társaik. A mindennapokban a szakiskolások 11,2%-kal gyakrabban, a szórványban tanulók pedig 5,4%-kal magasabb arányban ítélik

hasznosnak a szerb nyelv használatát. A szerb nyelv hasznosságát illetően a hivatalos ügyintézés a tömbben (5,8%-kal), valamint a szakiskolákban (5,2%-kal) gyakoribb. Az egyéb nyelvhasználati szituációk vonatkozásában kisebb, 4% alatti eltérés mutatkozik. A szerbnyelv-tudás javítását tartalmazó válaszokban a szórványban tanulók a barátokkal történő szerb nyelvű kommunikációt jelölték meg 5,4%-kal magasabb arányban, a tudatos tanulás pedig 5%-os különbséget mutat a szakiskolák és a tömb javára. Az egyéb válaszokat illetően 5% alatti eltéréssel számolhatunk a szakiskolák és a gimnáziumok, valamint a tömb és a szórvány között. A szerb nyelvű internetes oldalakat igencsak elenyésző arányban látogatja mindkét adatközlői csoport.

Irodalom

- Barlai Jenő – Gábrity Molnár Irén szerk. 2008. *Hazaérsz: Esély és egyenlőség a Vajdaságban*. Szabadka: Grafoprodukt, Vajdasági Módszertani Központ.
- Gábrity Molnár Irén. 2007. Vajdasági fiatal magyar diplomások karrierje, migrációja, felnőttoktatási igényei. In *Karrierutak vagy parkoló pályák? Friss diplomások karrierje, migrációja, felnőttoktatási igényei a Kárpát-medencében*. 132–173. Budapest: MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Kovács-Rác Eleonóra. 2011a. *Nyelvi attitűdök a vajdasági magyarság körében* (Jezičko opredeljenje prema maternjem jeziku i dvojezičnosti mađarske zajednice u Vojvodini). Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Kovács-Rác Eleonóra. 2011b. Odnos vojvođanskih Mađara prema upotrebi mađarskog i srpskog jezika. Ivana Živančević Sekeruš ured. *Susret kultura: Šesti međunarodni interdisciplinarni simpozijum. Zbornik radova. Knjiga I*. 139–150. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Kovács-Rác Eleonóra. 2012. Interethnic spaces of the Serbian and Hungarian Language use in Vojvodina: A language Attitude Study (Language attitude study). (Editor in Chief László Dávid.) *Philologica: Acta Universitatis Sapientiae. Sapientia Hungarian University of Transylvania*. Scientia Publishing House 4 (2): 373–384.
- Kovács Rác Eleonóra. 2015. Jezičko opredeljenje i dvojezičnost vojvođanskih Mađara u zavisnosti od obrazovaња и starosne dobi. In *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 58 (2): 219–237. http://www.maticasrpska.org.rs/stariSajt/casopisi/ZMSFL_58_2.pdf (2023. jan. 16.)
- Kovács Rác Eleonóra – Halupka-Rešetar Szabina. 2017a. Stavovi prema srpskom jeziku među učenicima vojvođanskih srednjih škola na mađarskom nastavnom jeziku. In *Nasleđe, časopis za književnost, jezik, umetnost i kulturu* 38. 141–161. Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet. http://filum.kg.ac.rs/dokumenta/izdavastvo/nasledje/brojevi/nasledje_38.pdf (2017. dec. 28.)

Kovács Rácz Eleonóra – Halupka-Rešetar Szabina. 2017b. Szerb és magyar nyelvi attitűdök a vajdasági magyar tannyelvű 3. és 4. osztályos gimnáziumi tanulók körében. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*. 149–169.

Kovács Rácz Eleonóra – Halupka Rešetar Szabina. 2020. *Angol és szerb nyelvi attitűdök a vajdasági magyar tannyelvű középiskolások körében*. Újvidék: Bölcsészettudományi Kar.

SERBIAN LANGUAGE USE IN SPECIFIC SPEECH SITUATIONS

Serbian language learning and linguistic attitudes towards the Serbian language are topical issues in the language learning of Hungarian-speaking secondary school students in Vojvodina, therefore this paper deals with this topic. The study examines certain issues of Serbian language use by 3rd and 4th-grade Hungarian-speaking secondary school students in Vojvodina: speech situations in which Serbian is useful for them, and what the respondents do to learn Serbian. We also look at the Serbian websites our interviewees visited. By using the stratified sampling criterion, in addition to presenting the total sample of respondents (1,087 respondents), we also present the difference in opinions between Hungarian secondary school students living in block and scattered diaspora in Vojvodina, as well as between students in vocational or high schools. We aim to compare and correlate the data with other aspects of the attitudes of Hungarian-speaking secondary school students towards the Serbian language in Vojvodina.

Keywords: language attitudes, Serbian language use, Hungarian-speaking secondary school students in Vojvodina, Hungarians in block or scattered diaspora, stratified sampling

UPOTREBA SRPSKOG JEZIKA U ODREĐENIM GOVORNIM SITUACIJAMA

Studija je nastavak istraživanja o upotrebi srpskog jezika koje je obuhvatilo ukupno 1087 učenika 3. i 4. razreda stručnih škola i gimnazija na mađarskom nastavnom jeziku u Vojvodini. U okviru istraživanja razmatrana su tri pitanja: šta čine ispitanici u interesu poboljšanja svojih jezičkih kompetencija na srpskom jeziku; u kojim govornim situacijama smatraju korisnim upotrebu srpskog jezika, kao i koje srpske internet stranice posećuju učenici srednjih škola na mađarskom nastavnom jeziku u Vojvodini. Cilj je bio da se odrede one dominantne govorne situacije u kojima se u krugu srednjoškolaca ispoljava upotreba srpskog jezika. Obrada podataka upućuje na zaključak da učenici srednjih škola na mađarskom nastavnom jeziku u Vojvodini za poboljšanje svog znanja srpskog jezika radije biraju svakodnevnu upotrebu jezika i govorne situacije, svesno učenje. Svega 13,6% učenika posećuje internet stranice

na srpskom jeziku, što znači da internet ne predstavlja sredstvo za učenje srpskog jezika. Na kraju se dobijeni podaci upoređuju sa rezultatima istraživanja o učenju engleskog jezika, sa željom da se pronađe veza između prethodnih analiza i pristupa upotrebi srpskog jezika.

Ključne reči: upotreba srpskog jezika, pristup jeziku, srpski kao nematernji jezik, srednje škole na mađarskom nastavnom jeziku u Vojvodini

A kézirat beérkezésének ideje: 2023. febr. 20.

Közlésre elfogadva: 2023. jún. 15.

ETO: 811.511.141(497.113)

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

81*27

342.725

DOI: 10.19090/hk.2023.4.61-80

ZENTAI Péter

Szegedi Tudományegyetem
Gazdaságtudományi Kar
Szeged, Magyarország
peterzentai1@gmail.com

A LÁTHATÓ NYELV ZENTÁN

*Szociolingvisztikai és nyelvpolitikai megfigyelések egy vajdasági
kisváros nyelvi tájképéről*

Linguistic landscape in Senta

*Sociolinguistic and language policy observations on the linguistic landscape
of a small town in Vojvodina*

Vidljivi jezik u Senti

*Sociolingvistički i jezičko-politički pogled na jezički pejzaž jednog
vojvođanskog gradića*

A megismerés folyamatának egyik fontos eszköze a nyelv, közege pedig az a tér, melyben élünk. A hangzó beszéd mellett a térben elhelyezett feliratok, táblák – különösen többnyelvűségi helyzetben – sok információt adnak egy-egy közösség nyelvi viselkedéséről és attitűdjéről. A nyelvi tájkép kutatása az utóbbi két évtizedben a nyelvészet egyik legnépszerűbb területévé vált, hiszen közelebb vihet a vizsgált beszélőközösségnek a nyelvekhez való viszonyulásához, a nyelv és a valóság viszonyrendszerének feltérképezéséhez. Kutatásomban egy vajdasági kisváros, Zenta nyelvi tájképét mutatom be, hiszen Vajdaság etnikai és nyelvi sokszínűségéből adódóan igen hálás terepe lehet a nyelvi tájkép elemzésének. Felmérésem 2021 októberében készült, melynek során a településen mintegy ezer fényképet készítettem, majd kategorizáltam. Kutatásomban az országos szinten többségi szerb és a helyi szinten többségi magyar nyelv kapcsolatrendszerére fókuszálok, s e két nyelv funkcionális, illetve presztízsbeli viszonyára, valamint etnolingvisztikai vitalitására nézve kísérlek meg következtetéseket levonni.¹

Kulcsszavak: nyelvi tájkép, nyelvpolitika, kisebbség, nyelvi jogok, Zenta

¹ A tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-22-6-139-SZTE kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

Bevezető

Borbély Alexandra színművész 2018. november 30-án *Milyen lehet egyvalamilyennek lenni...* címmel tartott előadást a TEDx színpadán. A nemzetközileg is ismert és elismert színésznő felszólalásában gyermekkoráról beszélt, arról az időszakról, amikor konfliktusok hosszú sora kísérte identitásának, nyelvi attitűdjeinek alakulását, formálódását. A magyar és a szlovák nyelv együtt élése, egymásra rétegződése vagy éppen elkülönülése sokféle formát öltött szülőfalujában, Nagycétényben, a közeli városban, Nyitrán, a televízióon keresztül, Budapesten, s a magyarországi bevásárlásokkor, Győrben. Az egyik győri kirándulás különösen érdekes volt a kis Szandra számára, mert elámulva látta, hogy az utcákon „magyarul vannak kiírva a dolgok”: rácsodálkozott az „életterem” és „cukrászda” feliratokra. A felvidéki kislányt a szabadság érzése töltötte el, úgy érezte, hogy ha magyar táblák vannak az utcán, akkor bátran lehet beszélni magyarul.

A látható nyelv valóban ilyen nagy hatással van közérzetünkre? A kisebbségben élőknek vajon tényleg ennyire fontos az anyanyelvük vizuális megjelenése lakókörnyezetükben? Borbély Alexandra kétségtelenül nagy hatású előadása az egynyelvű beszélőket is elgondolkodtatja a látható nyelv jelentőségéről, fontosságáról.

A színművész tapasztalatai határon túli, sajátos léthelyzetének köszönhetően egészen eltérőek az anyaországi magyarokéhoz képest, többnyelvűséggel azonban ma már a látszólag egynyelvű közegekben is gyakran találkozhatunk. Termékek csomagolásain, filmekben, weboldalakon, marketinganyagokban, utcai táblákon számos több nyelvből összeálló szöveget olvashatunk, ugyanakkor Borbély Alexandra példáján keresztül azt is láthatjuk, hogy a szövegek egyik legfontosabb értéke nem csupán a tartalomban rejlik, pontosabban magát a tartalmat az azt átadó nyelv is befolyásolhatja, árnyalhatja. A használt nyelven keresztül ugyanis megjelenik a tábla írójának és olvasójának a tudása (Spolsky–Cooper 1991), hovatartozása, attitűdje (Landry–Bourhis 1997), sőt a művésznő élménybeszámolójából még az is kitűnik, hogy az utcai táblák akár a gyermekek első olvasóleckéiként is szolgálhatnak (Lengyel 2004).

A nyelvi tájkép fogalmának értelmezése

Minden közösség, település vagy nagyobb város egyedi nyelvi tájképpel rendelkezik, így bárhol indokolt lehet egy ilyen jellegű kutatás elkészítése, mégis egyértelműen kiemelkednek bizonyos régiók, ahol az elvégzett nyelvi-

tájkép-elemzések száma magasabb. A közös tulajdonság e területek között a beszélőközösség nyelvhasználatának komplexitása, mely több nyelvváltozattól, akár különböző nyelvből tevődik össze. A témával foglalkozó első kutatások egyike az *English on Keren Kayemet Street* című tanulmány (Rosenbaum et al. 1977), mely egy nyugat-jeruzsálemi utca tábláin követte nyomon az angol nyelv jelenlétét. A nyelvi tájkép ugyanakkor sosem statikus; folyamatosan formálódik a globalizáció, a népvándorlás, a gazdasági érdekek, az attitűdök változásával. A vizuális tér az alulról és felülről jövő erők együttműködésével, esetleg harcával alakul ki.

A nyelvi tájkép terminus definícióját a vonatkozó szakirodalom általában Landry és Bourhis 1997-ben publikált munkájából veszi át. A szerzőpáros a következőképpen határozza meg a nyelvi tájkép (Linguistic Landscape = LL) fogalmát: „Egy adott terület, régió vagy városi agglomeráció nyelvi tájképét a hivatalos útjelző táblák, a reklámtáblák, utcanevek, helynevek, kereskedelmi egységek feliratai és kormányzati épületek hivatalos táblái adják” (Landry–Bourhis 1997, 25).²

A definíció tehát hat területet nevez meg, melyek egy település nyelvi tájképét alkotják; ezek az útjelző táblák, a reklámtáblák, az utcanevek, a helynevek, a kereskedelmi és a helyhatósági épületek feliratai. Landry és Bourhis szerint e vizuális nyelvi jelek egyrészt informatív, másrészt szimbolikus funkcióval rendelkeznek. Utóbbi kapcsán a szerzők megjegyzik, hogy a nyelvitájkép-elemzés fontos kritérium lehet azokban a szociolingvisztikai kutatásokban, melyek egy adott kisebbségi nyelv etnolingvisztikai vitalitását igyekeznek meghatározni. Landry és Bourhis tehát a szociolingvisztikához, azon belül a nyelvtervezéshez kapcsolja a nyelvi tájképet mint kutatási területet, s ennek illusztrálására a szerzők cikkükben több olyan korábbi tanulmányt idéznek, melyek a nyelvpolitika körébe sorolhatók. A hivatkozott írások között van többek között például Belgium és Québec térségének elemzése abból a szempontból, hogy a nyelvtervezési tevékenység során a látható nyelvi jelek kihelyezését hogyan lehet szabályozni (Verdoodt 1973).

A kiindulópontul szolgáló meghatározás azonban kiegészítésre szorul, erre hívja fel több tanulmányban a figyelmet Gorter (2019); szerinte nyelvi tájképen nem csupán a vizuális realitás, a kihelyezett táblák és azok szemiotikai tulajdonságai értendők, mivel az újabb kutatások már más területekre is kiter-

² “The language of public road signs, advertising billboards, street names, place names, commercial shop signs, and public signs on government buildings combines to form the linguistic landscape of a given territory, region, or urban agglomeration.”

jednek. Az a kritérium, mely a közterületi elhelyezésű táblákat jelöli meg a vizsgálat tárgyaként, elavulni látszik, hiszen egyre több nyelvítájkép-elemzés születik például az iskolai vagy éppen a kiberterekről. Így a definíciót érdemes lehet kiegészíteni a nyelvi tájkép ernyője alá vonható minden olyan jelenséggel, amely a nyelvhasználatot befolyásolja: attitűdök, identitások, ideológiák, de a dialektusok, a vizuálisan megjelenő nyelvek kapcsolata is mind a nyelvi tájkép részét alkotják, és az ezek felkutatására szolgáló interjúk is a fogalomhoz sorolhatóak (Gorter 2012).

Nemzetközi kutatások

A nyelvi tájkép felrajzolására irányuló kutatások kezdetben jobbra olyan területeken zajlottak, ahol kétnyelvűség; általában egy többségi és egy kisebbségi nyelv jelenléte, együttélése volt a jellemző, s ezek a vizsgálódások azt elemezték, hogy egy-egy történetileg, társadalmilag és földrajzilag meghatározott térség nyelvpolitikája és nyelvhasználati gyakorlata, ezen belül vizuális nyelvhasználatuk között milyen összefüggések, konvergenciák vagy divergenciák lelhetők fel. 2006-ban az *International Journal of Multilingualism* egész számot szentelt a témának; Izrael, Thaiföld, Japán példáján, illetve Spanyolország és Hollandia összehasonlításán keresztül mutatta be bizonyos nyelvcsoportok helyzetét a nyelvi tájkép tükrében. A folyóiratban publikált esettanulmányok szerzői kvantitatív módszerrel dolgoztak, fényképek segítségével hozzávetőlegesen ezres nagyságrendben dokumentálták a vizsgált területek közterein látható verbális jeleket.

Az őshonos kisebbségek és a többség együttélésének vizuális lenyomatát elemző írások mellett hamar megjelentek a globális városokat (Sassen 2005), valamint a nehezen integrálódó gazdasági menekültek nyelvi sokféleségét felvonultató területeket (Vertovec 2007) bemutató tanulmányok is. A migrációs nyomás napjainkban Európa számos országában jelen van, ezek közül az egyik legösszetettebb Olaszország helyzete, ahol a soknyelvű bevándorló réteg jobbra olyan délolasz városokban él, ahol az olasz köznyelv mellett fontos a regionális nyelvváltozat és a dialektusok jelenléte is. Ilyen város például a szicíliai Palermo, melynek nyelvi tájképével kapcsolatban Mari D'Agostino megjegyzi, hogy a városba érkező bevándorlók helyzetét nehezíti, hogy többségük írástudatlan, azaz amellett, hogy a befogadó nyelvi közeg már önmagában is többnyelvű, tehát a nyelvi integráció egy sajátos repertoárral rendelkező komplex beszélőközösségen belül zajlik, a régió ellátórendszereinek azzal a kihívással is szembe kell nézniük, hogy az érkezőket mindenekelőtt írni-olvas-

ni kell megtanítani (D’Agostino 1996). Ez a jellemző pedig a nyelvi tájképet is alakítja, hiszen a tájékoztató táblákon nem elegendő csupán verbális jeleket alkalmazni. Az olasz szakirodalomból hazánkban sokat idézett Monica Barni – Carla Bagna szerzőpáros is a bevándorlók nyelvi integrációjának kutatása révén jut el a nyelvtájkép-elemzéshez (Barni–Bagna 2010), melynek kapcsán a kutatók megállapítják, hogy egy etnikai közösség számaránya és etnolingvisztikai vitalitása között nem szükségszerűen mutatkozik közvetlen kapcsolat. E kutatási eredménynek a továbbgondolása Bagna és Bellinzona egy friss, 2021-es tanulmányában olvasható, melyben a dialektusok vitalitása és ezeknek a nyelvi tájképben, különösen pedig az iskolai tájképben való megjelenésének/megjelentetésének elemzése során a szerzők ismét arra a következtetésre jutnak, hogy a nyelvi/etnikai vitalitás és ennek vizuális reprezentációja nem mutat egyenes arányosságot (Bagna–Bellinzona 2021).

Nyelvtájkép-kutatások magyar nyelvterületen

A nyelvi tájképpel kapcsolatos vizsgálatok Magyarországon és a különböző határon túli területeken egyaránt nagy népszerűségnek örvendenek. A kezdetben egymástól elszigetelt kutatásokat Bartha Csilla elnökletével az MTA Nyelvtudományi Intézetének Többnyelvűségi Kutatóközpontja egy konferencia keretében igyekezett összefogni, illetve az addig elért eredményeket összegezni. A műhelykonferenciára *A nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata: Kárpát-medencei kisebbségi körkép* címmel 2013 májusában került sor. A tanácskozás előadói főként a kisebbségi helyzetben élő magyar közösségek vizuális nyelvhasználatát elemezték, a konferencián felszólalt többek között Petteri Laihonen, Cserniczkó István, Borbély Anna, Szabó Mihály Gizella, Szoták Szilvia, Sándor Klára és még sokan mások.³

A 2013. évi esemény folytatásának tekinthető a 2017-ben Csíkszeredában *Nyelvi tájkép, nyelvi sokszínűség* címmel tartott konferencia, mely már kibővített tematikával dolgozta fel a problémakört. Az utcák feliratainak elemzésén kívül a kutatásokban itt már megjelennek az oktatási intézmények belső tereinek elemzései, sőt a virtuális térben zajló kommunikáció is az elemzendő nyelvi létformák sorába lép (Tódor–Tankó–Dégi 2018).

A magyarországi nemzetiségek nyelvi tájképéről az idézett konferenciákkal párhuzamosan jóval kevesebb tanulmány született, ezt a hiányt azonban

³ A konferencia eredményeinek összefoglalóját lásd Bartha, Cs. – Laihonen, P. – Laihonen, P. – Szabó, TP (2013). Nyelvi tájkép kisebbségben és többségben. *Pro Minoritate* 22 (3): 13–28.

egy 2020-ban pdf formátumban megjelent tanulmánykötet igyekezett pótolni (Borbély 2020). A kötet bevezető tanulmánya Borbély Anna munkája, aki egy összegző cikkben mutatta be a magyarországi nemzetiségekkel kapcsolatos nyelvészeti kutatások előzményeit és eredményeit. A kiadvány *A nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata – Magyarországi nemzetiségi körkép* című 2019. évi konferencián elhangzott előadások írott változatát gyűjti egy kötetbe, a cikkeket bőséges képanyag illusztrálja.

A nyelvitájkép-kutatások napjainkban többféle irányban folytatódnak, a tudományterület eredményeit sokféle kontextusban használják. Ezek közül most csupán az oktatást emelem ki; mind az anyanyelv-pedagógiában, mind az idegennyelv-oktatásban találhatunk olyan anyagokat, melyek a nyelvi tájkép mint tudomány eredményeit használják fel (Gorter et al. 2021).

A nyelvi tájkép módszertani kérdéseiről

A nyelvitájkép-elemzés módszertanának (Gorter 2017) ismertetése előtt érdemes a kutatatandó település kiválasztását megindokolni. Habár a nagyvárosok utcáin látott feliratok nyelvhasználatát manapság főként a McDonald's-i-záció (Heller 2003) befolyásolja, bizonyos településeken ennél talán még különlegesebb jelenség figyelhető meg: ilyen az anyaország határain kívül eső kisebbségi nemzetiségek közösségeiben fellelhető többnyelvűség. Az országos többséggel szemben álló kisebbség ráadásul helyenként olyan településeken él, ahol az adott közösség nem kisebbségben, hanem éppenséggel többségben van, s ez a demográfiai összetétel a nyelvi tájkép szempontjából is komplex módon és helyenként ellentmondásosan mutatkozik meg.

Zenta esetében elmondható, hogy a szerb közösséggel szemben, mely országon belül a többséget alkotja, itt egy jelentős többségben élő magyar etnikumú csoportot találunk.⁴ Ezen a különleges demográfiai összetételű településen várhatjuk azt, hogy az etnolingvisztikai jelenségek egyedi alakot öltenek, s ezek a sajátosságok a nyelvi tájképen is megjelennek.

A nyelvi tájkép elemzésének munkafolyamatát két fő elemre bonthatjuk: kvantitatív adatgyűjtésre és elemzésre, valamint kvalitatív vizsgálatra. E két megközelítés ötvözésével mérhetjük fel a különböző nyelvek előfordulása mellett a közösség és a látható nyelvek kapcsolatát is, hiszen számszerű összehasonlításokon kívül szükségünk van a nyelvhasználatnak a közgazdaságtan, a szociológia és természetesen a nyelvészet felőli magyarázatára is.

⁴ 2002-es népszámlálás. Lásd: *Stanovništvo, nacionalna ili etnička pripadnost, podaci po naseljima 1. kötet*. 2003. Belgrád: Republički zavod za statistiku.

A kvantitatív munka a vizuális realitás számbavételével kezdődik, melynek első lépése az adatgyűjtés. Ahogyan azt a szakirodalom (Blommaert 2012) is gyakran kiemeli, a mai nyelvész eszköztára sokkal fejlettebb a korábbiaknál, a nagy tárhelyű digitális kamerák (mobiltelefonok) elterjedése sokkal elérhetőbbé tették e kutatási formát. Ennek köszönhetően az elmúlt időből származó nyelvítájkép-kutatások közös kezdőpontja a táblák fényképezése.

Fontos megjegyzés, hogy nagyobb városok dokumentálásakor a bejárt és fényképezett útvonal, terület kiválasztása is döntő jelentőségű, hiszen a különböző kisebbségi nemzetiségek élhetnek elkülönülő városnegyedekben vagy a többségi társadalommal homogén területeken; nyelvüket felvállalhatják ettől függően többé vagy kevésbé; mindezek befolyásolják az üzletek tábláinak nyelvhasználatát, a többnyelvű feliratok gyakoriságát stb. A mintavételezés helyszínének kiválasztása gyakran főbb közlekedési útvonalak mentén történik: Tulp igen korai munkájában a brüsszeli villamosútvonalakat követve dolgozott (Tulp 1978), Hult San Antonio-i kutatásában pedig a várost behálózó autópályákat dokumentálta (Hult 2014). Alternatív támpontot a nagyobb gyalogosforgalommal rendelkező bevásárlónegyedek, főutcák jelentenek: a korábbiakban idézett Rosenbaum-tanulmány a *Keren Kayemet* utcát vizsgálja; Cenoz és Gorter két, főleg kereskedelmi tevékenységnek helyet adó körutat elemez (Cenoz 2006); de bevásárlóközpont is lehet korpuszgyűjtés helyszíne (Trumper-Hecht 2009). Egyértelmű, hogy egy várost több különböző értelmezési sík alapján is vizsgálhatunk, s természetesen tekintetbe kell vennünk e kutatási diszciplína tudományközi jellegét is.

Az általam vizsgált Zenta városa közepes méretű településnek tekinthető, így itt elegendő volt a táblasűrűség szerint haladnom. Ennek megfelelően a belváros főbb csomópontjait dokumentáltam, hiszen főként itt zajlik kereskedelmi tevékenység, a bevásárlóközpontok, boltok, a piac is itt találhatóak. Útba ejtettem több önkormányzati, kormányzati, polgári épületet, például iskolát is. A város külterületeit a táblák sporadikus és ritka előfordulása miatt a vizsgálat szempontjából mellőzhetőnek tartottam, véleményem szerint a kutatás reprezentativitása emiatt nem sérült. A fényképek 2021 októberében készültek.

Egy további kérdés a „unit of analysis”, azaz a kutatási egység, jelen esetben az „egy felirat”-ként értelmezett tartomány megállapítása. Ennek két fő alternatívája jelenik meg a szakirodalomban, ez lehet egy bármilyen szöveg, mely egy térben meghatározható keretben helyezkedik el (Backhaus 2007), vagy egy üzlet vagy intézmény utcafrontjának teljessége (Cenoz–Gorter 2006). Habár kijelenthető, hogy az előbbi definíció számít sztenderdnek, de ez sem mentes korlátoktól, hibalehetőségektől. Egyrészt előfordulhatnak különböző táblákból képzett, összetartozó feliratok, melyek besorolása így sokszor kétségesé válik,

de a fő problémát az olyan ismétlődő (főként kereskedelmi kihelyezésű) feliratok jelentik, mint például egy cégér. Így akár egyetlen üzlet is nagyban torzíthatja a nyelvi tájképről készült statisztikát. A második definíció leegyszerűsíti az ilyen dilemmákat, de végeredményként még további szempontok bevonása mellett is egy kevésbé árnyalt képet eredményez.

A kérdések sorát folytatva érdemes megemlíteni a Gorter által 2006-ban felvetett problémát (Gorter 2006), mely a mozgó feliratokkal kapcsolatban merül fel. Habár a szerző ezt főként a tömegközlekedési eszközökön szereplő feliratok esetére vonatkoztatta, rögtön kiegészíthetjük felvetését a még kisebb mozgó feliratok, mint például a ruhadarabok, a szórólapok, sőt a digitális feliratok csoportjával is. Mivel ilyen jellegű feliratok a zentai városkép esetében nem merültek fel tömegesen, kutatásomban erre a kérdéskörre nem térek ki.

A város bejárása, rövid megismerése után elemzésemben a (többnyire) táblánkénti besorolás mellett döntöttem, de a totálok készítése így is praktikus döntésnek bizonyult a részletfotók helyett. A bevett besoroláson e tanulmány egyetlen pragmatikus korrekciót végez: a Covid-járvány többek között a nyelvi tájképet is sokként érte; az eredmények normalizálása érdekében az ezzel kapcsolatos szabályzásokat, figyelemfelhívásokat összesítve értelmeztem.

A kvantitatív elemzés alapját jelentő számszerű összehasonlítások előfeltétele a kutató által kiválasztott szempontok szerinti kategorizálás. A kihelyezett táblák minősítése mindenképpen figyelembe veszi azok alulról vagy felülről (top-down, bottom-up/grassroots – Blommaert 2008) szerveződő jellegét, valamint a felirat ehhez tartozó kategóriáját (pl. Ben-Rafael és szerzőtársai besorolása szerint (Ben-Rafael et al. 2006) közintézmények, tájékoztató táblák, hirdetések, utcatáblák az előbbi, bolti táblák, magáncégek feliratai, magánfeliratok az utóbbi esetben). Városrészekben elkülönülő kisebbségi csoportok esetén fontos szempont a táblák földrajzi helyzete, a városrész jellege és az ott élők kulturális hovatartozása, társadalmi osztálya.

A táblák szemiotikailag is több aspektusban vizsgálhatóak, pl. a megjelenő nyelvek száma, sorrendje; a betűk színe, mérete; a táblán belüli helye; a nyelvek ezekből adódó, egymáshoz viszonyított fontossága (Gorter 2006).

Egy további elemzési lehetőség a nyelvek közötti fordítás típusa. Ebből a szempontból Reh négy jelenséget különít el (Reh 2004): a *duplikáció* során a feliraton megjelenő két nyelv tartalmában megegyező; *töredékes*, amennyiben az információ teljessége csak az egyik nyelven szerepel; *átfedés* esetén a két nyelv tartalmaz közös és eltérő elemeket is; *kiegészítő* típusú, ha nincs azonos információ két nyelven és mindkét nyelv ismerete szükséges a dekódoláshoz.

Habár a jelen kutatás csupán két dimenzió mentén rendszerezi a képeket (nyelv és kategória), a már felsorolt, további szempontokat is számba veszi

és ki is egészíti azokat. A nyelvek szerinti besorolás a következő alkategóriák szerint történt: magyar, szerb, kétnyelvű magyar–szerb, angol, egyéb (gondolva az egyéb nyelvkombinációkra, mint magyar, szerb, angol).

Az elemzésben felállított kategóriák megállapításakor Petteri Laihonen *Nyelvi tájkép egy csallóközi és egy mátyusföldi faluban* című tanulmányát (Laihonen 2012) vettem alapul, így adódtak a *nemzetközi, állami, önkormányzati, kereskedelmi, egyházi, civil szervezetek, magánszemélyek* kategóriák. E rendszerezést a Zentán megfigyelhető jelentős mennyiségű *politikai* tartalmú tábla miatt kiegészítettem ennek külön kategóriájával, így elkerülhetővé vált a rendszerezés torzulása.

Elsőként fájlnev szerint táblázatba soroltam a táblákat e két tengely mentén, majd az SPSS által értelmezhető formátumba transzformáltam a kapott adatokat (a folyamat végére egyértelművé vált, hogy az előbbi lépés redundáns volt). A kapott adathalmazon kereszt táblás elemzést, khi-négyzet-próbát, korrelációelemzést végeztem, ezek funkciója a következő: a kereszt táblás elemzés összegzi az előfordulási arányokat kategóriák és nyelvek szerint, majd ezek minden metszetére (pl. magyar nyelvű kereskedelmi tábla) várható értéket produkál. Ez majdnem minden korpusznál fontos és hasznos kvantitatív elemzés, hiszen ritkán fordul elő olyan mintavételezés, ahol legalább egy szempont szerint egyenlő az eloszlás. Az utcán elhelyezett táblák kategóriánkénti eloszlása kifejezetten változó, így érdemesnek tartom bevonni ezt az elemzési módot is a LL kutatások során.

A khi-négyzet-próba és az arra épülő Cramer-féle V együttható elemzésével egy adathalmaz szignifikanciáját, korrelációját elemezhetjük: az előbbi teszt lényege, hogy egy adathalmaz két részhalmaz (kategóriája) között van-e kapcsolat, azaz hogy a részhalmazokban megjelenő esetszámok eltérnek-e a véletlentől, ennek legelterjedtebben használt verziója a Pearson-féle, e kutatás is ezt a próbát alkalmazza; Cramer együtthatója pedig két kategorikus érték korrelációját méri egy adathalmazban. Ezek gyakorlati működését az eredmények ismertetésénél fejtem ki.

A kvantitatív elemzési módszerek mellett számba kell vennünk a kvalitatív megközelítésben rejlő lehetőségeket is. Benő Attila kolozsvári kutatásában (Benő 2018) főként a nyelvhasználat kvalitatív hátterét tárja fel. Megállapítja, hogy a nyelvi tájképet erősen meghatározó tényezők a következők: „nyelvpolitika, nyelvi ideológiák, nyelvek etnolingvisztikai vitalitása, identitásképzés és -erősítés, többnyelvűségi helyzetben a nyelvek viszonya, diglosszia jellegű funkcionális eltérések, a nyelvek jogi státusza, nyelvi tervezés, nyelvek presztízse, politikai és szimbolikus hatalmi viszonyok” (Benő 2018, 43). Benő tanul-

mányában kitér az *egy állam – egy nemzet – egy nyelv* ideológiájának domináns megjelenésére is, amely Romániában a magyart és a további nemzetiségi nyelveket nemkívánatosnak tekinti.

Egy példát említve: Kolozsvár esetében a *nyelvpolitika* nemcsak állami, de helyi szinten is korlátozza a magyar nyelv „publikus” megjelenését, ezt jól példázza a Most-Acum mozgalom által kihelyezett, *Primăria Municipiului Cluj-Napoca – Kolozsvár Polgármesteri Hivatala* kétnyelvűsített banner esete, melynek alsóbb, magyar nyelvű részletét a kihelyezést követő néhány óra elteltével a polgármesteri hivatal alkalmazottai egyszerűen levágták (Benő 2018).

Egy adott terület nyelvpolitikáját meghatározó és ahhoz társítható gondolatrendszerek, a *nyelvi ideológiák és attitűdök* tudatos vagy tudattalan módon befolyásolják és magyarázzák a társadalom, etnikum viszonyulását egy adott nyelvhez, annak használóihoz. Lanstyák a *konzervativizmust, a nacionalizmust, a purizmust, a vernakularizmust, az internacionalizmust, a standardizmust, a homogenizmust és a pluralizmust* emeli ki tanulmányában (Lanstyák 2009) mint magyar nyelvközösségekhez köthető ideológiákat. Ahogy Benő is leírja, ezek egymástól nem mindig elválasztható fogalmak, egy adott nyelvközösség szociolingvisztikai, történelmi helyzetétől függően, változatos kombinációkban jelenhetnek meg. Románia példáját folytatva, a *lingvicizmus* (és az ahhoz tartozó *monolingvizmus*), azaz a nyelv alapú hátrányos megkülönböztetés jelenléte erősen érzékelhető a mindennapokban a kisebbségi nyelv értékvesztettségén, annak nem létező intézményi támogatottságán keresztül (Benő 2018).

Kutatásomban végül kitérek az *etnolingvisztikai vitalitás* kérdésére is, melynek komponenseit Ehala tanulmányából (Ehala 2010) veszem: ezek a *generációk közötti továbbadás, demográfia, intézményes támogatottság, társadalmi kohézió, érzelmi kötődés*.

Összegzésként elmondható, hogy kutatásom főként kvantitatív elemzésre épül, az általam vizsgált kvalitatív szempontokat az említett tanulmányokból emeltem ki.

Zenta nyelvi tájképe – kutatási kérdés

Etnika	Népesség	%
Magyar	18,441	79.09%
Szerb	2,533	10.86%
Roma	595	2.55%

1. ábra. Zenta etnikai összetétele

A szakirodalmi kitekintés és a nyelvitájkép-elemzés módszerének vázlatos ismertetése után számba vehetjük az általam végzett zentai terepmunka kérdéseit és az ezekre adható válaszokat. Ahogy arra már a bevezetőben utaltam, Zenta helyzete különleges: Vajdaság etnikailag és nyelvileg rendkívül sokszínű, heterogén terület, Zentán például magyar többség áll szemben⁵ a szerb közösséggel, azaz a nyelvi kisebbségi csoport lokálisan többségi helyzetben él. Így fogalmazódott meg bennem a kérdés: vajon ez az ellentmondás miként tükröződik a nyelvi tájképben? A demográfiai viszonyok vagy inkább a nyelvek közötti státuszkülönbség lesz a meghatározóbb?

Hipotézisem szerint a táblák nyelvezetére a kétnyelvűség lesz jellemző, és egy további megfigyelhető jelenség lesz a szerb előfordulásának egyenes arányossága a tábla hivatalos jellegével, így várhatóan a nem hivatalos szintereken a magyar, míg a hivatalos szférában a szerb lesz a domináns.

Az elemzésben használt módszeremet röviden összefoglalva: 2021 októberében mintegy ezer fényképet készítettem Zenta belvárosában. A szelektálás után $n = 835$ táblát kategorizáltam, nyelvek és a laihoneni (nemzetközi, állami, önkormányzati, kereskedelmi, egyházi, civil szervezetek, magánszemélyek) + politika kategóriák szerint, majd SPSS segítségével khi-négyzet-próbát, korrelációelemzést és keresztábrás elemzést végeztem, végül kvantitatív vizsgálatomat megpróbáltam minél több kvalitatív megfigyeléssel kiegészíteni.

Az eredmények ismertetése

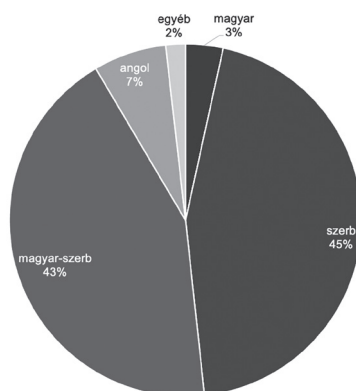
	magyar	szerb	magyar-szerb	angol	egyéb	összesen
nemzetközi	1	0	0	1	0	1
állami	0	1	0	0	4	5
kereskedelmi	19	248	239	37	10	553
önkormányzati	1	14	47	0	5	67
egyházi	9	4	1	0	0	14
civil szervezetek	23	8	44	0	2	77
politikai	1	4	1	0	0	6
magánemberek	32	45	24	8	3	112
összesen	85	324	356	46	24	835

2. ábra. Statisztikai összegzés

⁵ *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji.* stat.gov.rs. Republički zavod za statistiku. (2023. jan. 10.)

Eredményeim ismertetését a statisztikai értékekkel kezdem: a Pearson-féle khi-négyzet-próba három ezredes szignifikanciát, a Cramer-féle V számítás 0.316-es értéket produkált. Előbbi szerint kutatásom adatgyűjtése szignifikáns, utóbbi a szakirodalom szerint mérsékelt korrelációt jelez.⁶ Ezek alapján elmondható, hogy a megállapított kategóriák jellemző és eltérő nyelvhasználattal rendelkeznek, amit én is rögzítettem.

Kereskedelmi kategória



1. diagram. A kereskedelmi kategória esetszámai

Esetszám szerint haladva az első kategóriába az 553 feliratot jegyző kereskedelmi szféra került. A mellékelt ábra jobb oldalán jól megfigyelhető az egynyelvű táblákon megjelenő szerb dominancia: ebben a csoportban 19 magyar és 248 szerb egynyelvű feliratot rögzítettem. 239 esetben találtam magyar–szerb kétnyelvűséget, így még az előbbi kontraszt ellenére is kijelenthető, hogy a magyar nyelv támogatott. Vajdaságban is – a szféra jellegének, a gazdasági érdekeknek megfelelően – szerepel az angol mint *lingua franca*: 37 ilyen nyelvű jelzést dokumentáltam.

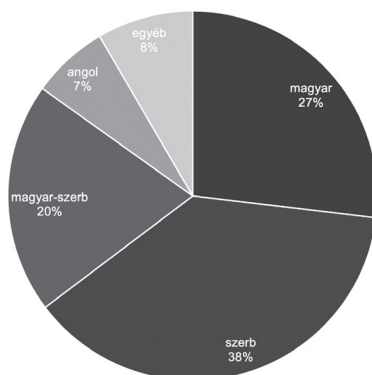
Néhány megfigyelést érdemes tenni a jelentős szerb dominanciával kapcsolatban. Reh korábban említett tanulmánya alapján *duplikáció, töredékes, átfedés, kiegészítő* kategóriákra osztható a nyelvek közötti tartalomreláció. A kereskedelmi szféra statisztikája első ránézésre megtévesztő lehet, hiszen azt gondolhatjuk, az információ 45%-a csak a szerb nyelvet ismerők számára érhető el, de ez nem teljesen pontos következtetés. A hétköznapi emberek számára releváns információk

⁶ Cramér's V <https://www.ibm.com/docs/en/cognos-analytics/11.1.0?topic=terms-cramrs-v> (2023. jan. 9.)

nagy többségben mind a két kódban szerepelnek a kirakatokban, hirdetésekben. A jogszabály szerint megszabott, kötelezően kihelyezendő hivatalos dokumentumok (pl. működési engedély) szerb nyelven fogadhatóak el, így ezek kizárólag így szerepelnek, ez jelentősen billenti az eloszlást, de a nemzetiségi nyelv támogatottságát nem csökkenti. Ilyen jelenségek megfigyelésére tökéletesen alkalmas a két kategorizálás (táblánkénti v. üzletenkénti) összehasonlítása.

A profitorientált szervezetek nyelvhasználata mögött álló *nyelv* és az *érzelme* *kommodifikációja* során a turisztikai és a gazdasági szektor az anyanyelv(ek)et felhasználva és kihasználva csalogatja a vevőket magához. Természetesen Zenta szolgáltatói szektorának célcsoportja nem korlátozódik az itteni lakosságra, így célszerű nemcsak a szerb és a magyar, de az angol használata is.

Magánemberek feliratai



2. diagram. A magánfeliratok esetszámai

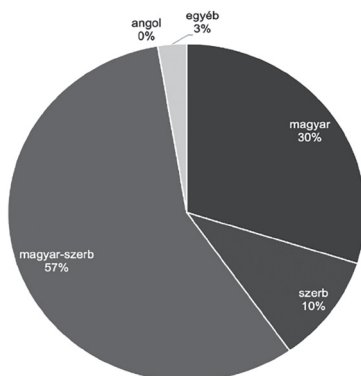
Az ábrán jól kivehető, hogy a magánemberek feliratai esetében a gazdasági érdekeket felváltó nemzetiségi hovatartozás jelentősen más nyelvhasználatot eredményez. Az általam besorolt 112 táblából csupán 24 esetben jelent meg a kétnyelvűség, 65%-ban szerb vagy magyar egynyelvű feliratot rögzítettem. A nyelvi nacionalizmus fogalma pontosan leírja az ezt a jelenséget magyarázó gondolatrendszert: „a nemzet néhány fontos attribútumának, mindenekelőtt a nyelvnek kultikus jellegű tiszteletben részesítése” (Lanstyák 2009, 30). Ahogy Lanstyák is említi, ez a magatartás a többségi és kisebbségi nyelvhasználókra is jellemző, az előbbieket a nemzetiségi nyelvek visszaszorítására törekednek, a kisebbségiek pedig nyelvi jogaik, identitásuk fenntartásáért harcolnak. Zenta esetében azonban kevésbé jellemző ennek extrém megjelenése, amit viszont például a korábban említett Kolozsváron sajnos láthattunk. Zentán a kétnyelvű táblák, feliratok érintetlenül állnak.

Meglepő eredmény, hogy a táblák majdnem 40%-a egynyelvű szerb, így abszolút felsőbbrendűséget élvez az állami nyelv a magyarral szemben annak ellenére is, hogy a magyar rendelkezik regionálisan hivatalos státusszal, a demográfiai adatok pedig, ahogyan azt korábban már idéztük, 80%-os magyar többséget mutatnak.

E kategória táblái között több kereskedelmi jellegű is szerepel, mégis az egyértelmű privát jegyeik miatt ebben a csoportban kaptak helyet. A különböző apróhirdetés-szerű feliratok többnyire két nyelven szerepelnek, de a konzervatívabb hirdető némi profitról való lemondás mellett csak anyanyelvüket használták. Emellett egy érdekes jelenséget is megfigyeltem, mely a kereskedelmi szférában kevésbé volt jellemző: néhány reklám az adott szolgáltatást két különböző egynyelvű plakáttal hirdetett, így továbbra is targetált a teljes lakosságra, de nem távolította el a többnyelvűségtől idegenkedőket.

Zenta piacán ottjártamkor még fél 11-kor is nagy volt a jövés-menés, itt ismerhettem meg közvetlenebb módon a szóbeli nyelvhasználatot, és bebizonyosodott, hogy sok magyar szó hangzik el a településen. Ijesztő riporttergépemre hamar figyelmesek lettek az eladók, de kedves érdeklődés fogadott, sőt, kutatásom ismertetése után nagy lelkesedéssel beszéltek az itteni magyarság helyzetéről, a békés együttélésről, még interjúalanyt is ajánlottak kutatásomhoz. Érezhető a nacionalista ideológia a válaszban, melyet az etnikai és nyelvi eloszlással kapcsolatos kérdésekre kaptam egy lakostól: természetesen a városban majdnem mindenki magyarul beszél, hiszen magyarok lagnak itt. Egy biztos, a nyelv etnolingvisztikai vitalitása adott, hiszen a magyar a zentaiak kommunikációjának szerves része szóban és írásban is.

Civil szervezetek szférája

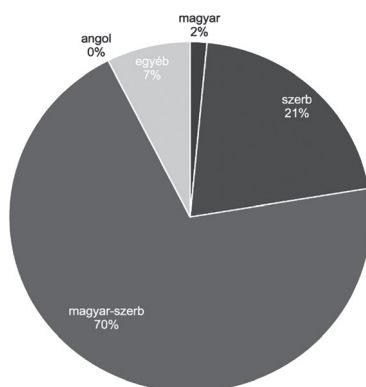


3. diagram. A civil szervezetek szférájának esetszámai

A civil szervezetek feliratainál jobban kirajzolódik a város demográfiai eloszlása, mint az előzőekben, itt 23 magyar és 8 szerb egynyelvű feliratot rögzítettem. Mivel ebben a kategóriában az előzőektől eltérően egyáltalán nem jelennek meg kereskedelmi célú táblák, hirdetések, a magyar dominanciája mögött az anyagi motiváció hiánya állhat; így valóban az anyanyelv használata válik elsődlegessé. Az összképet továbbra is a kétnyelvűség határozza meg, de látható, hogy a hivatalos jelleg és az anyagi motiváció megszűnésével előtérbe kerül a magyar nyelv.

Önkormányzati táblák

Ezen a ponton érdemes ismét kitérőt tennünk és újból hangsúlyoznunk e kutatási forma egyik legfontosabb jellemzőjét, a nyelvitájkép-elemzés sokoldalú megközelíthetőségét és részleges szubjektivitását. Zenta városában a KRESZ és más táblák is rendhagyóak. Az államilag kibocsátott, szerb nyelvű (többek között közlekedési) tájékoztató táblák helyett a településen tervezett, kétnyelvű táblák kerültek kihelyezésre, melyek nyelvezetét kisebbségvédelmi törvényrendszer szabályozza. Törvényrendszer, mert hierarchikus rendszerbe sorolhatóak a következő intézkedések: állami szinten a *Nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságainak védelméről szóló törvény hatályos*, amit Vajdaság Autonóm Tartomány *Alapszabálya* követ. A gyakorlati szabályozásokat főként Vajdaság AT Képviselőházának a *Nemzeti kisebbségek nyelvének és írásának Vajdaság Autonóm Tartomány területén való hivatalos használatával kapcsolatos egyes kérdések részletezéséről* szóló határozatában találjuk meg (Lulić 2013). A város külön kisebbségvédelmi szabályozásokkal rendelkezik, *Alapszabály* és a *Törvény a nemzeti kisebbségek nemzeti tanácsairól* szabályozzák a nyelvhasználatot és a jogokat. Ezek összességének számunkra releváns része főként a táblákon megjelenítendő nyelvek és azok sorrendje, ami megmagyarázza az egységes szerb, majd magyar sorrendet. Mivel az önkormányzat feladata és felelőssége a közterületeken kihelyezett hivatalos táblák biztosítása, így ezeket mind ehhez a kategóriához soroltam. A statisztikán látható, hogy a szabályozások hatékonyan működnek, a kétnyelvűség adott, a 67 önkormányzati táblából 48 feliraton szerepel magyar nyelv.



4. diagram. Az önkormányzati kategória esetszámai

A város főterén kiállított középiskolai tablókat a személyiségi jogok tiszteletben tartása mellett nem dokumentáltam, de érdekesnek tartom leírni ezek kettősségét is: a városban láthatóan többnemzetiségű osztályok (is) tanulnak, ez a tablón a kettéosztott elrendezésben tükröződik, a cirill írásmódú nevek és a latin betűs, főleg magyar eredetűek csoportosítva jelennek meg.



5–6. diagram: az etnikai eloszlás és a nyelvhasználat eltérése

Konklúzió

A fontosabb kategóriák számbavétele során egyértelművé vált, hogy Zenta város nyelvi tájképére a kétnyelvűség jellemző; a demográfiai viszonyok helyett a nyelvhasználat azonban a nyelvek közötti státuszkülönbségeket képezi le, és a gazdasági érdekeket tartja szem előtt. A jelenség főként a kereskedelmi jellegű és a magánszemélyek által kihelyezett táblákon, plakátokon, hirdetésekben volt

pregnans, hiszen ezek profitorientált jellegükből adódóan nem mellőzhetik a szerb nyelv használatát. Ugyanakkor az a hipotézis, mely szerint a hivatalos jelleggel fordítottan arányos a magyar nyelv megjelenése, beigazolódni látszik, a civil szervezetek feliratainak nyelvhasználatát nem befolyásolja a bevétel-szerzés, így ezek esetében a magyar kerül domináns helyzetbe.

Az ideológiai szerep a nyelvi tájképben egyértelműen megállapítható; a hatalmi viszonyok megszilárdításához szükséges mind a homogenizáció, mind pedig a magyar nyelv visszaszorítása és a szerb nyelv megerősítése.

A magyar nyelv egyértelműen alulról szerveződő, spontán előfordulását jelenléttel rendelkezik, a magyar presztízse, jogi státusza alacsonyabb a szerbnél (erről tanúskodik a táblákon megjelenő sorrend, intézményes támogatottság); de a piacon tapasztaltak és az utcán látottak mind megerősítették azt a tényt, hogy a nyelv vitalitása adott és szilárd, hiszen nemcsak a szóbeli kommunikáció eszköze a magyar, de írásos formában is a teljes várost behálózza.

Irodalom

- Backhaus, Peter. 2007. *Linguistic Landscapes: A Comparative Study of Urban Multilingualism in Tokyo*. 66. Clevedon: Multilingual Matters.
- Bagna, Carla – Bellinzona, Martina. 2021. Linguistic landscape e dialetti italo-romanzi: usi ruoli e atteggiamenti. In *La presenza dei dialetti italo-romanzi nel paesaggio linguistico Ricerche e riflessioni*, szerk. Bernini, G. – Guerini, F. – Iannàccaro, G. Bergamo: University Press.
- Barni, Monica – Bagna, Carla. 2010. Linguistic Landscape and Language Vitality. In *Linguistic landscape in the city*, szerk. Shohamy, E. – Ben-Rafael – M. Barni. 3–18. Clevedon: Multilingual Matters.
- Bartha Csilla – Laihonen, Petteri – Szabó Tamás Péter. 2013. Nyelvi tájkép kisebbségben és többségben. *Pro Minoritate* 22 (3): 13–28.
- Ben-Rafael, Eliezer – Shohamy, Elena – Amara, Muhammad – Trumper-Hecht, Nira. 2006. Linguistic landscape as symbolic construction of the public space: The case of Israel. *International Journal of Multilingualism* 3 (1): 14.
- Benő A. 2018. Névtáblák, ideológiák, szimbolikus jelentések. In *Nyelvi tájkép, nyelvi sokszínűség: Nyelvhasználat, nyelvi tájkép és gazdasági élet*, szerk. Tódor E. – Tankó E. – Dégi Zs. 43–54. Kolozsvár: Scientia.
- Blommaert, Jan. 2008. Grassroots Literacy. *Writing, Identity and Voice in Central Africa*. DOI:10.4324/9780203895481
- Blommaert, Jan. 2012. *Chronicles of complexity: Ethnography, superdiversity and linguistic landscapes*. Tilburg: Tilburg University.
- Borbély Alexandra. *Milyen lehet egyvalamilyennek lenni: TedX előadás*. Elhangzott 2018. nov. 30-án. <https://www.youtube.com/watch?v=Wo3HP1jwuIU> (2023. jan. 3.)

- Borbély Anna szerk. 2020. *Nemzetiségi nyelvi tájkép Magyarországon*. Budapest: Nyelvtudományi Intézet. http://www.nytud.hu/publ/nemzetisegi_nyelvi_tajkep/nemzetisegi_nyelvi_tajkep.pdf (2022. dec. 20.)
- Cenoz, Jasone – Gorter, Durk. 2006. Linguistic landscape and minority languages. In Cenoz, J. and Gorter, D. *Linguistic landscape and minority languages*. DOI:10.1080/14790710608668386 Clevedon: Multilingual Matters.
- Corbeil, Jan-Claude. 1980. *L'aménagement linguistique du Québec*. Montreal: Guérin.
- D'Agostino, Mari. 1996. Spazio, Città, Lingue. Ragionando su Palermo. *RID Lingue dialetti società* (20): 35–87. DOI: 10.1080/23247797.2021.2014029
- Ehala, Martin. 2010. Refining the notion of ethnolinguistic vitality. *International Journal of Multilingualism* 7 (4): 363–378.
- Gorter, Durk. 2006. Further Possibilities for Linguistic Landscape Research. In D. Gorter szerk. *Linguistic Landscape (A New Approach to Multilingualism)* 83. Clevedon: Multilingual Matters.
- Gorter, Durk. 2017. A nyelvi tájkép tanulmányozása: Bevezetés a tudományterületbe. *Regio* (3): 31–49.
- Gorter, Durk. 2019. Methods and Techniques for Linguistic Landscape Research: About Definitions, Core Issues and Technological Innovations. Pütz, Martin – Neele, Mundt. *Expanding the linguistic landscape*. 41–42. Bristol: Multilingual Matters.
- Gorter, Durk – Aiestaran, Jokin – Cenoz, Jasone. 2012. *The revitalization of Basque and the linguistic landscape of Donostia-San Sebastián*. DOI:10.1057/9780230360235_9
- Gorter, Durk – Cenoz, Jasone – Van der Worp, Karin. 2021. The linguistic landscape as a resource for language learning and raising language awareness. *Journal of Spanish Language Teaching* 8 (2): 161–181.
- Heller, Monica. 2003. Globalization, the new economy and the commodification of language. *Journal of Sociolinguistics* 7 (4): 473–492.
- Hult, Francis M. 2014. *Drive-thru linguistic landscaping: Constructing a linguistically dominant place in a bilingual space*. DOI: 10.1177/1367006913484206 *International Journal of Multilingualism*, 2006, 3.
- Katona H. T. 2016. *Nyelvi attitűd és jogismeret erdélyi magyar közösségekben: Szociolingvisztikai vizsgálat*. Sepsiszentgyörgy: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége.
- Laihonen, P. 2012. Nyelvi tájkép egy csallóközi és egy mátyusföldi faluban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 14 (3): 27–49.
- Landry, Rodrigue – Bourhis, Richard Y. 1997. *Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality*: 25. <https://doi.org/10.1177/0261927X970161002>
- Lanstyák István. 2009. Nyelvi ideológiák és filozófiák. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 11 (1): 27–44.
- Lengyel Zsolt. 2004. Az írott nyelv mint az elsajátítás tárgya. *Magyar Nyelvőr* (128): 94–103.

- Lulić Emil. 2013. *Újvidék sétálóutcájának nyelvi tájképe: Változó világ – változó közösségek a Kárpát-medencében*. 180–186. Budapest: Balassi.
- Reh, Mechthild. 2004. *Multilingual writing: A reader-oriented typology – with examples from Lira Municipality (Uganda)*. DOI: 10.1515/ijsl.2004.2004.170.1
- Rosenbaum, Y. – Nadel, E. – Cooper, R. L. – Fishman, J. 1977. English on Keren Kayemet Street. In Fishman, J. A. – Cooper R. L. – Conrad, A. W. *The Spread of English*. Rowley: Newbury House.
- Sassen, Saskia. 2005. The Global City: Introducing a Concept. *Brown Journal of World Affairs* 12 (2): 27–43.
- Spolsky, Bernard – Cooper, Robert L. 1991. *The Languages of Jerusalem*. 81–84. Oxford: Clarendon Press.
- Szabó Tamás Péter. 2017. Keresztény iskolai nyelvi tájkép. *Regio* 25 (3): 83–112.
- Szabó Tamás Péter – Troyer, Rob. 2017. Inclusive ethnographies: Beyond the binaries of observer and observed in linguistic landscape studies. *Linguistic Landscape* 3 (3): 306–326.
- Tódor Erika – Tankó Enikő – Dégi Zsuzsanna szerk. 2018. *Nyelvi tájkép, nyelvi sokszínűség*. Kolozsvár: Scientia.
- Trumper-Hecht, Nira. 2009. Constructing national identity in mixed cities in Israel: Arabic on signs in the public space of upper Nazareth. In Shohamy, E. – Gorter, D. *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. 238–252. London: Routledge.
- Tulp, Stella. 1978. Reklame en tweetaligheid: Een onderzoek naar de geografischeverspreiding van franstalige en nederlandstalige affiches in Brussel. *Taal en Sociale Integratie* (1): 261–288.
- Verdoodt, Albert. 1973. *La protection des droits de l'homme dans les États plurilingues*. F. Paris: Nathan.
- Vertovec, Steven. 2007. Super-diversity and its Implications. *Ethnic and Racial Studies* 30 (6): 1024–1054.

LINGUISTIC LANDSCAPE IN SENTA

Sociolinguistic and language policy observations on the linguistic landscape of a small town in Vojvodina

A key element of cultural familiarization is the language and the environment which we live in. In addition to verbal language, signs and posters placed in the physical space that surrounds us, also bear useful information about the relative roles of the languages in use, and the attitudes of the community towards them. Linguistic landscape research has become increasingly popular in the last two decades among linguists, as it helps in achieving a more accurate outlook on the observed speech community's language use, as well as on the relationship between language and reality. This study focuses on the small town of Senta, located in Vojvodina, Serbia.

It serves as an exemplary base for linguistic landscape study, as this region is known for its vast cultural and ethnic diversity. Documentation took place in October 2021, resulting in approximately one thousand photos taken and catalogued. This paper analyzes the relationship between Serbian as the language of the majority, and Hungarian as a minority language, comparing the use, prestige, and ethnolinguistic vitality of both languages.

Keywords: linguistic landscape, ethnolinguistic vitality, language law, minority, Senta

VIDLJIVI JEZIK U SENTI

Sociolingvistički i jezičko-politički pogled na jezički pejzaž jednog vojvođanskog gradića

Jedan od najznačajnijih sredstava procesa saznavanja je jezik, a sredina je prostor u kojem živimo. Pored zvučnog jezika, natpisi i table smeštene u prostoru – pogotovo u višejezičkoj sredini – pružaju mnoštvo informacija o jezičkom ponašanju i jezičkom stavu pripadnika pojedinih zajednica. Istraživanja vezana za jezički pejzaž su u poslednje dve decenije postala najpopularnija oblast u okviru lingvistike, jer ukazuju na stav žitelja jezičke zajednice prema jeziku i pomažu kod mapiranja sistema odnosa između jezika i stvarnosti. Rad predstavlja jezički pejzaž jednog vojvođanskog gradića, Sente, koja je zbog jezičke i etničke šarolikosti veoma zahvalna sredina za takvo istraživanje. Prikupljanje građe za analizu sprovedeno je u oktobru 2021. godine i tom prilikom je nastalo oko hiljadu fotografija na terenu, koje su zatim kategorisane. Fokus analize stavljen je na sistem odnosa između – na državnom nivou većinskog srpskog, a na lokalnom nivou većinskog mađarskog jezika, kao i na funkcionalni i prestižni odnos ta dva jezika, te se pokušavaju izvesti zaključci vezani za etnolingvističku vitalnost.

Ključne reči: jezički pejzaž, jezička politika, manjine, jezička prava, Senta

ETO: 811.511.141(439SZE)
81*271.1

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

DOI: 10.19090/hk.2023.4.81-88

BERENTE Anikó

Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Magyar Nyelvészeti Tanszék
Szeged, Magyarország
anikbrnt2@gmail.com

KONTRA Miklós

Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelvtudományi Tanszék
Budapest, Magyarország
kontram@gmail.com

NÉMETH Miklós

Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Magyar Nyelvészeti Tanszék
Szeged, Magyarország
nicola@hung.u-szeged.hu

SCHIRM Anita

Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Magyar Nyelvészeti Tanszék
Szeged, Magyarország
schirmanita@gmail.com

SINKOVICS Balázs

Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Magyar Nyelvészeti Tanszék
Szeged, Magyarország
sinkovics24@gmail.com

NYELVI VÉLEKEDÉSEK MINTÁZATAI SZEGEDEN ÉS KÖRNYÉKÉN

Patterns of Hungarian language regard in Szeged and vicinity

Obrasci jezičkog ponašanja u Segedinu i okolini

A dolgozat egy új, 2021 végén indult kutatást ismertet, mely a magyarországi nyelvjárások visszaszorulásának okai között fontos szerepet játszó nyelvi vélekedéseket vizsgálja a dél-alföldi régióban. A kutatási projekt rövid bemutatása során szól a vizsgálat fő kutatási kérdéseiről, hipotéziseiről, továbbá a vizsgálat mintájáról. Bemutatja továbbá az iskolai terepmunka első tapasztalatait is.¹

Kulcsszavak: nyelvjárás, nyelvi vélekedés, iskola, terepmunka

A kutatás rövid bemutatása

Dolgozatunkban egy közelmúltban indult kutatást ismertetünk. A bemutatás során szót ejtünk a vizsgálat kutatási előzményeiről, a fő kutatási kérdésekről, kiinduló hipotéziseinkről és a várható eredményekről. A dolgozat második részében az adatgyűjtést meghatározó tényezőkről szólunk, köztük a gyűjtés helyszíneiről, módszereiről, eszközeiről és adatközlőiről. Az iskolai terepmunka (és benne e gyűjtést megelőző hospitálások) első tapasztalatait is ismertetjük.

Mostani vizsgálatunk előzménye a Szögedi Szociolingvisztikai Interjú (SZÖSZI, I. Kontra–Németh–Sinkovics 2016). Ebben adatközlőink nyelvi életrajzaikban számtalan esetben vallottak arról, hogy nyelvhasználatuk az iskolába kerülés időszakában változott meg: vagy az általános iskola vagy a középiskola megkezdésekor. Volt, aki úgy emlékezett, hogy tudatos elhatározás alapján kísérelt meg változtatni nyelvhasználatán, mások viszont csak magát a változás tényét említették. Az előbbieknél okán vizsgálatunk egyik központi kérdése, hogy mi történik az iskolai évek alatt a diákok vernakuláris nyelv-változatával. Négyéves kutatási projektünkkel erre a kérdésre is szeretnénk választ adni empirikus vizsgálatunk alapján. A projekt időtartama a 2021–2025 közötti időszakot foglalja magában, címe pedig *Nyelvi vélekedések mintázatai Szegeden és környékén – Perceptuális dialektológiai vizsgálat*. A kutatás dimenzióit néhány számadattal tudjuk leginkább érzékeltetni: a vizsgálatban

¹ Az előadás megtartását és a tanulmány megírását az NKFIH K138827 számú, Nyelvi vélekedések mintázatai Szegeden és környékén – Perceptuális dialektológiai vizsgálat című pályázat támogatta.

öt kutató vesz részt, 126 adatközlőt (köztük 48 diákot, 30 pedagógust és 48 szülőt/nagyszülőt) kérdezzük ki három településen úgy, hogy 126 egyéni interjút készítünk, majd vezetünk még fókuszcsoportos interjút is ugyanazon személyekkel, főként tanárokkal és tanítókkal. A vizsgálat fő hipotéziseit az alábbiak szerint fogalmazhatjuk meg:

1. A választott három különböző településtípus által meghatározott három különféle közösség tagjai más-más nyelvi vélekedésekkel és identitáskonstrukcióval rendelkeznek.
2. Mást jelent a három vizsgálandó településen élő adatközlők számára a *nyelvjárás* és a *normatív változat* fogalma.
3. Az egyes településeken belül lehet bizonyos kontinuitás a generációk között a nyelvi vélekedések tekintetében: ez a gyakorlatban azt jelentheti, hogy a pedagógusok, szülők és nagyszülők nyelvszemléletének mintázatai részben tovább élnek a gyermekek generációjában.

A kutatás fő céljait illetően az alábbi kérdéseket fogalmazhatjuk meg: elsőként arra vagyunk kíváncsiak, hogyan zajlik a *nyelvjárás* fogalmának konceptualizációja, azaz mit és milyen nyelvi jegyek alapján azonosítanak *nyelvjárás(i)*ként adatközlőink az egyes településeken. A következő kutatási kérdés az, hogy milyen a nyelvjárás percepciója adatközlőink körében: hogyan működik beszédpercepciójuk a nyelvjárás – köznyelv kontinuumban. Szintén szeretnénk választ kapni arra, milyen konnotációk tapadnak adatközlőink nyelvi vélekedéseiben a nyelvjárás fogalmához: milyen pozitív és negatív fogalmakat idéz föl tudatukban maga a helyi nyelvjárás? Szeretnénk ezen túlmenően vizsgálni a nyelvjárás és a lokális identitás összefüggéseit. Mindezen kérdéseket összegezve elmondható, célunk az, hogy többet tudjunk meg arról, mi a nyelvjárások helye, szerepe az iskolai oktatásban, és milyen változások történnek az általános iskolás évek alatt a gyermekek nyelvi vélekedéseiben és ideológiáiban, továbbá hogy ezekben a változásokban milyen szerepük van a szülőknek és milyen a pedagógusoknak. Célunk tehát, hogy összehasonlítsuk az általános iskolát megkezdő első osztályosok és az iskolát befejező nyolcadikosok nyelvi vélekedéseit.

Kutatásunk metodológiai célja, hogy olyan kutatómódszertant dolgozzunk ki a beszélők nyelvi vélekedéseinek föltérképezésére, amely megbízhatóbb és részletesebb képet rajzol a Magyarországon az ilyen típusú vizsgálatokban eddig általánosan használt kérdőívnél (pl. Lakatos 2009, 2010; Szécsényi 2015; Dudics Lakatos 2020). Ezzel kapcsolatban viszont érdemes azt is megjegyeznünk, hogy a hazai kérdőíves kutatások elsődleges célja általánosan a nyelvi

attitűdök feltérképezése. A kutatásban az a célunk, hogy a nyelvi vélekedések (és attitűdök, ideológiák) megismerésére a kérdőívnél pontosabb, megbízhatóbb mérőeszközöket használjunk és teszteljünk: ilyen lehet az egyéni strukturált szociolingvisztikai interjú, a fókuszcsoporthoz tartozó interjú (pedagógusok és diákok körében), az ügynökvizsgálati módszer, de akár a diskurzuselemzés is.

A vizsgálat módszertana szempontjából számunkra jelentős kihívást jelent, hogy hat-hét éves gyermekeket is szóra szeretnénk bírni a nyelvi vélekedések megismerését célzó interjúkban. Ez problematikus számunkra azért is, mert nincsenek ilyen életkorú adatközlők körében kutatási tapasztalataink, és azért is, mert nem támaszkodhatunk a szakirodalomban sem jól kidolgozott és kifinomult metodikára a korosztály vonatkozásában. (Kivételt jelent talán Szabó–Mátyus 2014 és Fehér 2020.) Ezért az iskolát éppen megkezdő gyermekekkel készítendő, a nyelvi vélekedéseket célzó interjúk módszertanának kidolgozását magunknak kellett elvégeznünk, a későbbiekben pedig tesztelnünk első osztályos általános iskolásokkal készített próbainterjúk során.

A kutatás várható eredményeit illetően arra számítottunk, hogy eljutunk a nyelvjárás fogalmának egy a jelenleg általánosan használatnál kevésbé statikus értelmezéséhez, amely figyelembe veszi azt is, hogy a nem nyelvész beszélők mit tekintenek saját, nyelvről való gondolkodásukban nyelvjárásnak. Előzetesen úgy gondoljuk, hogy ezek az elképzelések a lakóhely településtípusától és a helyben dominánsan használt nyelvváltozatoktól függően eltérhetnek egymástól. Szeretnénk arra a kérdésre is választ kapni, hogy a magyar nyelvjárásoknak a fiatal korosztályokban tapasztalható részleges visszaszorulásában milyen szerepet játszik a családi és milyen az iskolai környezet.

Ha adataink empirikusan bizonyítják majd az előbbieket, akkor szükséges és hasznos lesz kamatoztatnunk tapasztalatainkat a közoktatásban és megosztanunk azokkal, akik részt vesznek a diákok anyanyelvi nevelésében. Ez a gyakorlatban jelentheti például a közoktatásban használatos tankönyvek vonatkozó részeinek újragondolását vagy az anyanyelvet oktató pedagógusok egyetemi szakmai felkészítésének átalakítását, továbbá gyakorló pedagógusok részére szakmai fórumok, esetleg tanári továbbképzések tartását.

A terepmunka első tapasztalatai

A vizsgálatot egynyelvű környezetben, a dél-alföldi nyelvjárási régió Szeged környéki nyelvjárási csoportján belül végezzük: egy nagyvárosban, ez Szeged, pontosabban annak egy városrésze, Tápé, egy kisebb, 42 ezer fős városban, Hódmezővásárhelyen és egy mintegy 3 és fél ezer főt számláló kistelepülésen,

Balástyán. A vizsgálat helyszíneinek egymástól mért távolsága nem haladja meg a 25 kilométert. Mindhárom településen egy-egy átlagos presztízsű általános iskola a terepmunka fő helyszíne.

Az adatközlők kiválasztása során figyelembe vesszük, hogy Magyarországon az oktatás milyen fontos szerepet játszik az egynormájúság és a sztenderd kultúrájának terjesztésében, a nyelvi ideológiák és mítoszok közvetítésében, valamint a nyelvjárás fogalmának konceptualizációjában. Ezért fontosnak tartjuk, hogy az iskolai oktatás kulcsszereplői, a tanítók és a tanárok jelentős számban legyenek az adatközlők közt. Így a három kutatópont mindegyikén öt-öt, az általános iskola 1. és 8. osztályában tanító tanárral készítünk egyéni és fókusz-csoportos interjút. A felnőtt adatközlők másik csoportja további nyolc-nyolc fő lesz a diákok szüleinek és nagyszüleinek a generációjából, akik ugyan nem pedagógusok, de nekik is lehetnek elképzeléseik és elvárásaik az iskola által közvetítendő ideológiákról. A kutatás adatközlői továbbá az elsős és a nyolcadikos diákok. A felnőttek esetében az interjút nagyjából egyórásra tervezzük, míg a diákok közül az elsősökkel készített interjút kb. 15–20 percesek, a nyolcadikosokkal készített felvételek pedig átlagosan egy tanóra, azaz 45 perc hosszúságúak. Így összesen 126 egyéni interjú fog elkészülni, valamint lesznek még fókusz-csoportos beszélgetések is, a pedagógusokkal.

A felnőtt interjúalanyok nem feltétlenül a kikérdezett gyermekek szülei, illetve nagyszülei, de igyekszünk azért többgenerációs családi interjút készíteni. Az egyéni és a fókusz-csoportos interjúkban viszont ugyanazok a személyek vesznek majd részt, így lehetőségünk adódik a kétféle módszerrel kapott eredmények ütköztetésére. A kialakított minta révén azt is meg tudjuk vizsgálni, hogy az iskolának és a családnak milyen szerepe van a kommunikatív kompetencia és a nyelvi vélekedések alakításában. Az elsős korosztály interjúinak a megtervezése volt a legnehezebb: a kicsik életkori sajátosságait, érdeklődését is figyelembe véve *A borissza katona fakardja* című Mátyás mesének a bábváltozatát használtuk. A mese egyik szereplője, a katona következetesen *ő-zött*, míg Mátyás király nem. A mese megnézése után az elsősöknek olyan kérdéseket teszünk fel, mint hogy melyik szereplő beszéde tetszett nekik jobban, a beszédük alapján barátkoznának-e a katonával, illetve Mátyás királlyal, valamint arra is rákérdezzük, hogy a szülei, valamint a nagyszülei beszéde a katona vagy pedig Mátyás király beszédére hasonlít-e. Vagyis látható, hogy az ügynökvizsgálati módszert használjuk a kicsiknél.

A terepmunka során először megszereztük a szükséges engedélyeket, és kidolgoztuk adatkezelési szabályainkat, majd pedig az interjú forgatókönyvnek véglegesítése érdekében próbainterjút végeztünk. Ezek a próbafelvéte-

lek szándékosan nem a három kiválasztott intézményben készültek. Hogy az interjúalanyainkkal jobb kapcsolatot alakítsunk ki, valamint hogy megismerjük az osztályközösséget és ki tudjuk választani a beszédesebb gyerekeket, minden osztályban nagyjából 15–25 órát hospitáltunk. A hospitálások során az elsősök annyira megkedveltek bennünket, hogy számos rajzot készítettek nekünk.

A terepmunka során eddig azt tapasztaltuk, hogy mindhárom helyszínen rendkívül segítőkészek mind az iskolavezetők, mind a pedagógusok. A kapcsolatfelvétel és az iskolákba való bejutás is gördülékenyen ment. Bent viszont már azzal szembesültünk, hogy a tanárok és a diákok is borzasztóan le vannak terhelve. A tanároknak szünetben, illetve órák előtt és után szinte egy perc szabadidejük sincs, nehéz velük beszélgetni. Az interjúk megszervezése is bonyolult: ugyanis a hozzájáruló nyilatkozatokat a tanári kérések ellenére is nehezen hozzák vissza a diákok, s a visszakapott nyilatkozatok csak egy töredékében adnak meg a szülők további elérhetőséget, amivel a későbbiekben a szülői/nagyszülői interjúk érdekében fel tudnánk velük venni a kapcsolatot. A diákoknak akár elsősök, akár nyolcadikosok, sok órájuk van: elsőben ez legalább öt órát jelent, de a tápéi iskolában minden nap reggel 8-tól délután 4-ig foglalkozásaik vannak, a nyolcadikosoknak pedig átlagosan hét-nyolc órájuk van egy nap, s még ezután következnek a felkészítők, a különórák és a sportfoglalkozások. Emiatt nem egyszerű megszervezni a diákokkal az interjúkat.

A tanárok jól ismerik a gyerekek aktuális családi körülményeit, ez óriási segítség számunkra. Ugyanúgy az is, hogy a Facebookon az osztály szülőinek zárt csoportjában reklámozzák a kutatást, ezzel is segítik, hogy a szülők adatközlökké váljanak. A hospitálásoknak köszönhetően a terepmunkások szinte teljesen ugyanazokat a gyerekeket választják ki az interjúra az órai megfigyelések alapján, mint akiket a tanárok ajánlanak. Az interjúkban elhangzottak elemzéséhez viszont figyelembe kell majd vennünk az osztályban az ülésrendet is. Mivel sokat tartózkodunk a diákok közt, így sokszor az óráközi szünetekben jutunk értékes nyelvi adatokhoz. Az elsősökkel már készültek interjúk: ők nagyon nyíltak, közvetlenek, örömmel beszélgetnek velünk.

Az eddig rögzített próbainterjúkból és interjúkból már látszik, hogy az anyag igazi kincsesbánya lesz nem csupán a nyelvjárásra vonatkozó nyelvi vélekedések mintázatait tekintve. Már az elsősök felvételeiben rengeteg metanyelvi megjegyzés található, s érdekes lenne a későbbiekben a kicsiknek a társalgási készségeit is elemezni (a szóátadásokat, hibajavításokat, háttéracsatorna-jelzéseket). Az interjúkban a különféle nyelvi ideológiákat (pl. a doktizmust, mentalizmust, elegantizmust, lásd Lanstyák 2017) működés közben lehet megfigyelni, valamint az interjúalanyok diskurzusjelölő-használata is tanulmányozható.

Irodalom

- Dudics Lakatos Katalin. 2020. Kárpátaljai magyar pedagógusok és tanítványaik metanyelvi ismereteiről. *Magyar Nyelvjárások* (58): 165–173.
- Fehér, Krisztina. 2020. Status-based preference of varieties in bidialectal kindergarteners: an experimental study. *Argumentum* (16): 147–172.
- Kontra Miklós – Németh Miklós – Sinkovics Balázs. 2016. *Szeged nyelve a 21. század elején*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Lakatos Katalin. 2009. Kárpátaljai pedagógusok és a nyelvjárások: Egy fölmérés tanulásaiból. In Borbély Anna – Vančoné Kremmer Ildikó – Hattyár Helga szerk., *Nyelvideológiai, attitűdök és sztereotípiák*. 15. Élőnyelvi Konferencia, Párkány (Szlovákia), 2008. szeptember 4–6. 423–430. Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra: Tinta Könyvkiadó.
- Lakatos Katalin. 2010. *Kárpátaljai magyar iskolások nyelvi tudata és attitűdje*. Doktori értekezés. Kézirat. Budapest: ELTE BTK.
- Lanstyák István. 2017. *Nyelvi ideológiák* (általános tudnivalók és fogalomtár). https://web.unideb.hu/~tkis/li_nyelvideologiai_fogalomtar2.pdf (2023. jan. 10.)
- Szabó Tamás Péter – Mátyus Kinga. 2014. Óvodások és kisiskolások nyelvi ideológiái. In *Nyelv, társadalom, kultúra: interkulturális és multikulturális perspektívák I–II*. A MANYE kongresszusok előadásai (10/1–2). 215–221. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Szécsényi Krisztina. 2015. Középiscolások nyelvjárási attitűdje határon innen és túl. *Hungarológiai Közlemények* (14): 123–132.

PATTERNS OF HUNGARIAN LANGUAGE REGARD IN SZEGED AND VICINITY

The paper presents a new research project started at the end of 2021 in Southern Hungary investigating language regard as the main motive of ongoing loss of Hungarian local dialects. After presenting the research briefly, we describe the main research questions, our main hypotheses and our sample of 126 respondents in three research sites. In the second part of the article, the paper describes the first experiences of our fieldwork performed in the three schools we are studying.

Keywords: dialect, language regard, school, fieldwork

OBRASCI JEZIČKOG PONAŠANJA U SEGEDINU I OKOLINI

Studija predstavlja rezultate novog istraživanja, pokrenutog krajem 2021. godine, koje ispituje kako jezički stav utiče na potiskivanje mađarskih dijalekata u regionu južne

Maďarske. Kratka prezentacija istraživačkog projekta govori o glavnim pitanjima kojima se istraživanje bavi, o hipotezama i o obrascima ispitivanja. Daje se i prikaz prvih iskustava terenskog rada po školama.

Ključne reči: dijalekt, stav o jeziku, škola, terenski rad

A kézirat beérkezésének ideje: 2023. febr. 15.

Közlésre elfogadva: 2023. máj. 10.

ETO: 811.511.141
81'276:618.2
DOI: 10.19090/hk.2023.4.89-105

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

MARTHY Annamária

Semmelweis Egyetem Szaknyelvi Intézet
Budapest, Magyarország
marthy.annamaria@semmelweis-univ.hu

A SZÜLÉSNŐ-SZÜLŐ NŐ INTERAKCIÓ NYELVÉSZETI ELEMZÉSI LEHETŐSÉGEI

A potential linguistic analysis of the midwife–woman-
in-labour interaction

Mogućnost lingvističke analize interakcija između
babica i porodilja

A nemzetközi szakirodalomban már a nyolcvanas évektől jelen vannak azok az empirikus kutatások, amelyek az orvos-beteg kommunikációt a konverzációelemzés eszközeivel vizsgálják. A kutatások elsősorban az általános orvosi ellátások körében folytak, de az egészségügy speciális területeire is kiterjedtek. Kutatásomban az orvos-beteg kommunikáción belül szülésznő-szülő nő interakciót vizsgálom a konverzációelemzés eszközeivel együttműködési stratégiák tükrében. A vizsgálat korpuszát szülésznő-szülő nő közötti beszélgetések diktafonos rögzítés után az ALRITE szoftverrel átírt párbeszédei alkotják. Az elvégzett szakirodalmi kutatás tanúsága szerint még nem volt az együttműködés elemzés fókusza a szülésznő-szülő nő párbeszédek vizsgálatának, ezért remélhetőleg hozzájárul majd az egészségügyi kommunikáció egy speciális területének alkalmazott nyelvészeti elemzéséhez. A tervezett kutatás további célja, hogy a vizsgálatok révén kapott eredmények segítséget nyújtsanak egy az Egészségtudományi Karon alkalmazandó MID szaknyelvi tananyag kidolgozásához. *Kulcsszavak:* konverzációelemzés, orvos-beteg kommunikáció, szaknyelv, szuggesztív kommunikáció, tananyagfejlesztés

Bevezetés

Tanulmányomban ismertetem egy tervezett empirikus kutatás elméleti keretét, az orvos-beteg kommunikáció, ezen belül a szülésznő-szülő nő kommunikáció

sajátosságait, felvázolom a kutatás anyagát, módszerét, a kutatási kérdéseket és a várható eredményeket.

A kutatás elméleti hátterét a konverzációelemzés (KE) adja. A konverzációelemzés a verbális interakció szerkezetét, hétköznapi beszélgetéseket vizsgál empirikus módon (Ten Have 2005), a nyelvészet bizonyos más tudományaival ellentétben nem a hagyományos nyelvtudományban gyökerezik, hanem egy szociológiai diszciplína, a nála kb. tíz évvel korábban megjelent etnometodológia (EM) egyik ágának, az etnometodológiai konverzációelemzésnek a továbbfejlődése (Iványi 2001). Egyszerű empirikus módon, természetes hétköznapi beszélgetések rögzítésének és elemzésének segítségével a verbális interakció szerkezetét vizsgálja. Kutatásának középpontjában annak ábrázolása áll, hogy a beszélgetőpartnerek hogyan hoznak létre újból és újból, a beszélt nyelv szabályozottsága alapján, a szabályrendszer elemei segítségével szituációkat, s ezáltal hogyan reprodukálnak bizonyos értelemben vett absztrakt intézményszerű formákat.

A Harold Garfinkel (1967, 1972) nevéhez fűződő EM tudománya a gyakorlati gondolkodás hétköznapi módszereit kutatja. A beszédbe elegyedés, a beszélőváltás, a beszédlezárás stratégiáit tanulmányozva arra a megállapításra jut, hogy a beszélgetések célja a valóság létrehozása és fenntartása, vagyis nem a szociális környezet határozza meg mindennapi cselekedeteinket, hanem azok által alakul ki a minket körülvevő szociális világ. Az etnometodológiai konverzációelemzés során a kutatások tárgya általában a természetes közegben zajló, spontán hétköznapi kommunikáció, amelyet a kutatók rögzítenek, és transzkripcióval nyelvi elemzésre alkalmassá tesznek. A hatvanas évek végén kialakultak az etnometodológia egyes irányzatai, és a hétköznapi beszélgetések – a nyelvi cselekvés és interakció – jelenségeinek elemzése „conversation analysis” elnevezés alatt vált ismertté, amely kutatási irányzat központi programadó kérdésfeltevését az etnometodológiától kölcsönözte: „hogyan állítanak fel a résztvevők egy bizonyos lokális rendet, [...] mely eszközökkel hozzák létre az érdekeltek az interakció rendezettségét, értelmezik saját és partnerük viselkedését ennek a rendnek a szempontjából, illetve hogyan juttatják kifejezésre ezt az értelmezést” (Schegloff–Sacks 1973, 290; Kallmeyer 1988, 1097, in Iványi 2001, 75).

A konverzációelemzés kutatói tehát vizsgálati anyaguk, a hétköznapi beszélgetés rendezettségét feltételezték, és azokat a módszereket szerették volna feltárni, amelyeket a nyelvi interakció résztvevői követnek, amikor beszélgetőpartnerük viselkedésére reagálnak (Schegloff 1979). Az etnometodológiai konverzációelemzésből kifejlődő nyelvészeti konverzációelemzés képviselői

(Crystal 1987; Lewandowski 1990; Pléh–Síklaki–Terestyéni 1997; Ten Have 2005) a beszélt nyelvi társalgásoknak, párbeszédnek sajátos – a beszélgetés szerkezeti mechanizmusaiából eredő – törvényszerűségeket tulajdonítanak, melyeket nyelvészeti módszerekkel igyekeznek leírni. Az új nyelvészeti diszciplína a verbális interakció szerkezetét tehát egyszerű empirikus módon, természetes hétköznapi beszélgetések rögzítésének és elemzésének segítségével vizsgálja.

Magyar kutatások a konverzációelemzés módszerével

A vonatkozó hazai szakirodalomban számos olyan vizsgálatot találunk, amely a konverzációelemzés valamely szempontját is alkalmazza egy komplex kutatás részeként. A nemzetközi beszélt nyelvi kutatások előretörése után az 1980-as évektől kezdve a hazai nyelvészeti kutatásokban is felerősödött az élőnyelvi spontán társalgások vizsgálatának igénye. A konverzációelemzés hazai kutatásba történő bevezetése elsősorban Iványi Zsuzsa nevéhez kötődik (2001).

Tolcsvai Nagy (2001) megfogalmazta, hogy a spontán társalgás magyar nyelvű jellemzőiről, a fordulók határainak, egymásra következéseinek tulajdonságairól igen kevés adat áll rendelkezésre, e területen kiterjedt kutatásokra van szükség. Az utóbbi néhány évtizedben a nyelvészeti kutatások egyre nagyobb érdeklődéssel fordultak az élőszóbeli, spontán beszélgetések vizsgálata felé.

A hazai szakirodalomban számos olyan vizsgálat található, ami alkalmazza a KE valamely szempontját egy komplex kutatás részeként. Keszler Borbála (1983) kötetlen beszélgetéseken végzett mondat- és szövegtani vizsgálatokat. Albertné Herbszt Mária (1999) a tanórai kommunikáció jellemzőit gyűjtötte össze a KE módszerével. Hámori Ágnes (2006) ügyészségi kihallgatások keretében végezte el a beszédhelyzet, a tematikai irányítás (lezárások, félbeszakítások, kezdeményezések), a háttérszöveg-visszajelzés, valamint a stílus vizsgálatát, hogy a szereplők dominanciaviszonyait megállapítsa. Boronkai Dóra (2009) spontán társalgásokból származó példák elemzésén keresztül mutatja be a társalgási szövegek szerkezetének alapvető jellemzőit (a társalgások kontextuális tényezői: fordulók, belebonyolódási és kihátrálási stratégiák, beszélőváltások főbb típusai, szekvenciális rendezettség).

Bár számos hazai kutatás foglalkozik a szakember–páciens kommunikáció vizsgálatával (Hambuchné 2014; Kuna 2016a, 2016b, 2020, 2022; Kuna–Kaló 2014; Kuna–Markó 2022; Kránicz 2015; Pilling 2018; Sárkányiné 2015; Sárkányiné et al. 2017; Varga 2011), a szülésznő–szülő nő kommunikáció elemzése még feldolgozatlan terület, ennek bemutatása fontos adatokkal járulhat hozzá az orvos–beteg kommunikáció nyelvészeti vonatkozásainak bemutatásához.

Az orvos-beteg kommunikáció kutatása

Az orvos-beteg kommunikációhoz kapcsolódó első nagyszabású elemzéseket az 1970-es években Amerikában végezték. Korsch és Negrete (1972) kutatócsoportja abból kiindulva, hogy az orvos-beteg kommunikációt mindkét fél részéről elégedetlenség jellemzi, nyolcszáz akut gyermekgyógyászati orvos-beteg konzultációt figyelt meg és elemzett. Az eredmények azt mutatták, hogy a szülők közel egyötöde úgy hagyta el a klinikát, hogy nem kapott konkrét felvilágosítást arról, hogy mi a gyermekének a baja; egynegyedük pedig egyáltalán nem említette, hogy mi a legnagyobb aggodalma. Ezekkel a tényezőkkel lehet összefüggésben az, hogy a szülők 56%-ban nem követték az orvos utasításait (*non-adherence*), a valóság ezen szegmense nem épült ki a szülőknél, nem vált értelmezhetővé számukra, ezért nem követték az orvos utasításait.

A másik nagy felmérést Byrne és Long (1976) végezte 2500 hangfelvétel alapján, amelyben a kutatók az orvos-beteg konzultáción az orvosi viselkedés és kommunikáció jellemzőit elemezték háziorvosi rendeléseken. A vizsgálat azt mutatta, hogy a konzultációk és az ezekben megvalósuló interakciók kifejezetten orvosközpontúak, bár ebben az esetben maga a vizsgálat is az volt (Heritage–Maynard 2006).

A nemzetközi szakirodalomban már a nyolcvanas évek közepétől kezdve jelen vannak azok az empirikus kutatások, amelyek az orvos-beteg kommunikációt a konverzációelemzés eszközeivel vizsgálják (Frankel 1983; Heath 1982, 1986). A kutatások elsősorban az alapvető és általános orvosi ellátások körében folytak (Maynard–Heritage 2005; Heritage–Maynard 2006), de az egészségügy olyan speciális területeire is kiterjedtek, mint a sürgősségi ellátás (Mondada 2003) vagy az AIDS-betegek vizsgálata (Peräkylä 1995; Silverman 1997).

Peräkylä hatvanöt videófelvétel segítségével a konzultációk szekvenciális rendezettségét elemezte a diagnózis megállapításával és közlési módjával összefüggésben. Arra a következtetésre jutott, hogy a partneri viszony és a problémamegoldás szempontjából nagy szerepe van annak, hogy a diagnózis közlése milyen szomszédsági párok segítségével történik (pl. kérdés/válasz, közlés, utasítás), és hol helyezkedik el a beszélgetések szekvenciális rendezettségében. Ez a megállapítás összecseng Byrne és Long angol kutatók 1976-os elemzési eredményeivel, amelyben 2500 orvos-beteg találkozás elemzése alapján kétféle kommunikációs stílust írtak le: az orvoscentrikus, valamint a betegcentrikus stílust. Az orvoscentrikus kommunikáció képviselőinek fő jellemzői, hogy céljuk a gyors információszerzés, melynek alapján felállítják a diagnózist, amelyet röviden közölnek a beteggel a további szükséges tennivalókkal együtt. A másik

típusú, betegközpontú konzultáció lényege, hogy több teret hagy a beteg aktivitásának, figyelembe veszi elvárásait, félelmeit, igényeit is.

Drew–Chatwin–Collins (2001) a páciensek belebonyolódásának, az interakcióba való bevonódásának mértékét vizsgálva azt az eredményt kapta, hogy a gyógyulás esélye jóval nagyobb arányú volt azokban az esetekben, ahol az orvos és a beteg megnyilatkozásainak hossza nagyjából megegyezett, vagyis a beteg kellően bevonódott az interakcióba, és a diagnózis utáni döntésen is együtt dolgoztak, azt is közösen hozták meg a felek. Ezek a kutatások elméleti és gyakorlati szinten is hozzájárulnak az egészségügyi kommunikáció mélyebb megismeréséhez és alkalmazási lehetőségeinek bővítéséhez. Így jelentősen növelhetik a terápiás kapcsolat eredményességét, például az orvosi egyetemeken folyó oktatásban tananyagok részeként, orvosi tréningekben stb. Ezek a kutatások elméleti és gyakorlati szinten is hozzájárulnak az egészségügyi kommunikáció mélyebb megismeréséhez és alkalmazási lehetőségeinek bővítéséhez. Így jelentősen növelhetik a terápiás kapcsolat eredményességét, például az orvosi egyetemeken folyó oktatásban tananyagok részeként, orvosi tréningekben stb.

A hierarchiaviszonyokat vizsgáló kutatások (Byrne–Long 1976; Klemperer 2005) a szakember–páciens kapcsolat tekintetében három alapvető döntéshozatali típust különítettek el: paternalisztikus, fogyasztói (informatív) modell, közös döntés (Shared Decision Making, SDM). A kutatások azt mutatják, hogy az orvosok alábecsülik azoknak a betegeknek az arányát, akik szeretnének részt venni a kezelésükkel kapcsolatos döntésekben. A 2000 utáni kutatásokban 71% azon páciensek aránya, akik a kölcsönösségi modellt preferálják (Pilling 2018). Tanulmányában Klemperer (2005) is megerősíti, hogy a paternalisztikus, illetve az informatív modellt kevés beteg igényli, többségük arra vágyik, hogy megfelelő információkkal ellátva az orvos bevonja őt a döntési folyamatba. A nemzetközi kutatások (Chewing et al. 2012) szerint ez a modell segíti elő leginkább a megfelelő diagnózisalkotást és az eredményes kezelést, ezért a legtöbb orvos–beteg kapcsolatban ennek a modellnek az alkalmazása ajánlott.

Az orvos–beteg kommunikációra irányuló kutatások az interakciók célját is vizsgálják. A kutatók három, egymással szorosan összekapcsolódó fő kommunikatív célt azonosítottak: a terápiás együttműködés (raport) kiépítése, az egészségügyi szakember és páciense közötti információcsere, illetve a terápiás döntéshozatal (Bigi 2006; Heritage–Maynard 2006a, 2006b). A nyelvészeti megközelítés kiemelten fontos mindhárom funkció szélesebb körű feltárásában, mivel ezek számos nyelvi jellemző, illetve kommunikatív cselekvés által jelennek meg az interakcióban (Kuna 2022).

A szülésznő és a szülő nő közötti kommunikáció hazai nyelvészeti vizsgálata elhanyagolt kutatási területnek mutatkozik. Nyelvészeti szempontból történő tanulmányozása különösen fontos, mivel a szülésznő kommunikációs stílusa meghatározhatja a szülés kimenetelét.

A szülésznő/szülész és a szülő nő közötti kommunikáció kutatása

Bár az orvos-beteg kommunikációs kutatások száma jelentősen megnövekedett az elmúlt húsz évben, kevés figyelem irányult a szülésznő-szülő nő kommunikáció vizsgálatára. A nemzetközi szakirodalom elsősorban a szülő nő-szülésznő kapcsolatára (Attarha et al. 2016; Dahlberg 2013, 2016; Kordi et al. 2014; Pascali-Bonaro–Kroeger 2004; Rossiter 2008; Sharpe 2004), a nők részéről a szülésznővel és a szüléssel kapcsolatos elvárásokra (Sengane 2013; Yeh–Nagel 2010), a szülésznő-szülő nő közötti negatív kommunikáció következményeire (Rijnders et al. 2008; Rowe et al. 2001) fókuszál. A szülészeti ellátás, szülésvezetés az egészségügy olyan területe, ahol kiemelten fontos a megfelelő kommunikáció a felek között. A nők szülészeti ellátással kapcsolatos elégedettségére irányuló kutatások (Garcia et al. 1998) kimutatták, hogy a jó kommunikáció meghatározza, mennyire elégedettek a nők az ellátással, amiben részesülnek.

A jó kommunikációs készségekkel rendelkező egészségügyi szakemberek számtalan pozitív eredményhez segíthetik a betegeket, mint például a tünetek enyhítése, fájdalom, szorongás, bűntudat csökkentése, megnövekedett lelki nyugalom, betegségük elfogadása, együttműködés az orvosi csapattal, és az orvosi hibák megelőzése is megfigyelhető (Asemani 2011). Az orvos-beteg interakcióra vonatkozó tanulmányok megerősítik, hogy a kommunikáció túlmutat az információcserén. Azok a beavatkozások, amelyek arra ösztönzik az orvosokat, hogy elsajátítsák az ismeretek átadásának készségét, valamint bevonják a betegeket a konzultációba és a döntéshozatalba, javították a betegek testi és lelki egészségi mutatóit (Asemani 2011; Rowe et al. 2002). A jó szakember-páciens interakció kulcsfontosságú a sikeres gyógyítási folyamatban és a további ellátás szükségességének megszüntetésében, a kórházi költségek, a betegközpon-tú ellátás és a betegelégedettség javításában. A páciens azon képessége, hogy szabadon kifejezze nézeteit, érzéseit, aggodalmait, részt vegyen a döntéshozatali folyamatban és saját kezelésében, jobb eredményekhez és nagyobb elégedettségérzethez vezet (Yeh–Nagel 2010). Az Egyesült Királyság Egészségügyi Minisztériuma már 2000 előtt bejelentette azon szándékát, hogy új kommunika-

ciós készségeket tanítson az NHS összes szakemberének (Hargie et al. 1998). Ezek a tervek részben válaszul szolgálnak a kutatók növekvő bizonyítékaira, amelyek arra utalnak, hogy a betegek és az őket ellátó szakemberek közötti interakció minősége drámai hatással van a páciensek egészségének különböző aspektusaira (Rowe et al. 2002).

Az egészségügyi rendszeren belül a szülészeti ellátás olyan terület, ahol az optimális kommunikációnak kiemelt szerep jut. A szülésznő az anya támogatója, segítője, aki a szülés során kiemelten fontos feladatot végez. A kommunikatív megközelítés alkalmazása elősegíti a nők önerő-erősítését, és lehetővé teszi számukra az egészségügyi ellátásukkal kapcsolatos döntések meghozatalát (Thachuk 2007). Az alacsony kockázatú nők, akik szülésznői segítséggel szülnek, bizonyítottan számtalan pozitív eredményt tapasztalnak, mint például az önbizalom javulása (Parrat–Fahy 2003), csökken a kórházi tartózkodás időtartama és a szülési beavatkozások száma.

Hunter (2006) szerint a szülésznő-szülő nő kapcsolatot a partneri viszonyoknak kell jellemeznie, ami egyenlőségen, megosztott felelősségen, folyamatos gondoskodáson, egyéni döntéseken és tájékoztatáson, illetve az ezt követő választáson és beleegyezésen alapul. Hasonló eredményeket kapott Sengane (2013) a szülő nők szülésznők felé kialakított elvárásainak vizsgálatakor. Kvantitatív, feltáró, leíró kutatást végzett a dél-afrikai Gauteng kórház szülészeti osztályán. A kutatás alanyai, a szülészeti osztályon fekvő nők (egy nappal a szülés után) kb. egyórás interjúkban számoltak be a szülés közbeni ellátással kapcsolatos elvárásaikról. Sengane arra az eredményre jutott, hogy a fizikai ellátáson kívül a szülésznőktől az érzelmi támogatást és egyértelmű kommunikációt várják. Attarha és munkatársai (2016) egy iráni kórházban végeztek kvalitatív, mélyinterjúkon alapuló kutatást 16 szülésznő és 16 szülő nő részvételével. A 30–45 perces hangfelvételeket átírták, majd a MAXQDA szoftver segítségével a következő területeket azonosították a szülésznő-szülő nő kapcsolatban: a szülés körüli segítségnyújtás, pozitív tapasztalatok, mentális egészség elősegítése, az életminőség növelése. A korábbi kutatásokhoz hasonlóan megállapították, hogy a jó szülésznő-szülő nő kommunikáció a szülés pozitív kimeneteléhez vezet. Pascali-Bonaro és Kroeger (2004) eredményeivel megegyezően arra a következtetésre jutottak, hogy a szülő nő támogatása a szülés közben enyhíti a szülési fájdalmat, gyorsítja a szülés folyamatát, 28%-kal csökkenti a fájdalomcsillapító gyógyszerek igénybevételét a kontrollcsoporthoz képest.

Szuggesztív kommunikáció az egészségügyi ellátásban

Weitzenhoffer meghatározása szerint a „szuggesztíó egy olyan kommunikáció, amely olyan önkéntelen választ vált ki, amely válasz a kommunikáció gondolati tartalmát jeleníti meg” (Weitzenhoffer 1989, 321). A kommunikáció körébe sorolja a közvetlen verbális megnyilvánulások mellett az eseményeket, valamint a helyzeteket is, tehát ezeknek is lehet (van) szuggesztív erejük, bizonyos gondolati tartalmakat takarnak, közvetítenek. A szuggesztíós hatás lényege az, hogy a közlésre a befogadó nem engedelmességből, nem mint parancsra reagál, nem is mint kérést teljesíti, hanem egyszerűen „önkéntelenül” befogadja a kommunikáció lényegi tartalmát, amely hat rá (Weitzenhoffer 1980).

Számos kutatás (Bálint 1990; Józsa 2011; Kekecs 2011; Rákóczi 2011; Varga 2008, 2011, 2021; Varga–Diószeghy 2008) irányul a szuggesztív kommunikációra és a raport szerepére a gyógyítás, kórházi kezelés során. Az orvostudomány különböző területein (onkológia, szüléset, fizioterápia, sürgősségi osztály stb.) végzett kutatások azt az eredményt kapták, hogy a szuggesztíók alkalmazása hatékony a fájdalom és a szorongás csökkentésében, lerövidíti a beavatkozáshoz szükséges időt. A szülés felgyorsítását és megkönnyítését célzó szuggesztíókat vizsgáló kutatók (Brown–Hammond 2007) kimutatták, hogy a szuggesztíók következtében megnövekedett a természetes születek száma, magasabb volt az anyai elégedettség, csökkent a gyógyszerigény a szülés során, kevesebb volt a műszeres szülésbefejezés és a kórházban töltött idő, a született gyerekek egészségesebbek voltak (magasabb Apgar-érték), a szülés időtartama is csökkent.

A hazai kutatók felhívják a figyelmet arra, hogy a szülésben részt vevő segítők, szakemberek feladata, hogy a fókuszban ne a fájdalom, hanem a szülés folyamata legyen, ezért érdemes olyan szuggesztív eszközöket alkalmazniuk, amelyek segítenek a vajúdo anyának abban, hogy a természetes fájdalomcsillapító mechanizmusai kibontakozhassanak (Bálint et al. 2021). Varga (2011, 26–32) összegyűjtötte a főbb szuggesztíóképzési elveket és szabályokat:

- pozitívítás (*Lazítsa el!, Engedje el!*)
- ismétlés (minden fontos üzenetet érdemes többször ismétlni)
- önkéntelenség (*Hagyja, hogy ellazuljon!*)
- motiválás (*Ahogy előrébb jön a fej, egyre jobban érzi, hogy miként tud segíteni neki.*)
- jövőorientáció (*Születésnap van ma! Egy év múlva ott lesz a gyertya a tortán...*)
- átkeretezés (ugyanazt a jelenséget pozitívan értelmezzük).

Pilling (2018, 101) kiegészítette a fentebb felsoroltakat a következőkkel:

- javaslatok a tiltások helyett (ahelyett, hogy mit ne tegyen a beteg, hasznosabb arról beszélni, hogy mit tegyen: *Ne kapkodja a levegőt! helyett Lélegezzen nyugodtan!*)
- célra összpontosítás (a páciens számára elérendő célt kommunikáljuk, rá bízva azt, hogy hogyan valósítja ezt meg: *Lazítson!*)
- hasznosítás (a környezeti ingerek beépítése a szuggesztív kommunikációba: *Ahogy gyermekének egyenletes szívhangjait hallja a készüléken át, ez is jelzi, hogy minden rendben van.*)

A szuggesztíók alkalmazásának fontos alapfeltétele, hogy megelőzze a kölcsönös bizalmon alapuló kapcsolat, azaz ennek a kialakítása. A kutatók kiemelik a szakember-páciens között létrejövő raport fontosságát (Bálint et al. 2021; Józsa 2011). Ha valaki szül, figyelme elsősorban önmagára, a testére irányul. A fájdalom, a félelem, a szorongások nehezíthetik, illetve meg is akadályozhatják, hogy a szakemberek szavai eljussanak a szülő nő tudatába. A szülésznő-szülő nő kapcsolat első lépése a megfelelő kapcsolat, az úgynevezett raport kialakítása. A raport során két ember egymásra figyel, összehangolódik és a közös célok érdekében együttműködik. „A megfelelő kapcsolat kialakítása minden orvos-beteg kapcsolatban fontos, különösen jelentős azonban a szuggesztív kommunikáció terén, mert ennek hiányában a szuggesztív kommunikációs technikák akár hatástalanok is lehetnek” (Pilling 2018, 103).

A raport kialakításának három szakasza van (kapcsolatfelvétel, követés, vezetés). A kapcsolatfelvételi lépésben a szülésznőnek azt kell elérnie, hogy a szülő nő odafigyeljen rá. A második lépés a követés módszere, amelyben a szülésznő behelyezkedik a szülő nő saját élményvilágába, jelzi számára, hogy érti, hogy a nő mit él át. Ha sikerült elérni a követést, akkor megkezdődhet a harmadik szakasz, melyben a szülésznő a kívánt irányba próbálja vinni a szülő nőt.

Anyag, módszer, kutatási kérdések

Elképzelésem szerint kutatásom anyagát a kórházi szülészeti osztályon szülésznő-szülő nő közötti kommunikáció diktafonos rögzítése, majd a hanganyag ALRITE szoftverrel átírt párbeszédei alkották volna. Számítottam arra, hogy nehézségekbe ütközöm majd a felvételek elkészítésénél (szülő nők bevonása a kutatásba, túl intim élethelyzet, kutatásban való részvétel elutasítása a szülésznők részéről), a szülőszobán való hanganyag rögzítése azonban általam előre nem látott okból hiúsult meg.

A kutatáshoz szükséges engedélyek begyűjtése rengeteg időt vett igénybe, de sikerült mindet megszerezni egy magyarországi vidéki kórház szülészeti osztályára. A kórházban dolgozó vezető szülésznő javaslatára az anyaggyűjtés helyszínéként a terhesambulanciát és a sürgősségi osztályt is megjelöltük az engedélyek igénylésénél.

2022 decemberében két napot töltöttem az általam adatvédelmi okokból meg nem nevezhető kórház szülészeti osztályán. Tíz–tizenöt szülés rögzítését terveztem, a szülő nők, a szülészek és a szülésznők hozzájárulását is sikerült megszerezniem a hangfelvételek elkészítéséhez. A születeket a szülőszobára kerüléstől a vajúdási szakasz végéig terveztem rögzíteni. A szülésznőket és az orvosokat a vezető szülésznő előzetesen tájékoztatta a kutatás céljáról, a személyzet nagyon készségesen fogadott és segítette a munkámat. A felvételek elkészítését azonban megnehezítette a szülőszoba ágyainak térbeli elhelyezése. Gyakorlatilag egy teremben található nyolc ágy, amin egy időben vajúdnak a kismamák. Az ágyakat függöny választja el egymástól, ott-tartózkodásom ideje alatt nem volt olyan vajúdó nő, aki az apás szülésre is alkalmas, modern eszközökkel felszerelt három szülőszoba egyikében vajúdott volna. A szülésznők a szülő nőket tizenöt percnként megnézik, ellenőrzik a szülés menetét, de a kitöltési szakasz kezdetéig nem tartózkodnak a vajúdó nő mellett. Gyakran előfordul, hogy az egy műszakban dolgozó szülésznők nem egy bizonyos kismamát látnak el végig a szülés folyamatában, hanem más-más éppen vajúdó nőt segítenek.

A fizikai körülmények (a párhuzamosan, egy légtérben zajló születek) miatt lehetetlen érthető felvételeket rögzíteni. A szülésznőválasztás lehetőségének megszűnésével nincs olyan hosszú, hónapokon keresztül formálódó kapcsolat a szülésznő és a terhes nő között, mint a korábbi években, ami szintén megnehezíti az általam tervezett szakember-páciens közötti különleges kapcsolat nyelvi jellemzőinek megfigyelésére irányuló kutatás kivitelezését.

A kórház terhesambulanciáján járóbeteg-ellátás keretében vizsgálnak terhes nőket, gyakran innen veszik fel őket a szülészeti osztályra. Az eredeti terveket módosítva itt rögzítettem tíz beszélgetést egészségügyi szakemberek (szülésznő, szülész orvos) és kismamák között. A felvételek hossza 10 és 55 perc között váltakozik. Jelenleg zajlik átírásuk, az elemzések eredményeit a későbbiekben teszem közzé.

A hanganyag átíratán kvalitatív elemzéseket végzek a társalgáselemzés hagyományaival összhangban. A nyelvészeti szempontú mikroelemzések eszközeit használom a nyelvben expliciten jelen nem lévő tényezők vizsgálatához (együttbeszélések, csend), illetve a diskurzus szerveződésének, szekvenciális, szerkezeti jellemzőinek leírásához. Makroelemzésekkel próbálok megfigyelni a szülésznő-szülő nő közötti hierarchiaviszony meglétét.

Kutatási kérdéseim a következők:

- Milyen kapcsolati modell figyelhető meg a szülésznő-szülő nő interakcióban?
- Mennyire jellemző a paternalisztikus vs. betegcentrikus modell a szülésznő-szülő nő interakcióban? És ez hogyan írható le nyelvileg?
- Az interakció során a páciens vagy az egészségügyi szakember dominanciája figyelhető-e meg a beszédlépések számában?
- Melyik fél kezdeményezi a kommunikációt a szülésznő-szülő nő interakcióban?
- Milyen arányban kezdeményezi a kommunikációt a szülésznő, illetve a páciens? Milyen szuggesztív stratégiák alkalmazása figyelhető meg a szülésznő részéről szülésznő-szülő nő interakcióban (verbálisan és nonverbálisan)?
- Milyen nyelvi és társas cselekvések valósulnak meg az interakcióban?

Összegzés, várható eredmények

A szülészet-nőgyógyászat az egyetlen olyan orvosi szakterület, ahol minden páciens és a velük közvetlenül együttműködő szakember (szülésznő) azonos nemű. A szülés abban is különbözik a kórházban végzett beavatkozásoktól, hogy ebben a szituációban szinte kivétel nélkül nem beteg, hanem egészséges ember a folyamat alanya.

A hangfelvételek részletes elemzése folyamatban van, de az eddig átírt hangfelvételek értékelésénél már most is egyértelműen megfigyelhető az egészségügyi szakember dominanciája a beszédlépések számában (kb. 10% a páciensek beszédlépéseinek aránya), ami adódhat a kommunikációs helyzet sajátosságai-ból (betegfelvétel terhesambulancián). A beszélgetést szinte minden esetben a szülésznő kezdeményezte, elvétve fordul elő a terhes nő részéről érkező kezdeményezés. A szuggesztív kommunikációs stratégiák használata megfigyelhető az egyik szülésznő kommunikációjában. Ezek részletes bemutatása egy későbbi tanulmányban valósul majd meg.

Az eredmények remélhetőleg hozzájárulnak majd az egészségügyi kommunikáció egy speciális területének alkalmazott nyelvészeti elemzéséhez. A szülésznő-szülő nő kommunikáció nyelvészeti jellemzőinek megismerése, a kutatás eredményei elősegíthetik a Semmelweis Egyetem Egészségtudományi Karán tanuló szülésznő hallgatók számára kidolgozandó szaknyelvi tananyag létre-

hozását, melynek célja a hallgatók gyorsabb, sikeresebb felkészítése arra, hogy a kórházi szakmai gyakorlatukhoz nélkülözhetetlen szakember-páciens kommunikáció birtokában legyenek, később pedig gyakorló szülésznőként hatékonyabban tudjanak hozzájárulni a szülési folyamathoz.

Irodalom

- Albertné Herbszt Mária. 1999. A tanítási óra mint a társalgás speciális típusa. In V. Raisz Rózsa – H. Varga Gyula szerk. *Nyelvi és kommunikációs kultúra az iskolában*. 195–202. Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 212.
- Asemani, Omid. 2011. A Review of the Models of Physician-Patient Relationship and Its Challenges. *Iranian Journal of Medical Ethics and History of Medicine* (5): 44–57.
- Attarha, Mahtab – Keshavarz, Zohreh – Bakhtiari, Maryam – Jamilian, Mehri. 2016. The Outcome of Midwife-Mother Relationship in Delivery Room: A Qualitative Content Analysis. *Health* (8): 336–343. 10.4236/health.2016.84035. (2023. febr. 2.)
- Bálint Mihály. 1990. *Az orvos, a betege és a betegség*. Budapest: Animula.
- Bálint Sándor – Bálint Balázs – H. Kondor Katalin. 2021. Szugesztív kommunikáció a szülészetben. In Varga Katalin szerk. *A szülési fájdalom kezelése – nem farmakológiai módszerek*. Budapest: Medicina Könyvkiadó.
- Boronkai Dóra. 2009. *Bevezetés a társalgáselemzésbe*. Budapest: Ad Librum.
- Brown, Donald Corey – Hammond, D. Corydon. 2007. Evidence-based clinical hypnosis for obstetrics, labor and delivery, and preterm labor. *Int J Clin Exp Hypn* 54 (4): 416–431.
- Byrne, Patrick S. – Long, Barrie E. L. 1976. *Doctors talking to patients: A study of the verbal behaviours of doctors in the consultation*. London: HMSO.
- Chewning, Betty – Bylund, Carma L. – Shah, Bupendra – Arora, Neeraj K. – Gueguen, Jennifer A. – Makoul, Gregory. 2012. Patient preferences for shared decisions: a systematic review. *Patient Education and Counselling* 90 (2): 207–212.
- Crystal, David. 1987. *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge–New York–Port Chester–Melbourne–Sydney: Cambridge University Press.
- Dahlberg, Unn – Aune, Ingvild. 2013. The Woman’s Birth Experience – The Effect of Interpersonal Relationships and Continuity of Care. *Midwifery* (29): 407–415.
- Drew, Paul – Chatwin, John – Collins, Sarah. 2001. Conversation analysis: a method for research into interactions between patients and health-care professionals. *Health Expectations* (4): 58–70.
- Frankel, R. 1983. The laying on of hands: aspects of the organization of gaze, touch and talk in a medical encounter. In Fisher Sue – Todd Alexandra Dundas eds. *The Social Organization of Doctor-Patient Communication*. Washington D. C.: Center for Applied Linguistics.

- Garcia, Jo. 1998. *First Class Delivery: A National Survey of Women's Views of Maternity Care*. London: Audit Commission.
- Garfinkel, Harold. 1967. *Studies in Ethnometodology*. New York-Prentice Hall: Englewood Cliffs.
- Garfinkel, Harold. 1972. Remarks on Ethnometodology. In Gumperz-Hymes eds., *Directions in Sociolinguistics*. 39–324. New York: Halt.
- Hambuchné Köhalmi Anikó. 2014. *Szubjektív betegség-elképzelések nyelvészeti elemzése hipertóniás beteg-háziorvos konzultációkban*. Pécs: PTE (doktori értekezés).
- Hámori Ágnes. 2006. Dominancia és barátságosság a Kulcsár-kihallgatáson. *Magyar Nyelvőr* 130 (2): 129–165.
- Hargie, Owen – Dickson, David – Boohan, Mairead – Hughes, Kim. 1998. A Survey of Communication Skills Training in UK Schools of Medicine: Present Practices and Prospective Proposals. *Medical Education* (32): 25–34.
- Heath, Christian. 1982. Preserving the consultation: medical record cards and professional conduct. *Social Health Illness* (4): 56–74.
- Heath, Christian. 1986. *Body Movement and Speech in Medical Interaction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heritage, John – Maynard, Douglas W. 2006a. Problems and prospects in the study of physician-patient interaction: 30 years of research. *Annual Review of Sociology* 32 (1): 351–374. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.32.082905.093959>
- Heritage, John – Maynard, Douglas W. eds. 2006b. *Communication in medical care: Interaction between primary care physicians and patients*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511607172>
- Hunter, Billie. 2006. The importance of reciprocity in relationships between communitybased midwives and mothers *Midwifery Journal* 22 (4): 308–322.
- Iványi Zsuzsanna. 2001. A nyelvészeti konverzációelemzés. *Magyar Nyelvőr* (125): 74–93.
- Józsa Emese. 2011. A raport fogalma és szerepe az orvosi kommunikációban. In Varga Katalin szerk. *A szavakon túl: Kommunikáció és szuggesztív az orvosi gyakorlatban*. Budapest: Medicina Kiadó.
- Kallmeyer, Werner. 1988. Konversationsanalytische Beschreibung. In Ammon, Ulrich – Dittmar, Norbert – Mattheier, Klaus J. Hrsg, eds. *Soziolinguistik: Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft. Halbband 2*. 1095–1108. Berlin/New York: Walter de Gruyter.
- Kececs Zoltán. 2011. Kutatási eredmények a pozitív szuggesztív hatásáról a szomatikus orvoslásban. In Varga Katalin szerk. *A szavakon túl: Kommunikáció és szuggesztív az orvosi gyakorlatban*. Budapest: Medicina Kiadó Zrt.
- Keszler Borbála. 1983. Kötetlen beszélgetések mondat- és szövegtani vizsgálata. In Rácz Endre – Szathmári István szerk. *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. 164–202. Budapest: Tankönyvkiadó.

- Klemperer, David. 2005. Partizipative Entscheidungsfindung in Deutschland – Handlungsfelder zur Verbesserung der Entscheidungsqualität. In Härter, M. – Loh, A. – Spies, C. (Hg.), *Gemeinsam entscheiden – erfolgreich behandeln*. 25–33. Köln: Deutscher Ärzteverlag.
- Kordi, Masoumeh – Bakhshi, Mohadeseh – Tara, Fatemeh. 2014. The Effect of Continuous Support during Labor on Labor Progress in Primigravida Women. *The Iranian Journal of Obstetrics, Gynecology and Infertility (IJOGI)* (14): 7–14.
- Korsch, Barbara M. & Negrete, Vida Francis. 1972. *Doctor-patient communication*. *Scientific American* 277 (2): 66–75. <https://doi.org/10.1038/scientificamerican0872-66>
- Kránicz Rita. 2015. *Kórházipedagógus tanóráinak interakciós vizsgálata*. Pécs: PTE (doktori értekezés).
- Kuna Ágnes. 2016a. Személydeixis és önreprezentáció az orvos-beteg találkozón: Az első személyű deiktikus elemek mintázatai az orvosi kommunikációban. *Magyar Nyelvőr* (140): 316–332.
- Kuna Ágnes. 2016b. Hogy tetszik lenni? Hogy vagyunk, hogy vagyunk? *Magyar Orvosi Nyelv* 16 (2): 75–79.
- Kuna Ágnes. 2020. Változás az orvos-beteg kommunikációban: Változó szemlélet, módszer és gyakorlat. *Magyar Nyelvőr* 144 (3): 280–303.
- Kuna Ágnes. 2022. Az orvos-beteg kommunikáció kutatása és a nyelvészet. In Deme Andrea – Kuna Ágnes szerk. *Tanulmányok a nyelvészet alkalmazásainak területéről*. 219, 41–71, 31. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Kuna Ágnes – Kaló Zsuzsa. 2014. Az orvos-beteg kommunikáció a családorvosi gyakorlatban. In Veszelszki Ágnes – Lengyel Klára szerk. *Tudomány, technolektus, terminológia: A tudományok, szakmák nyelve*. 117–130. Budapest: Éghajlat.
- Kuna Ágnes – Markó Alexandra. 2022. Betegközpontú és paternalisztikus kapcsolatépítés az orvos-beteg viszonyban: A kapcsolatépítés pragmatikai és szupraszegmentális jellemzői. *Alkalmazott nyelvtudomány*, megjelenés alatt. <http://real.mtak.hu/148201/> (2023. febr. 2.)
- Lewandowski, Theodor. 1990. *Linguistisches Wörterbuch*. Heidelberg–Wiesbaden: Quelle–Meyer.
- Málovics Éva – Vajda Beáta – Kuba Péter. 2009. Paternalizmus vagy közös döntés? Páciensek az orvos-beteg kommunikációról. *Szolgáltatások világa*. 250–264.
- Maynard, Douglas – Heritage John. 2005. *Conversation analysis, doctor-patient interaction, and medical communication*. *Medical Education*. (39): 428–435.
- Mondada, Lorenza. 2003. Working with video: how surgeons produce video records of their actions. *Vis. Stud* (18): 58–73.
- Parratt, Jenny – Fahy, Kathleen. 2003. Trusting Enough to Be Out of Control: A Pilot Study of Women’s Sense of Self during Childbirth. *Australian Midwifery* (16): 15–22.
- Pascali-Bonaro, Debra – Kroeger Mary. 2004. Continuous female companionship during childbirth: a crucial resource in times of stress or calm. *Journal of Midwifery and Women’s Health*. 2. Jul-Aug; 49 (4 Suppl 1): 19–27.

- Peräkylä, Anssi. 1995. *AIDS Counselling: Institutional Interaction and Clinical Practice*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Pilling János. 2018. *Orvosi kommunikáció a gyakorlatban*. Budapest: Medicina.
- Pléh Csaba – Síklaki István – Terestyéni Tamás. 1997. *Nyelv – Kommunikáció – Cselekvés*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Rákóczi Ágnes. 2011. Pár-beszéd: üzenetek egy gyermek születése körül. In Varga Katalin szerk. *A szavakon túl: Kommunikáció és szuggesztió az orvosi gyakorlatban*. Budapest: Medicina Kiadó Zrt.
- Rijnders, Marlies – Baston, Helen – Scönbeck, Yvonne – Van Der Pal, Karin – Prins, Marianne – Green, Josephine – Buitendijk, Simone. 2008. Perinatal factors related to negative or positive recall of birth experience in women 3 years postpartum in the Netherlands. *Birth*. Jun 35 (2): 107–116.
- Rossiter, Lucille. 2008. *The Development Midwife-Mother Relationship Questionnaire (MMRQ)*. PhD Thesis, Faculty of Graduate Studies and Research, University of Regina, Regina.
- Rowe, Rachel E. – Garcia, Jo – Macfarlane, Alison J. – Davidson, Leslie L. 2001. Does Poor Communication Contribute to Stillbirth and Infants Death? A Review. *Journal of Public Health* (23): 23–34.
- Rowe, Rachel – Garcia, Jo – Macfarlane, Alison J. – Davidson, Leslie L. 2002. Improving Communication between Health Professionals and Women in Maternity Care: A Structured Review. *Health Expectations* (5): 63–83.
- Sárkányné Lőrinc Anita. 2015. *A családorvos-akut beteg kommunikáció nyelvészeti vonatkozásai*. Pécsi Tudományegyetem Egészségtudományi Doktori Iskola (doktori disszertáció).
- Sárkányné Lőrinc Anita – Kránicz Rita – Rébék Nagy Gábor – Hambuch Anikó. 2017. Az egészségügyi intézményi kommunikáció változása és a párbeszédék szekvenciális mintázata. In Besznyák Rita szerk. *Szaknyelvhasználat: A tudomány és a szakma nyelvének alkalmazása* (Porta Lingua 2017). SZOKOE, 407–414. Budapest.
- Schegloff, Emanuel A. – Sacks, Harvey. 1973. Opening up Closings. *Semiotica* (8): 289–327.
- Schegloff, Emanuel A. 1979. Identification and recognition in telephone conversation openings. In Psathas, George ed. *Everyday language: studies in ethnomethodology*. 23–78. New York: Irvington.
- Sengane, Malmsey. 2013. Mothers' expectations of midwives' care during labour in a public hospital in Gauteng. *Curationis* 36 (1): E1–9.
- Sharpe, Mary. 2004. *Intimate Business: Woman-Midwife Relationships*. Dissertation Abstracts International, Ontario.
- Silverman, David. 1997. *Discourse of counselling: HIV counselling as social interaction*. London: Sage.
- Ten Have, Paul. 2005. *Doing conversation analysis: A practical guide*. London: Sage.

- Thachuk, Angela. 2007. Midwifery, Informed Choice, and Reproductive Autonomy: A Relational Approach. *Feminism and Psychology* (17): 39–56.
- Tolcsvai Nagy Gábor. 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Varga Katalin szerk. 2008. *Szuggestív kommunikáció a szomatikus orvoslásban*. Budapest: VL Sugár Bt.
- Varga Katalin szerk. 2011. *A szavakon túl: Kommunikáció és szuggestió az orvosi gyakorlatban*. Budapest: Medicina Kiadó Zrt.
- Varga Katalin szerk. 2021. *A szülési fájdalom kezelése – nem farmakológiai módszerek*. Budapest: Medicina Könyvkiadó.
- Varga Katalin – Diószeghy Csaba. 2008. A szuggestiók jelentősége az orvos-beteg kommunikációban. In Pilling János szerk. *Orvosi kommunikáció*. 147–163. Budapest: Medicina Könyvkiadó.
- Weitzenhoffer, Andre M. 1980. Hypnotic susceptibility revisited. *American Journal of Clinical Hypnosis* 22 (3): 130–145.
- Weitzenhoffer, Andre M. 1989. *The practice of hypnotism. Vol. 1: Traditional and semi-traditional techniques and phenomenology; Vol. 2: Applications of traditional and semi-traditional hypnotism. Non-traditional hypnotism*. Chichester: John Wiley & Sons.
- Yeh, John – Nagel, Eryn E. 2010. Patient Satisfaction in Obstetrics and Gynecology: Individualized Patient-Centered Communication. *Women's Health* (3): 23–32.

A POTENTIAL LINGUISTIC ANALYSIS OF THE MIDWIFE–WOMAN-IN-LABOUR INTERACTION

In this paper, I outline the theoretical framework of a planned empirical research, the characteristics of doctor–patient communication, including midwife–woman-in-labour communication, the research material, the research method, the research questions and the expected results. Studies demonstrate that the conditions and outcome of childbirth and the health of the mother and child are also affected by the quality of the professional-pregnant woman relationship during childbirth. Several studies prove that effective communication and emotional support of parturient women improve the outcome of childbirth (reduction in duration of labour, number of caesarean sections, use of anesthesia, higher Apgar scores). Although there are several Hungarian researchers focus on the study of doctor–patient communication, the analysis of midwife–woman-in-labour interaction is an undisclosed area, and its presentation may provide important data for the linguistic aspects of this field.

Keywords: conversation analysis, doctor-patient communication, language for specific purposes, suggestive communication

MOGUĆNOST LINGVISTIĆKE ANALIZE INTERAKCIJA IZMEĐU BABICA I PORODILJA

U međunarodnoj stručnoj literaturi su od osamdesetih godina prisutna empirijska istraživanja koja komunikaciju između lekara i pacijenata ispituju sredstvima konverzijske analize (Frankel 1983; Heath 1982, 1986). Istraživanja su pretežno vršena u okviru opšte prakse (Maynard–Heritage 2005), ali su se proširila i na specijalističke oblasti. Rad se u okviru komunikacije lekar-pacijent konkretno bavi interakcijom babica i porodilja i to posredstvom konverzacione analize u svetlu strategije saradnje. Korpus analize čine razgovori između babica i porodilja koji su beleženi diktafonom, a zatim su pomoću softvera ALRITE zapisivani. Prema svedočenju stručne literature do sada u fokusu istraživanja nisu bili analizirani razgovori saradnje između babica i porodilja, stoga će ovaj rad, prema našim očekivanjima, doprineti primenjenoj lingvističkoj analizi u ovoj specijalističkoj oblasti medicinske komunikacije. Dalji cilj planiranog istraživanja jeste doprinos rezultata dobijenih posredstvom pomenutih istraživanja izradi stručnog nastavnog sredstva za učenje mađarskog jezika kao stranog na Medicinskom fakultetu.

Ključne reči: analiza konverzacije, komunikacija lekar-pacijent, stručni jezik, sugestivna komunikacija, razvijanje nastavnih sredstava

A kézirat beérkezésének ideje: 2023. márc. 1.

Közlésre elfogadva: 2023. jún. 15.

VERMEKI Boglárka

Belgrádi Egyetem, Filológiai Kar
Hungarológia Tanszék
Belgrád, Szerbia
vermekiboglarka@yahoo.com

A GYERMEKEK SPONTÁN BESZÉDÉNEK JELLEMZŐI

*Szógyakorisági és kulcsszóvizsgálatok a KorSzak Gyermeknyelvi
Korpuszon*

Characteristics of children's spontaneous speech

Word frequency and keyword analysis in the KorSzak Child Language Corpus

Karakteristike spontanog govora dece

Analiza učestalosti reči i ključnih reči u korpusu dečijeg govora KorSzak

A tanulmány célja, hogy korpusznyelvészeti vizsgálatok – szógyakoriság- és kulcsszó-elemzések – segítségével tárja fel a kutatásban részt vevő gyermekek nyelvhasználatának tulajdonságait, különös tekintettel szókincsük összetételére. A kutatás alapjául szolgáló KorSzak Gyermeknyelvi Korpusz (Baumann et al. 2020) pedagógiai célú, dinamikus korpusz, amely jelenleg huszonkilenc adatközlő, 11–15 éves gyermek 78 felvételéből áll. A videó- és hangfelvételek során a gyermekek egy-egy adott témáról (például állatok, szabadidős tevékenységek) párban vagy kiscsoportban beszélgetnek szabadon. A jelen tanulmányban bemutatott eredmények egy PhD-képzés során készült kutatás részét képezik, amelynek célja a formulaszerű nyelvhasználat és lexikogrammatikai mintázatoknak a korpuszban történő megfigyelése, valamint az eredmények felhasználásával egy korpuszinformált gyermekek számára szerkesztett magyar mint idegen nyelvi tananyag készítése.

Kulcsszavak: korpusznyelvészet, gyermeknyelv, spontán beszéd, nyelvtanítás

Bevezetés

Az 1970-es évektől a korpusznyelvészet fejlődése fontos változásokat hozott az alkalmazott nyelvészetben, nagy hatást gyakorolt a nyelvek tanulmányozására (Hunston 2022, 1). A számítógép és az internet térhódításával pedig egyre

elterjedtebbé vált, és ma már a nyelvtanítás során többféleképpen is alkalmazzák a kutatások eredményeit. Ilyen terület például a tananyagkészítés.

A jelen tanulmányban bemutatott szógyakorisági és kulcsszóvizsgálatok egy doktori kutatás részét képezik, amelynek célja a KorSzak Gyermeknyelvi Korpusz adatközlő gyermekeinek nyelvhasználatában megfigyelhető formulaszerű elemek, valamint lexikogrammatikai mintázatok feltérképezése, hogy a kapott eredmények felhasználásával egy gyermekek számára szerkesztett korpuszinformált magyar mint idegen nyelvi tananyag jöhessen létre. A tanulmányban a KorSzak Gyermeknyelvi Korpusz céljának, készítési folyamatának és felépítésének bemutatása után, az első eredmények közzétételére, valamint azok rövid elemzésére kerül sor.

A Korpusznyelvészeti és Szakmódszertani Munkacsoport

A KorSzak Gyermeknyelvi Korpusz a Korpusznyelvészeti és Módszertani Munkacsoport (KorSzak) által szerkesztett korpusz része, amely 2020 februárjában jött létre azzal a céllal, hogy áthidalja a korpusznyelvészeti kutatások és a magyar mint idegen nyelv oktatásmódszertana közötti szakadékot (Baumann et al. 2020, 32). Az alapító tagok felismerték, hogy a korpuszalapú empirikus kutatási eredmények gyakran nem épülnek be a nyelvtanítás módszertanába, amely pedig elengedhetetlen a megalapozott módszertani fejlesztéshez és a sikeres nyelvoktatáshoz. A korpuszkutatások eredményeinek hasznosítása ugyanis számos előnnyel jár a nyelvoktatásban és a tananyagkészítésben, hiszen betekintést nyerhetünk a nyelvi elemek használatának gyakoriságába, használatuk jellemző kontextusaiba és a hozzájuk kapcsolódó grammatikai jellemzőkbe (vö. Hoey 2005). Így ezen adatok segítségével megalapozottabb döntéseket tudunk hozni a természetes nyelvhasználatról, ahelyett, hogy kizárólag a saját intuícióinkra hagyatkoznánk (Hoey 2005; Hunston 2002; O’Keeffe et al. 2007). A Korpusz Munkacsoport megbízható, bizonyítékokon alapuló információkkal kíván hozzájárulni a nyelvoktatók, a tanulók és a tananyagtervezők munkájához. E célok elérése érdekében több almunkacsoport alakult, amelyek többféle korpuszt hoznak létre (Baumann et al. 2020, 32–33), így például:

1. élőnyelvi korpusz Pelcz Katalin vezetésével,
2. tanulói korpusz Baumann Tímea vezetésével és
3. gyermeknyelvi korpusz Vermeki Boglárka vezetésével.

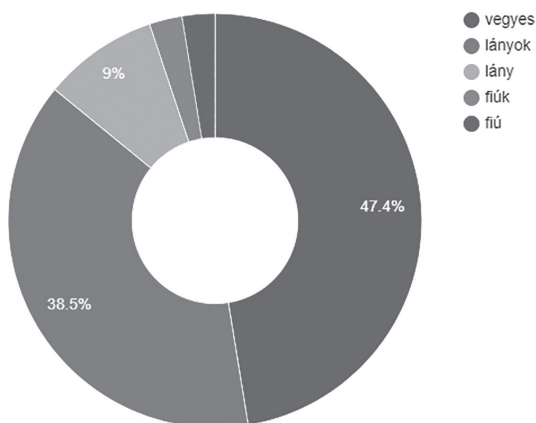
A KorSzak munkacsoport 2020 februárjában, a Pécsi Tudományegyetem Nemzetközi Oktatási Központjában megtartott alakuló ülése után, szinte azonnal

elkezdte a fent említett korpuszok létrehozását. Azóta rengeteg adاتمennyiség gyűlt össze, a korpuszok folyamatosan bővülnek. A munkacsoport taglétszáma pedig az alakulás óta több mint duplájára emelkedett.

A KorSzak Gyermeknyelvi Korpusz

A KorSzak Gyermeknyelvi almunkacsoport célja olyan pedagógiai célú korpusz felépítése, amely különböző, a gyermekek számára is releváns és érdekes témákkal foglalkozik. Elsődleges célkitűzése, hogy biztosítsa azt a korpuszt, amelynek vizsgálata során nyert adatok felhasználásával a magyar idegen- vagy származásnyelvként tanuló gyermekek számára tananyag készülhet (Baumann et al. 2020, 33).

Mivel a korpuszépítés egyik fontos célkitűzése a korpuszinformált tananyagok készítése, a KorSzak Gyermeknyelvi Korpusz a mintavétel módja szerint dinamikus, a felhasználási módja szerint pedig egy speciális, pedagógiai célú korpusz. A korpusz dinamikus, mert folyamatosan növekszik. Jelenleg, 2022 októberében hetvennyolc felvételt tartalmaz huszonkilenc 11–15 éves gyermektől (kilenc fiú és húsz lány).



1. ábra. A lányok és fiúk aránya a KorSzak Gyermeknyelvi Korpuszban (2022. október)

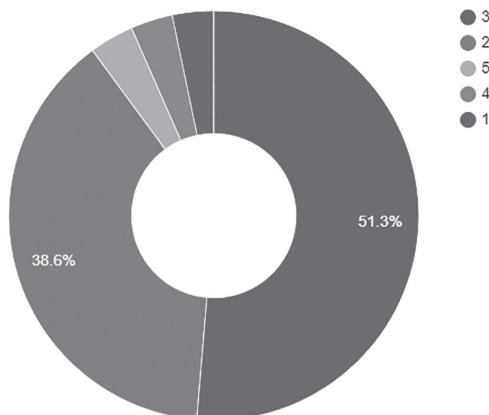
A diagramon (1. ábra) látható a rögzített felvételeken szereplő gyermekek nemek szerinti megoszlása. A vegyes kifejezés arra utal, hogy az adott felvételeken lányok és fiúk is hallhatóak, a lányok és fiúk jelentése pedig, hogy a rögzített felvételeken több gyermek is hallható, amíg az egyes számban szereplő lány és fiú kategória a monológokban szereplőkre utal.

A KorSzak Gyermeknyelvi Korpusz jelenleg, 2022 októberében több mint 71 000 tokent tartalmaz. A videó- és hangfelvételek során a gyermekek párokban vagy kicscsoportokban szabadon beszélgetnek egy-egy témáról. A feladat időtartama nem volt meghatározva, ezért vannak 1-2 perces és ennél jóval hosszabb, akár 45 perces felvételek is, a már említett 2020-ban Zoom videokonferencia program segítségével készült felvételek. A korpusz hatvannyolc dialógusból és tíz monológból áll.

Típus	Felvételek száma	Tokenek száma
Dialógus	68	69 101
Monológ	10	2445

1. táblázat. A KorSzak Gyermeknyelvi Korpuszban lévő szövegek típusai

A monológok a 2021-es évben először a járvány miatt keletkeztek, majd később a személyleírás témakör bevezetése miatt további felvételekkel gyarapodott a korpusz. A dialógusok során 2–5 adatközlő beszélget egymással az adott témáról. A felvételek nagy arányában két vagy három gyermek beszélget egymással (2. ábra). Mindösszesen 3,3 százalékukban szerepel négy, és 3,5 százalékukban öt beszélő.



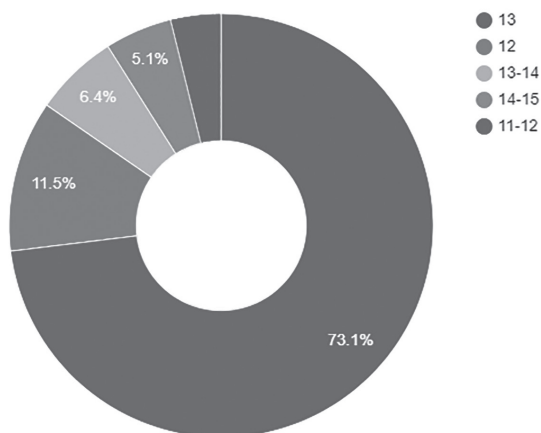
2. ábra. Beszélők számának felvételenkénti eloszlása a KorSzak Gyermeknyelvi Korpuszban

A huszonkilenc adatközlő gyermek magyarországi vidéki iskolákban tanuló osztálytársak és barátok, vagy csak barátok. A felvételek 64,1%-a Pest megyében, 35,9%-a Baranya megyében készült. Az első rögzítési fázisban, 2020-ban főleg Baranya megyei iskolások vettek részt. Ahogy már említettem, ekkor

készültek a hosszabb felvételek, ezért, ha a tokenek számának lefedettségét nézzük, a korpusz 84,1%-a Baranya megyéből származik.

A legtöbb gyermek egynyelvű magyar anyanyelvű, két gyermeknek (5. és 16. adatközlő) az édesapja nem magyar származású (holland, olasz), de otthon magyar nyelven kommunikálnak. Az adatközlő gyermekek az általános iskola felső tagozatán angol (83%) vagy német (17%) nyelvet tanulnak idegen nyelvként.

A felvételek nagy része a 13 éves korosztállyal készült, de a korpuszban szereplő gyermekek életkori megoszlása 11–15 éves korig terjed. Az egyes felvételeken az osztálytársak életkorában lehet életérés, valamint vannak olyan adatközlők, akik többször is adtak mintát a három év során, így az adatbázisban több életkorral is szerepelnek.



3. ábra. A KorSzak Gyermeknyelvi Korpusz felvételein szereplő gyermekek életkori megoszlása

Módszertan

A jelen tanulmányban bemutatott kutatáshoz az Adam Kilgarriff által fejlesztett Sketch Engine¹ elnevezésű korpusznyelvészeti eszközöket tartalmazó online felületet használtam, amelyre nemcsak azért esett a választásom, mert felhasználóbarát, hanem azért is, mert modern, sokféle funkcióval rendelkezik, és meglehetősen gyorsan fejlődik. A vizsgálatok elvégzéséhez a Worldlist és a Keywords elnevezésű korpuszeszközt alkalmaztam, amelyeket a következőkben röviden ismertetek.

¹ <https://www.sketchengine.eu/>

Gyakorisági listák készítése

A korpusznyelvészeti kutatások fő kvantitatív vizsgálata a gyakorisági vizsgálat, amely azt mutatja meg, hogy milyen gyakran fordul elő egy lemma, szó vagy szókapcsolat az adott korpuszban. A vizsgálatok során készült listákon láthatjuk a keresett elem összes előfordulási típusát az előfordulási számokkal együtt. A gyakorisági vizsgálatokkal kapcsolatban két lényeges aspektusra kell figyelni. Egyrészt a vizsgálat során kapott gyakorisági mutatóknak összehasonlíthatóknak kell lenniük. Másrészt pedig fontos megjegyezni, hogy az ilyen elemzések során kapott számadatok önmagukban nem informatívak, kontextusba helyezve értelmezhetőek megfelelően (Hunston 2022, 82–84).

A Wordlist, vagyis szólista funkció, a Sketch Engine által kínált korpuszeszközök egyike, amely lehetővé teszi a felhasználók számára, hogy gyakorisági mutatók alapján szólistákat hozzanak létre. Ennél a funkciónál kétféle, úgynevezett egyszerű vagy összetett keresési lehetőségek állnak rendelkezésünkre. Az egyszerű keresések szófaj, szavak, lemmák és olyan kritériumok, mint a kezdő- vagy záróbetű/frázis alapján végezhetők. Az összetett keresések testre szabhatók címkékkel, lemos-okkal (a lemma és a szófaj angol megfelelőjének rövidítése), szövegtípus vagy alkorpusz meghatározással és speciális kereső karakterekkel vagy szimbólumokkal [Regular Expressions – RegEx]. Az összetett keresésben lehetőség van olyan szólisták beillesztésére is, amelyeknek a korpuszban való gyakoriságára vagyunk kíváncsiak. Ezenkívül meghatározhatjuk, hogy mit zárjon ki és mit foglaljon bele a listába a program, a kis- és nagybetűk használatát, a gyakorisági minimumot és maximumot, valamint, hogy mely attribútuma alapján rendeződjön a lista (Sketch Engine é. n. a).

A Wordlist eszköz a tokenek szintjén működik, és összesen hat gyakorisági mutatót lehet megismerni a használata által. Megmutatja

1. a listában szereplő elemek gyakoriságát a korpuszban,
2. az elemek gyakoriságát per egymillió szó,
3. a dokumentumgyakoriságot [Document Frequency – DOCF], amely kimutatja, hogy hány feltöltött dokumentumban jelennek meg a listában szereplő elemek,
4. a relatív dokumentumgyakoriságot [Relative Document Frequency], amelyből megtudhatjuk, hogy a dokumentumok hány százalékában jelennek meg a listában szereplő elemek,
5. a redukált gyakoriságok átlagát [Average Reduced Frequency – ARF], amely nem veszi figyelembe a listán szereplő elemek közeli előfordulásait, hanem a teljes korpuszban eloszló megjelenésükből készít egy átlagot,

6. valamint az átlagos logaritmikus távolsági gyakoriságot [Average Logarithmic Distance Frequency – ALDF], amelynek figyelembevétele megakadályozza, hogy az eredményeket túlzottan befolyásolja egy token nagy koncentrációja a korpusz egy vagy több kis részében. Ha a token egyenletesen oszlik el a korpuszban, az ALDF és az abszolút gyakoriság hasonló vagy azonos értékeket kap (Sketch Engine é. n. a).

Kulcsszavak és kifejezések keresése

A másik korpuszeszköz, amelyet a kutatás során alkalmaztam, az a Keywords, vagyis kulcsszóvizsgáló eszköz. A Keywords funkció segítségével megállapíthatjuk, hogy az általunk vizsgált korpuszban (fókuszkorpusz), vagy alkorpuszban mely szavak – vagy lemmák, morfémák, n-gramok – szerepelnek gyakrabban, mint a referenciaként szolgáló másik korpuszban vagy alkorpuszban, tehát melyek az adott korpusz kulcsszavai, kulcskifejezései (Hunston 2022, 88). Referenciakorpuszként az alapbeállítás szerint a Sketch Engine felületén található legnagyobb azonos nyelvű korpusz használható (Sketch Engine é. n. b). A magyar nyelv esetében a Hungarian Web 2012 (huTenTen12). Ugyanakkor ez a beállítás módosítható, választhatunk másik készen hozzáférhető korpuszt, vagy akár egy saját korpuszunkat is.

A kulcsszókeresésnél csak az összetett keresés funkciót választhatjuk, az egyszerű keresés fűlnél csak definíciókat mutat a felület (32. ábra), majd a go gombra kattintva átirányít bennünket a többszavas lexikai egységek [multi-word expressions] keresési lehetőségére.

Az összetett keresésnél tehát beállíthatjuk a fókuszkorpuszunkat, a referenciakorpuszunkat. Kiválaszthatjuk, illetve egy skálán bejelölhetjük, hogy a keresés során mennyire koncentráljon a program a mindkét korpuszban megjelenő közös elemekre, és mennyire az eltérőkre. Az előzőleg bemutatott korpuszeszközökhöz hasonlóan beállíthatjuk a kis- és nagybetűk közötti különbséget, hogy az álszavakat, vagyis olyan szavakat, amelyek nem betűvel kezdődnek (például a három dimenzió rövidítése, a *3D*), megjelenítse-e, kizárhatunk az eredmények közül bizonyos elemeket, meghatározhatjuk, hogy mely szövegtípusokat használja a kereső, valamint egy szólistát is beilleszthetünk, ha meg szeretnénk tudni, hogy a benne szereplő elemek kulcsszavai-e a fókuszkorpuszunknak. Az összetett keresés alsó részén, a kulcsszóbeállításoknál [Keywords setting] megadhatunk attribútumokat (lemma, szó, szófajok, címkék, lempo-sok), amelyeket finomíthatunk jelekkel [RegEx]. A Keywords funkció a fókuszkorpuszban a fordításban használható terminusokat is megtalálja, ez a második

beállítási lehetőség [Identify terms] az összetett keresés alsó részén. Ezek olyan többszavas kifejezések, amelyek gyakrabban fordulnak elő a fókuszkorpuszban mint a referenciakorpuszban, és megfelelnek a terminusgrammatikának [term grammar], amely a lexikai struktúrák meghatározására készült, CQL nyelven íródott szabálykészlet. Az utolsó keresési lehetőség pedig a fókuszkorpuszra jellemző, tipikus n-gramok kilistázásának lehetősége, amelynél szintén mód van a szokásos szűrési feltételek (lemmára, szóra, szófajra, lempos-ra, címkére való keresés), valamint jelek használatára (Sketch Engine é. n. b).

A kulcsszókereső algoritmus a következő képletet használja az alkalmazása közben:

$$\frac{fpm_{focus} + n}{fpm_{ref} + n}$$

A számlálóban található fpm_{focus} a szó vagy kifejezés gyakorisága per egymillió szó a fókuszkorpuszban, amíg a számlálóban található fpm_{ref} a szó vagy kifejezés gyakorisága per egymillió szó a referenciakorpuszban. Az n matematikai paraméter értéke az alapbeállítások szerint egy (Kilgarriff 2015, 3).

A fent bemutatott két korpuszeszközzel létrehozott és kapott eredmények letöltése CSV, XLSX, XML és PDF formátumban történhet. A lementhető gyakorisági listák itemszáma, valamint a kulcsszavak maximális száma a korpusz típusától függ; a nyilvánosan elérhető korpuszok esetében ez egy 1000 itemből álló gyakorisági lista és 100 kulcsszó, míg saját készítésű korpuszok esetében nincs megadva (Sketch Engine é. n. d). Ez a korlátozás adatvédelmi megfontolásokból adódik.

A szógyakorisági vizsgálatok eredményei

A KorSzak Gyermeknyelvi Korpuszon történő szógyakorisági vizsgálatokkal – amelyeket a fentebb említett Sketch Engine Wordlist eszközzel végeztem el – az volt a célom, hogy feltérképezzem a korpuszban található szövegekben lévő leggyakrabban előforduló lemmákat, illetve szófajonként osztályozva: a főneveket, mellékneveket és igéket. Ennek az elemzésnek az elvégzése két okból volt szükséges. Egyrészt jó kiindulópontja volt a formulaszerű lexikai egységek kiválasztásának, valamint ezek későbbi részletesebb analizálásához nyújtott információt. Másrészt pedig a készülő korpuszinformált tananyag lexicájának kijelöléséhez biztosított adatokat. A következőkben közölt eredmények a KorSzak Gyermeknyelvi Korpusz 2022. októberi állapotára vonatkoznak. A vizsgálat referenciakorpuszaként használt Hungarian Web 2012, vagyis a

huTenTen12 egy magyar nyelvű, a világhálóról összeállított szövegtörzs, amely a TenTen korpuszcsoport részét képezi, és amelynek célkitűzése egy olyan több mint 10 milliárd szóból álló korpusz létrehozása, amelynek a különböző nyelveken gyűjtött részei azonos módszertant alkalmazva épülnek fel. A Sketch Engine jelenleg több mint 30 nyelven kínál hozzáférést ezekhez a korpuszokhoz. A magyar változat adatait 2012 júniusában gyűjtötték össze a SpiderLing szoftver segítségével, így egy körülbelül 2,5 milliárd szavas korpuszt kaptak (Sketch Engine é. n. c). Mivel a referenciakorpusz írott nyelvi szövegeket, elsősorban cikket tartalmaz, nem vonhatunk le lényeges következtetéseket a fókuszkorpuszsal való összevetése után, ugyanakkor arra megfelelő eszköz, hogy a segítségével kizárjuk azokat az elemeket, amelyekkel nem érdemes foglalkozni a kutatás során.

Az első vizsgálat alatt a korpuszban található leggyakoribb lemmákat kerestem meg a Wordlist funkció segítségével. A beállítások során minden gyakorisági mutatót láthatóvá tettem: az alapbeállításokhoz tartozó abszolút gyakoriságot, a gyakoriság per egymillió szót, a dokumentumgyakoriságot (DOKgy), vagyis hány dokumentumban jelenik meg az adott lemma, a relatív dokumentumgyakoriságot (Relatív DOKgy), amely azt mutatja meg, hogy a dokumentumok hány százalékában jelenik meg az adott lemma, a redukált gyakoriságok átlagát (RGyÁ), amely nem veszi figyelembe az egymáshoz közel eső elemeket, valamint az átlagos logaritmikus távolsági gyakoriságot (ÁLTGy) is, amelyre a későbbiekben vizsgált elemek kiválasztásához volt szükségem. Az így elkészült táblázat eredményeit az abszolút gyakorisági mutató alapján csökkenő sorrendbe rendeztem. Az alábbiakban látható a korpuszban található leggyakoribb húsz lemma.

Sz.	Lemma	Gyak.	Gyakoriság/ millió	DOKgy	Relatív DOKgy %	ARF	ALDF
1.	A	2,903	40,575.29	77	98.72	1,826.60	1,898.84
2.	VAN	2,309	32,272.94	74	94.87	1,468.05	1,530.72
3.	AZ	2,142	29,938.78	76	97.44	1,324.68	1,378.00
4.	ÉS	1,687	23,579.24	77	98.72	1,044.83	1,068.86
5.	NEM	1,412	19,735.55	66	84.62	852.99	856.72
6.	AHOGY	1,325	18,519.55	68	87.18	796.06	808.35
7.	IS	1,218	17,024.01	69	88.46	762.61	799.75
8.	ÉN	1,132	15,821.99	68	87.18	617.51	577.03
9.	MEG	863	12,062.17	55	70.51	513.81	513.82

Sz.	Lemma	Gyak.	Gyakoriság/ millió	DOKgy	Relatív DOKgy %	ARF	ALDF
10.	EZ	827	11,559.00	63	80.77	483.53	481.80
11.	EGY	812	11,349.34	67	85.90	492.12	501.54
12.	DE	769	10,748.33	69	88.46	496.96	515.95
13.	TUD	650	9,085.06	53	67.95	380.80	382.91
14.	ILYEN	597	8,344.28	52	66.67	331.77	328.82
15.	AKKOR	592	8,274.40	60	76.92	357.37	368.04
16.	JÓ	583	8,148.60	58	74.36	330.29	331.45
17.	IGEN	561	7,841.11	49	62.82	303.16	273.04
18.	HÁT	559	7,813.16	52	66.67	343.18	335.13
19.	NAGYON	556	7,771.22	70	89.74	326.92	327.81
20.	Ő	515	7,198.17	55	70.51	267.34	252.48

2. táblázat. A húsz leggyakoribb lemma a KorSzak Gyermeznyelvi Korpuszban

Az elkészült listát (2. táblázat) az elemzés során három szakaszra bontottam. Az első határt az első nyolc, vagyis az ezer fölötti abszolút gyakorisági mutatóval rendelkező lemma után húztam meg. A másodikat pedig az első húsz leggyakoribb lemma alatt. Az első szakaszt ezután összehasonlítottam a huTenTen12 első nyolc lemmájával. Két lemma kivételével az eredmények ennél a szakasznál még nagyon hasonlóak, ahogy várható is volt. A különbség annyi, hogy a KorSzak Gyermeznyelvi Korpusz első nyolc lemmája között szerepel az ahogy, valamint az én. Ezzel szemben a referenciakorpuszban az ahogy a kilencedik helyen, míg az én csak jóval később a huszonkettedik helyen jelenik meg. A személyes névmás korai megjelenése minden bizonnyal a beszélt nyelv egyik sajátosságának tudható be. Ezenkívül még egy apró, de érdekes különbséget megfigyelhetünk: a fókuszkorpuszban a van lemma az a és az névelők közé ékelődött be.

A következő szakaszban (9–20. hely) már több eltérés figyelhető meg, bár a legnagyobb eltéréseket majd csak a harmadik szakaszban (20–100. hely) találjuk. A második szakaszban két lemmát is találunk (hát, igen), amely egyáltalán nem szerepel a referenciakorpusz első száz lemmájának listáján, amely szintén a beszélt és az írott nyelv különbségének következménye. Ezenkívül a fókuszkorpuszban szerepel három lemma, amelyeknek jóval nagyobb gyakorisági mutatójuk (gyakoriság per egymillió szó) van, mint a referenciakorpuszban lévő párjuknak. A tud 71%-kal, az ilyen 88%-kal, a nagyon pedig 80%-kal magasabb értéket mutat.

A harmadik meghatározott szakaszban (20–100. hely) több olyan elem is szerepel, amely a referenciakorpusz első száz lemmája között nem jelenik meg. Ezek az alábbi táblázatban (3. táblázat) láthatók. Ezenkívül megfigyelhetünk egy duplumot is, az 56. helyen lévő énszerint elemet, amely a 29. helyen lévő szerint lemmához tartozó találatok egy részének külön közlése, és amelyet emiatt ki kell zárni a gyakorisági listából.

Sz.	Lemma	Gyak.	Gyakoriság/ millió szó	DOK _{gy}	Relatív DOK _{gy} %	ARF	ALDF
39.	UGYE	231	3,228.69	41	52.56	123.24	114.19
40.	SZOKIK	226	3,158.81	44	56.41	81.74	56.44
49.	IGAZÁBÓL	170	2,376.09	39	50.00	94.19	92.33
59.	INKÁBB	138	1,928.83	33	42.31	67.98	61.82
80.	TÖK	88	1,229.98	19	24.36	39.59	32.48
84.	ÚGYHOGY	81	1,132.14	26	33.33	47.35	48.79
87.	TÉNYLEG	78	1,090.21	25	32.05	40.50	40.16
90.	GONDOL	76	1,062.25	29	37.18	41.30	40.72
91.	EGYSZER	73	1,020.32	32	41.03	42.61	43.11
92.	NA	73	1,020.32	26	33.33	36.18	35.69
93.	HISZ	73	1,020.32	24	30.77	39.14	38.99
94.	SZÓVAL	73	1,020.32	23	29.49	42.16	41.28
95.	AMÚGY	72	1,006.35	21	26.92	37.63	35.49
99.	AZTÁN	69	964.41	24	30.77	33.63	32.79
100.	BESZÉL	68	950.44	17	21.79	30.91	28.67

3. táblázat. A fókuszkorpuszban megjelenő, a referenciakorpusz első száz lemmája között nem szereplő elemek

A korábbi szakaszokból felsorolt, a fenti táblázatban (3. táblázat) lévő, valamint a nagyobb gyakorisági mutatóval rendelkező elemek – amelyek ebben, a harmadik szakaszban a szeret (79%-kal magasabb), olyan (63%-kal magasabb) így (76%-kal magasabb), mond (76%-kal magasabb), szerint (63%-kal magasabb), megy (72%-kal magasabb) – használatát érdemes lesz a későbbiekben megvizsgálni.

Szófajonkénti (főnév, melléknév, ige) eredmények

A gyakorisági vizsgálatok szófajonkénti eredményeit röviden szeretném bemutatni, csak a legfontosabb jelenségekre koncentrálna a figyelmet. A főne-

vek tekintetében a legnagyobb gyakorisági mutatóval rendelkező lemmák a beszélgetések témaköreit reprezentálják (például a kutya, állat, sorozat, sport, film, barát, család, videó, hobbi, vagy egy kutya neve: Bubú). Ezeket kizárva, valamint az első ötven elemet áttekintve az ész és az érzés lemmák, amelyek egyáltalán nem szerepelnek a huTenTen12 első száz találata között, valamint a némileg eltérő gyakorisági mutatókkal rendelkező rész, baj, kérdés lemmák használati mintázatát célszerű lesz a későbbiekben részletesebben is megvizsgálni.

A melléknevek közül a KorSzak Gyermeknyelvi Korpusz leggyakrabban megjelenő lemmája a jó, amely a referenciakorpuszban csak a harmadik helyen szerepel. A melléknevek gyakorisági listáiban található a legnagyobb különbség a fókusz- és a referenciakorpusz között. Az adatközlő gyermekek által használt melléknevek nagy része nem szerepel a huTenTen12 első száz lemmája között. Ilyenek az aranyos, boldog, bűdös, cucci, csodálatos, csodás, csúnya, fura, híres, ideális, idős, izgalmas, kedvenc, kreatív, menő, normális, pici, szerencsétlen, szörnyű, vicces.

Ezenkívül a huTenTen12 korpuszban szereplő elemek közül a fókuszkorpuszban lévők eltérő, legtöbbször sokkal alacsonyabb gyakorisági mutatóval rendelkeznek. Ilyenek például az új (79%-kal kevesebb) vagy az utolsó (60%-kal kevesebb).

Az igék kategóriájában a főnevekhez hasonlóan – de nem olyan nagy mértékben – megjelennek azok a lemmák, amelyek a témakörökhöz szorosan kapcsolódnak. Ilyenek például a szabadidős tevékenységekhez köthetőek közül a sportol, rajzol, sétál, élvez, amelyek nem szerepelnek a referenciakorpusz leggyakoribb száz igéje között. A referenciakorpuszban egyáltalán nem jelennek meg olyan igékötős igék, mint az elmegy, elkezd, megnéz vagy a kimegy, valamint nincs benne a felsorolásban a fókuszkorpusz 41. helyén álló eszik sem. Erre a kategóriára a melléknevekkel ellentétben inkább az jellemző, hogy azok az igék, amelyek mindkét korpuszban megjelennek, és nem azonos helyen állnak a listában, a fókuszkorpuszban nagyobb gyakorisági mutatóval rendelkeznek. Ilyen a már említett megy (72%-kal magasabb), a csinál (81%-kal magasabb), valamint az emlékszik (78%-kal magasabb) igék.

A kulcsszóvizsgálatok eredményei

A kulcsszavak vizsgálatánál az első szakaszban csak a lemmák alapján történő keresést alkalmaztam. Ez az eszköz szintén a huTenTen12 korpuszt használta referenciaként. Az alábbi táblázatban (4. táblázat) láthatjuk a korpusz állatok alkorpuszának 2022. októberi állapot szerinti első huszonöt kulcsszavát.

A találati eredmények között nem szerepelnek a gyermekek háziállatainak a nevei, a megemlített települések nevei, valamint a duplumok.

Sz.	Lemma	Gyakoriság/millió szó		Relatív DOKgy %	
		Fókuszok.	Referenciák.	Fókuszok.	Referenciák.
1.	MADÁRLES	369.44	0.12	30.00	< 0.01
2.	HÁZIÁLLAT	1,436.72	4.24	80.00	0.17
3.	LABRADOR	451.54	1.30	40.00	0.04
4.	RETRIVER	205.25	0.08	30.00	< 0.01
5.	CSIVAVA	287.34	0.67	40.00	0.02
6.	GIDA	287.34	0.88	10.00	0.02
7.	VIZSLA	574.69		30.00	0.07
8.	SPÁNIEL	287.34	1.02	10.00	0.03
9.	BICHON	164.20	0.17	10.00	< 0.01
10.	FÖLNEVEL	164.20	0.25	10.00	0.01
11.	HÖRCSÖG	410.49	2.14	40.00	0.06
12.	KUTYATULAJDONSAÉG	123.15	< 0.01	30.00	< 0.01
13.	KUTYAPANZIÓ	123.15	0.08	10.00	< 0.01
14.	KUTYAFAJTA	246.30	1.17	40.00	0.04
15.	VADÁSZLES	123.15	0.12	10.00	< 0.01
16.	VÉNÜL	123.15	0.15	20.00	< 0.01
17.	ORVVADÁSZ	164.20	0.57	10.00	0.02
18.	BORDER	205.25	1.01	20.00	0.03
19.	EFFEKTÍVE	164.20	0.65	20.00	0.03
20.	COLLIE	164.20	0.66	20.00	0.02
21.	ÁLLATMENTŐ	123.15	0.30	10.00	0.01
22.	BORZ	287.34	2.03	10.00	0.07
23.	KUTYAIKOLA	164.20	0.82	20.00	0.03
24.	CUKI	574.69	5.86	40.00	0.23
25.	TIKTOKON	82.10	0.00	10.00	0.00

4. táblázat. Kulcsszavak a KorSzak Gyermeknyelvi Korpusz állatok alkorpuszában

Ahogy a szógyakorisági vizsgálatoknál, itt is érdemes megfigyelni a relatív dokumentumgyakoriságot ahhoz, hogy teljes képet kapjunk a korpuszban szereplő kulcsszavakról. Ebből láthatjuk, hogy az állatok alkorpuszban a

kutyafajták (labrador retriever, csivava, vizsla, spániel, bichon, border collie), valamint a madárles (30%), háziállat (80%), hörcsög (40%), kutyatulajdonság (30%) lemmák, valamint például a cuki (40%) jelző igen gyakran megjelenik az alkorpuszban.

Az eredmények alkalmazása a nyelvoktatásban

Ezek az első eredmények iránymutatásként, valamint kiegészítő információként szolgálhatnak mind a kutatás, mind pedig a tananyagkészítés további szakaszai során. A korpuszokból kapott eredmények számos módon hozzájárulhatnak a tananyagfejlesztők munkájához. Lehetővé teheti számukra, hogy ne kizárólag az intuícióna hagyatkozzanak, így biztosítva a nyelvhasználat pontos ábrázolását (McEnery–Xiao–Tono 2006). Emellett segíthet a megfelelő szintű lexikogrammatikai tananyag kidolgozásában, valamint a releváns szövegek és valós életből vett szituációk kiválasztásában, amelyekben a nyelvtanulók képesek alkalmazni a tanult nyelvi elemeket (McCarten 2010, 415). Ezen túlmenően a korpusznyelvészet befolyásolhatja azokat a döntéseket, amelyek arra vonatkoznak, hogy a tanterv hogyan tükrözi a valós nyelvhasználatot (Conrad 2000).

A szerzők támaszkodhatnak gyakorisági vizsgálatokra, hogy meghatározzák egy adott jelenség arányát egy szövegben, vagy kiválaszthatják, hogy mely nyelvi formákat vizsgálják meg először (Meunier–Reppen 2015, 501). Hasonlóképpen Biber és Reppen azt javasolják, hogy a tananyagok szerzői használják fel a gyakorisági vizsgálatokból származó adatokat, hogy a tanulók megfelelő mennyiségű, értelmes nyelvi inputot kapjanak (Biber–Reppen 2002, 207). A szerzőknek össze kell hasonlítaniuk a tanított szókincset a témával és a kontextussal, amelyekben azt kompetens beszélők használják, erre alkalmasok a kulcsszó- és kulcskifejezés-vizsgálatok. Emellett a szerzőknek figyelembe kell venniük a közös nyelvtani mintákat, hogy a korpuszokban szereplő szövegek modellként szolgálhassanak a tanulók számára (Kaltenböck–Mehlmauer-Larcher 2005, 72).

Összefoglalva kijelenthetjük tehát, hogy a korpuszokat forrásként használó tananyagok pontosabban tükrözik a valós nyelvhasználatot, amely a korábbi tananyagok esetében nem mindig mondható el, mert azok főként az intuícióna és a hagyományos megközelítésekre támaszkodtak. Valamint azt is, hogy a korpuszok használata nagyban megkönnyíti a tananyagok készítőinek munkáját.

Irodalom

- Baumann Tímea – Majoros Judit – Pelcz Katalin – Schmidt Ildikó – Szita Szilvia – Vermeki Boglárka. 2020. Bemutatkozik a Korpusznyelvészeti és Szakmódszertani Munkacsoport. *Hungarológiai Évkönyv* 21 (1–2): 32–41.
- Biber, Douglas – Reppen, Randi. 2002. What does frequency have to do with grammar teaching? *Studies in Second Language Acquisition* (24): 199–208.
- Conrad, Susan. 2000. Will corpus linguistics revolutionize grammar teaching in the 21st century? *TESOL Quarterly* (34): 548–560.
- Hoey, Michael. 2005. *Lexical priming: A new theory of words and language*. Abingdon, England: Routledge.
- Hunston, Susan. 2002. *Corpora in applied linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hunston, Susan. 2022. *Corpora in Applied Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kaltenböck, Gunther – Mehlmauer-Larcher, Barbara. 2005. Computer corpora and the language classroom: on the potential and limitations of computer corpora in language teaching. *ReCALL* (171): 65–84.
- Kilgarriff, Adam. 2015. Statistics used in Sketch Engine. <https://www.sketchengine.eu/wp-content/uploads/ske-statistics.pdf> (2023. jan. 31.)
- KorSzak Gyermeknyelvi Korpusz. 2020. Sketch Engine.
- McCarten, Jeanne. 2010. Corpus-informed course book design. In A. O’Keefe & M. McCarthy (Eds.), *The Routledge Handbook of Corpus Linguistics*. 413–427. London: Routledge.
- McEnery, Tony – Xiao, Richard – Tono, Yukio. 2006. *Corpus-based language studies: An advanced resource book*. London: Routledge.
- Meunier, Fanny – Reppen, Randi. 2015. Corpus versus non-corpus-informed pedagogical materials: grammar as the focus In *The Cambridge Handbook of English Corpus Linguistics*, Biber, D., Reppen, R. (Eds.) Cambridge: Cambridge University Press.
- O’Keefe, Anne – McCarthy, Michael – Carter, Ronald. 2007. *From Corpus to Classroom: Language Use and Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sketch Engine é. n. a. Wordlist – frequency lists and linguistic databases. <https://www.sketchengine.eu/guide/wordlist-frequency-lists/> (2023. jan. 31.)
- Sketch Engine é. n. b. Keywords and term extraction – identifying typical words. <https://www.sketchengine.eu/guide/keywords-and-term-extraction/> (2023. jan. 31.)
- Sketch Engine é. n. c. huTenTen: Corpus of the Hungarian Web. <https://www.sketchengine.eu/hutenten-hungarian-corpus/> (2023. febr. 4.)
- Sketch Engine é. n. d. Trial and paid account limitations. <https://www.sketchengine.eu/guide/account-limitations/> (2023. febr. 4.)

Szita Szilvia – Pelcz Katalin. é. n. MagyarOK teaching materials for Hungarian, levels A1 to B2. https://app.sketchengine.eu/#dashboard?corpname=preloaded%2Fmagyarok_hp2 (2023. febr. 4.)

CHARACTERISTICS OF CHILDREN'S SPONTANEOUS SPEECH

Word frequency and keyword analysis in the KorSzak Child Language Corpus

The purpose of this study is to reveal the characteristics of children's language usage, with particular attention to the composition of their vocabulary, with the help of corpus linguistic investigations, such as word frequency and keyword analyses. The KorSzak Children's Language Corpus, which is the basis of the present research, is a dynamic corpus for pedagogical purposes currently consisting of 73 recordings of twenty-seven children aged 11-15. During the video and audio recordings, the children-informants talk freely about particular topics (e.g. animals, leisure activities) in pairs or small groups. The current research presents, in detail, the informants' most frequently used words, classifying them into word classes and lexical units associated with them and examining their lexico-grammatical patterns. The application of the investigation's findings in language education will be discussed as an outlook of the presentation.

Keywords: corpus linguistics, child language, spontaneous speech, language teaching

KARAKTERISTIKE SPONTANOG GOVORA DECE

Analiza učestalosti reči i ključnih reči u korpusu dečijeg govora KorSzak

Cilj rada je da se pomoću korpusne lingvistike – analize učestalosti reči i ključnih reči – prikažu osobenosti govora dece koja su učestvovala u istraživanju, sa posebnim osvrtom na strukturu njihove leksike. Osnovu za istraživanje čini dinamički korpus dečijeg govora nastao sa pedagoškim ciljem, pod nazivom *KorSzak* (Bauman et al. 2020), a koji sadrži 78 snimaka 29 ispitanika od 11 do 15 godina. Tokom zvučnih i video zapisa deca u paru ili u malim grupama slobodno međusobno razgovaraju o pojedinim temama (npr. o životinjama, aktivnostima u slobodno vreme). Rezultati predstavljeni u radu deo su istraživanja koje je sprovedeno u okviru doktorskih studija, sa ciljem da se sagleda šablonska upotreba jezika i leksičko-gramatički modeli u okviru korpusa, kao i da se upotrebom rezultata sačini nastavno sredstvo za učenje mađarskog jezika kao stranog.

Ključne reči: korpusna lingvistika, dečiji govor, spontani govor, nastava jezika

KATONA Edit

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Újvidék, Szerbia
katonae.zenta@gmail.com

KOMPLEX ESEMÉNYEK METONIMIKUS MEGNEVEZÉSEI KOGNITÍV TÜKÖRBEN

Metonymic names of complex events in a cognitive mirror

Metonimijski nazivi složenih događaja u kognitivnom svetlu

A világról alkotott ismereteinket fogalmi keretek rendszere révén fogalmazzuk meg. A fogalmi kereten belül az események egy bizonyos forgatókönyv szerint zajlanak le. A dolgozat arra tesz kísérletet, hogy feltérképezze a komplex események metonimikus megnevezésének rendszerét egy-egy forgatókönyvön belül. Elsősorban arra fókuszál, hogy az egymást követő részesemények közül az esemény elején, közepén vagy a végén történő részesemények helyettesítik, képviselik az egész eseményt. A magyar és szerb nyelvi példaanyag összevetésekor az is kiderül, hogy az események forgatókönyve gyakran azonos, a metonimikus kifejezés mégis az esemény másik fázisára vonatkozik, vagy nyelvileg más struktúrában valósul meg. A különbségeknek kulturális vonzatai is lehetnek, de eltérő nézőpontok is érvényesülhetnek a nyelvi megoldásokban.

Kulcsszavak: rész-egész, struktúra, kommunikáció, eufemizmus

Bevezető

Az ember társas lény. Igénye van rá, hogy közlendőjét, világról alkotott ismereteit, érzelmeit, kétségeit megossza másokkal. Ennek jegyében működ-teti a nyelvet. Tolcsvai Nagy Gábor rámutat arra, hogy a nyelv nem más, mint „a világ társas megismerésén alapuló tudás” (Tolcsvai Nagy 2015, 11). Az ismeretek megfogalmazásakor gondolkodás és nyelv szorosan összekapcsolódik, hisz a tudás nyelvi reprezentálása fogalmi és nyelvi megszerkesztés

eredménye. A kognitív nyelvészet szerint a világról szerzett tudás az elmében strukturált fogalmi keretekbe, sémákba (Lakoff terminusával élve) „idealizált kognitív modellekbe” (IKM) rendeződik (vö. Kövecses–Benczes 2010, 51–52). A fogalmi kereteket különböző alkotóelemekből álló egészként képzeljük el. A fogalmi kereten belüli megfelelések egyike a metonímia, a jelentésátvitel, a helyettesítés gyakori formája.

A kognitív nyelvészet szerint a metonímiaalkotás „egy kognitív folyamat, amelyben egy fogalmi entitás, a közvetítő, mentálisan hozzáférhetővé tesz egy, ugyanabban a tartományban vagy idealizált kognitív modellben szereplő másik entitást (célentitást)” (Kövecses 2005, 149). A mentális hozzáférés egy szembeszökő közvetítő entitás (tárgy, esemény, tulajdonság stb.) révén történik meg. A közvetítő entitás kiválasztása emberközpontú szempontok szerint történik. Az emberit, a konkrétat, a funkcionálisat, az interakcionálisat szívesebben választjuk, mint az ellenkezőjüket (Kövecses–Radden 1998). Így az események konceptualizálása, ahogy látni is fogjuk, gyakran a testrész, a tárgy, a hely megnevezése révén történik. Mindezt azzal összhangban kell értelmeznünk, hogy „a világ fiziológiai megtapasztalása úgy válik nyelvvé, hogy egyúttal beágyazódik abba a szociokulturális praxisba, amelyet az emberek közös, társas tevékenysége alakít ki” (Tátrai 2011, 29).

A metonímiát eredményező alapvető kapcsolat a rész-egész, rész-rész konfigurációin alapul. Eme konfigurációk számos metonimikus kapcsolatot hoznak létre (vö. Kövecses–Benczes 2010, 63–77). A rész-egész viszony egyik formája például a kategória és a tag viszonya alapján jön létre: *tablettát szed, zsillett-pengét vesz*. A metonímiaalkotás eme típusa élő jelenség környezetünkben is. A Vajdaságban hangzott el a következő mondat: *Hozz valamilyen vegetát!* A Vegeta márkanév – mint tag felvette a kategóriajelentést, köznevesült (ételizesítő jelentésben). Metonimikus megnevezések helyi szinten is kialakulhatnak. Székelykevei adatközlők szerint a településen az Adidas márkanév esetében zajlott le a metonimizációs folyamat. Az Adidas márkanév köznevesülve (adidas) általános kategóriává vált, tornafelszerelés/tornacipő jelentésben: „Ilyen Nike adidast vásárolt.” (Nike márkájú tornacipőt vásárolt.)

A forrás – út – cél struktúra

A kognitív keretben az események bizonyos forgatókönyv szerint zajlanak le. A forgatókönyv egy meghatározott sorrendben lezajló eseménysort, rész-események sorát jelenti. A komplex történések struktúráját adott állapotok, részesemények egymásra következése adja. A komplex IKM esetén az esemé-

nyek általában a kezdeti mozzanattól a végpontig haladnak, a forrás – út – cél struktúrára épülnek (Kövecses–Benczes 2010, 56). Az esemény lefolyása, viszonyrendszere, szereplői alapvetően az igei jelentéstől függnnek. Az általam vizsgált példák általában a mozgás-, mozgatásigékhez kötődő szerkezetek. Kiegészítőik leginkább a tárgy és a helyváltoztatást kifejező bővítmények. Tolcsvai Nagy László a „közepesen elvont eseményszerkezeti típusokba” sorolja ezeket (Tolcsvai Nagy 2015, 39).

A dolgozatban fölmerülnek sportesemények, az emberélet fordulóihoz kötődő rituálék, de a mindennapi életünkhöz fűződő egyszerű jelenetek is. Az egymást követő részesemények közül a történés elején (*oltár elé állnak*), közepén (*javítja a dolgozatokat*), a végén (*kifőzi a lekvárt*) történő részesemények megnevezése is helyettesítheti, képviselheti az egész történetet.

Eltérő részesemények megragadása

Különböző nyelvekből származó példák esetében kitetszik, melyik nyelv mit tekint referenciapontnak egy adott esemény konceptualizálásakor, mely részeseményt emeli ki, mit tekint kiugró jelentőségűnek. Azonosnak tekinthető fogalmi keret esetében is megragadhat két nyelv különböző mozzanatokot. Például a gyógyszerfogyasztás fogalmi keretébe beletartozik: a gyógyszert kivesszük a dobozból/kiöntjük a gyógyszeres üvegből, majd bevesszük, lenyeljük, vizet iszunk rá. Ebből a magyar nyelv a konkrét mozzanatra vonatkozóan a *beveszi a gyógyszert* kifejezést ragadja meg. A szerb nyelvben a *popije lek* (megissza a gyógyszert) az ivás mozzanatát preferálja (attól függetlenül, hogy folyékony szerről van szó, vagy csupán a gyógyszerre iszunk vizet).

Hogy adjátok be, ha a gyerek nem akarja *bevenni* a gyógyszert? <https://www.gyakorikerdesek.hu/gyerekvallalas-neveles>. (2023. febr. 8.)

„Mikor legjobb *bevenni* a gyógyszert?” <https://szimpatika.hu/cikkek/mikor-legjobb-bevenni...> (2023. febr. 8.)

„Moja mama je *popila* 130 tableta.” <https://www.stetoskop.info> > hitnastanja. (2022. dec. 28.) Szó szerinti fordítás: Anyám *megívott* 130 tablettát.

Preporuke su da se obično *popije* 1 tableta Amoksicilina 1h pred intervenciju. <http://www.vita-maxima.org/pitajte-doktora/srcel/> (2022. dec. 28.) Szó szerinti fordítás: A beavatkozás előtt egy órával ajánlatos *meginni* 1 Amoxicilin tablettát.

A gyógyszer halmazállapota a magyarban sem befolyásolja a bejárdott kifejezés használatát, a szirupot is bevesszük. „Még mindig nem hajlandó a szirupot *bevenni*. Egyszerűen kiszagolja, ha beleteszem valamibe.” <https://nlc.hu/forum>. (2022. dec. 28.). „Ha elfelejtette *bevenni* a Kaloba szirupot. *Ne*

vegyen be kétszeres adagot a kihagyott adag pótlására, folytassa a kezelést a jelen betegájékoztatóban leírtak szerint.” <https://schwabe.hu/termek/kaloba/betegtajekoztato--kaloba-szirup>. (2022. dec. 28.)

Egy esemény lefolyását biztosító létesítmények elnevezésében is magától értetődően érvényesülhet a metonimikus jelleg. Az *öltöző* kifejezés jelentése a magyar nyelvben: „Gyárban, színházban, sporttelepen stb.> külön szoba, fülke, helyiség, amelyben öltözni, ill. vetkőzni szoktak.” <https://www.arcanum.com/hu>. (2022. dec. 28.) Tehát ez a tapadással létrejött főnév és a szóösszetétel (*öltözőfülke*) is feltételezi az öltözködés-vetkőzés folyamatát, a szerb *kabina za presvlačenje* ki is mondja az átöltözés fogalmát. A szerb nyelvben egyezményesen elterjedt *svlačionica* kifejezés az öltözés-vetkőzés komplex együtteséből a folyamat egyik (alkalmasint kezdő) momentumára koncentrált, a vetkőzésre. Újabban (főként a Vajdaságban) figyelhetünk föl a *vetközőfülke* kifejezésre a szoláriumokban, az egészségházakban, kórházakban, strandon, uszodában működő kabinra vonatkozóan. Internetes levelezésben is rábukkanhatunk ilyen példára: „Meg ha már így dumcsizunk, szerinted a nőgyógyásznál miért van *vetközőfülke*? Hátha szégyenlős valaki.” <https://www.facebook.com>. (2023. febr. 10.)

A sportlétesítményekben a magyarban az *öltöző*, a szerb nyelvben a *svlačionica* használatos: „Balhé a PSG *öltözőjében*.” <https://www.blikk.hu> › Sport. (2023. febr. 10.)

„Umalo tuča u *svlačionici* PSŽ.” <https://www.tvarenasport.com>. (2023. febr. 10.) Itt *öltözőt* fordítunk: Majdnem verekedés tört ki a PSG *öltözőjében* – de a szerb példa, ahogy fentebb utaltunk rá, a vetkőzésből indul ki, metaforikusan a vetkőzést emeli ki, azt tekinti kiugró eseménynek.

A metaforikus-metonimikus jelleg gyakran elválaszthatatlan. Így nehezen eldönthető például, vajon a *ballagás* kognitív metaforikus képalkotásnak tekinthető-e, az ÉLET UTAZÁS metaforán alapul-e, vagy inkább metonimikusan konceptualizálódik az esemény, hisz a termék körbejárásakor a termék metonimikusan az oktatást helyettesíthetik (Kövecses–Benczes 2010, 76). A szerb példa: *ispračaj maturanata* egyértelműen a búcsút, szó szerint a kikísérést, valaminek a végső aktusát hangsúlyozza (*a ballagók/érettségizők kikísérése*). Az *ispračaj* általános jelentésű fogalom a szerb nyelvben, a ballagásra is vonatkozik más búcsúztatások mellett: *ispračaj regruta* (regruták búcsúztatása), *sahrana i ispračaj* (temetés és búcsúztatás). A magyar *ballagás* specializálódott fogalom csak az iskolai búcsúztatást érinti, annak a komplex eseménynek a középső mozzanatára utal.

Az események kiindulópontja – az esemény helyett

Sportesemények megnevezésekor gyakori a kezdő momentum megragadása az egész folyamat bemutatása helyett. A vízilabda-mérkőzés – mint fogalmi keret – magában foglalhatja az alábbi mozzanatokat: vízbe ugrás, ráúszás a labdáért, négy negyed játék, küzdelem, góllövés, védekezés, a medence elhagyása. Ebből emeli ki a metonimikus megnevezés a kezdeti pillanatot: *vízbe csobban* – ’megmérkőzik, játszik’ értelemben: „Mikor *csobbannak a vízbe* a magyarok a vizes vb-n?” <https://index.hu/sport>. (2023. febr. 10.) „Az olasz válogatott elleni gálameccsre megvan az All Star csapat névsora. Íme, velük *csobban vízbe Kásás...*” (’játszik egy csapatban’) <https://www.vizipolo.hu/kasas-igazi-legendakkal-jatszhat-ujra-megvan-az-all-star-csapat-nevsora>. (2023. febr. 10.)

A teniszmérkőzés fogalmi kerete a szerb és magyar nyelvben természetszerűleg azonos kell hogy legyen: a játékos elfoglalja a helyét a pályán, játszik (szünetekkel), befejezi a játékot, kezét fog ellenfelével. A magyar nyelv a fentebbi sémából az első momentumot tekinti kiugrónak, metaforikusan erre céloz: „A nagy négyes minden tagja *pályára lép* a Lever-kupán.” <https://www.origo.hu/sport>. (2022. dec. 28.) „Djokovic és Medvedev is *pályára lép* a Davis-kupa-döntőben.” (<https://www.eurosport.hu>) (2022. dec. 28.) „Ma *pályára lép* a címvédő Novak Đoković.” <https://ne-np.facebook.com> (2022. dec. 28.)

A szerb ekvivalenst vizsgálva: *izlazi na teren* (kijön a pályára) felmerül, hogy a szélesebb fogalmi keret látenszen tartalmazza a pályáig tartó utat is: a játékos kijön az öltözőből (a pályára), visszamegy az öltözőbe. „Evo kad Đoković *izlazi na teren!*” <https://pink.rs> (2022. dec. 28.) „Poznato kada Novak *izlazi na teren* u osmini finala Adelejda.” <https://www.telegraf.rs>. (2022. dec. 28.)

A szerb és a magyar nyelv egyaránt a kezdeti momentumot emeli ki a küzdősportok (így a karate) esetében is, de a szerb és montenegrói példából – akárcsak fentebb – érezhető (implicite) a kiindulási pont (*izlazi* – kijön).

„Pupp és Cirjenics is *tatamira lép* Budapesten.” <https://www.teol.hu>. (2022. dec. 28.)

„Két magyar is *szőnyegre lép* a birkózók világválogatottjában.” (<https://www.origo.hu/sport/egyeni>) (2022. dec. 28.)

„Čak četiri predstavnika Srbije *izlaze na strunjače SPENS-a u subotu.*” <http://www.u-klinchu.rs>. (2022. dec. 28.)

A pályára lép/izlazi na teren (játszik – igrati), *tatamira lép/izlazi na strunjače* (birkózik – rvati se) esetében a hely van kiemelve a cselekedet helyett.

Kognitív keretek, kulturális mozzanatok

A párkapcsolathoz, az emberélet fordulóihoz, rítusaihoz kapcsolódó megnevezések is metonimikus alapokon nyugszanak. Maga az *udvarol* kifejezés is metonimikusan nevezi meg a párkapcsolati viszony egy mozzanatát. Az *udvarlás* etimológiája tartalmazza az udvarló fél külső térben való fogadását. A fogalom maga valószínűleg abból a szokásból ered, hogy a párkeresés céljából a lányos házhoz járó legények többnyire az udvaron találkozhattak a lánnyal, maradhattak vele kettesben (*Magyar néprajzi lexikon*).

Az *udvarlás* (*udvaranje*) kognitív kerete: vonzerőt gyakorol rá, szerelmét igyekszik elnyerni, a fiú elmegy a lányhoz (ma a lány is a fiúhoz), gyakran találkozik vele, együtt tölti vele az idejét otthon (régente főleg az udvaron), szórakozóhelyen. Ebből emel ki egy mozzanatot a metonimikus megnevezés.

A gyakori találkozásból ered a *jár vele* kifejezés, régebben: *jár hozzá*. (A *jár utána* jelentése már nem teljesen azonos az előbbiekkal.) Az *udvarol* igéhez rengeteg szinonima kötődik, közülük a *forgolódik körülötte* metonimikus, a *legyeskedik körülötte* inkább metaforikus jelleggel bír. (Ez utóbbi nem feltétlenül jelez komoly szándékot.)

A szerb nyelvben az *udvarati se nekome* (*udvarol valakinek*) szinonimájaként él a mai nyelvhasználatban a – *zabavljati se sa nekim* (szó szerint: *vele szórakozik*). A szerb nyelv hatására a vajdasági magyarok nyelvhasználatában is felfigyelhetünk a fenti kifejezés tükrözésére. (Alább a harmadik példa.) „Egy helyes fiú miért *jár* csúnya *lánnyal*?”, gyakori kérdések.hu. (2022. dec. 28.) „Zašto se atraktivni muškarci *zabavljaju* sa manje lepim ženama.” (Fordítás: Miért járnak vonzó férfiak kevésbé szép nőkkel?) <https://www.021.rs> › Život › komentari (2022. dec. 28.) „Nyár óta ezzel a *fiúval szórakozik*.” (Vajdasági középiskolás diák fogalmazása.)

A párkapcsolati eseménysorban az udvarlást követheti az *eljegyzés* – *veridba*, *kézfogó* – *zaruke*, gyűrűváltás/cseré – *prstenovanje* (szó szerint: ’meggyűrűzés’). Az *eljegyzés* (*veridba*) a fogalmiságra épül, míg a többi kifejezés a testesültség (kéz/ruke, gyűrű/prsten) által szintén metonimikusan ragadja meg az esemény lényegét. A *jegyváltás* a jegyajándékra való utalás révén szimbolikusan szintén tartalmaz tárgyi jelleget.

A következő lépése a rítusrendszernek az *esküvő* (a házasságkötés, az egybekelés, a frigy, a nász, menyegző). Ez utóbbi az esküvői lakomára is utal. Az esketésre vonatkozó kifejezések közül (*megesküsznek*, *összeházasodnak*, *egybekelnek*, *megülük a nászt*) mindegyik mást hangsúlyoz. *A házasságot köt, házasságra lép* – *stupanje u brak* – a házasság hivatalossá tételére, a jogi aktusra

utal. A (szerződés)kötési jelleget a *frigyre lép* hordozza, amely a német Frieden (békekötés) jelentésének kitágulásával alakult át házassági kötelék tartalmúvá.

A házasságkötési szertartás, esketés fogalmi kategóriája alá esik: *oltár elé álltak/stali su pred oltar* az eseménystruktúra kezdeti vagy középső kategóriájának tekinthető, hisz maga az esketés ezzel kezdődik, de az esküvő középső eleme is lehet, hisz előtte a násznép, az esküre készülő felek be is kell hogy vonuljanak a templomba. Az ajtóban fogadási szertartás is szokásos stb. Ha magát az egész lakodalmat értjük alatta, akkor mindenképp egy hosszabb eseménysor középső eseménye az esketés.

A fogalmaknak és a rájuk vonatkozó nyelvi elemeknek kultúrtörténeti vonzatai is lehetnek. Az *esküvő*, *esketés* – *venčanje*, *venčavanje* szavak etimológiájából kiindulva láthatjuk, hogy az esemény más-más tényezőjét hangsúlyozza a két nyelv. A magyar fogalom az *eskü* momentumához kötődik, az egyházi szertartáson hűségesküt is kell tenni. (Az *esküszik* etimológiájához tartozik a 'térdre esik, leborul', 'esküt tesz'.) A magyar rítusrendszerben az *esketés* egyik momentumuma az eskütevés. Az *esket/összead* igék az egyházi személy (az eskető) szerepéből indulnak ki.

A szerb nyelvben a *venac* (alapjelentésében koszorú) az alapja a *venčanje*, *venčavanje* (esküvő), *venčati se* ('összeházasodik', 'megesküszik') fogalomnak. A *venac* azonban az ószláv nyelvből eredően 'korona' értelemmel is bír két jelentésben is. Ahogy a szerb értelmező szótár jelzi, egyik az uralkodói jelvényre vonatkozik: a *venac* a cári vagy királyi korona a királyi méltóság szimbóluma („царска односно краљевска круна као знак владарског достојанства” (САНУ). Ebből ered az első koronázott király neve a szerb történelemben – elsőként koszorúzott, vagyis koronázott király (Prvovenčani [prvoovenčani] kralj – 'Prvokrunisani kralj'). Másodszor a (leginkább többes számban álló) *venac* jelentése 'korona', amelyet a fiatal pár fejére helyeznek az egyházi szertartás alkalmával („Круна која се ставља младенцима на главу приликом црквеног обреда венчања”) (САНУ). A pravoszláv (ortodox) esküvői szertartáson a fiatal pár fejére felteszik a koronát, mintegy meg is koronázzák őket. Tehát ez a kiugró mozzanat (a koronázás) vált az esemény metonimikus megnevezésének forrásává.

Az *esküvő* rokon értelmű kifejezése, a *nász*, többjelentésű szó. (Ünnepélyes) házasságkötés, nagyobb szabású *menyegző*, valamint a házastársak valamelyikének apja a másik házastárs szülei számára. A kifejezés valamikori elterjedtségét mutatja a szóösszetételek hada: nászasztal; nászbeszéd; nászeskü; nászfátyol; nászház; nászing; nászkendő; nászkerevet; nászkészület; nászkocsi; nászköntös; nászlakoma; nászmenet; násznyoszolya; nászöltözet; nászpár;

nászpompa; nászszoba; nászuram; nászünnap. <https://mek.oszk.hu/adatbazis/magyar-nyelv-ertelmezo-szotara>. (2022. dec. 28.)

Mindemellett a násznak a szerelmesek testi egyesülése is a jelentéstartományába tartozik. Ennek a jelentésnek a fordítása persze fordítási nehézségeket eredményezhet, mint lentebb láthatjuk is.

Metonimiák az eufemizálás szolgálatában

A metonimiák alkalmazása gyakran a szépítés eszköze – a tabuból eredő eufemizmusok természetesen kapnak metonimikus megnevezést. Fontos megjegyezni, hogy „az eufemizmus lélektani alapjai általános emberiek, de megvalósuló formái társadalmi feltételektől függenek” (Szathmári 2008, 218). A társadalmi eufemizmusok egyik csoportja a nemiségre, szerelmi életre vonatkozó tartalmakat öleli fel. Legfőképpen az aktus megnevezése tartozik a tabu kategóriájába. A szexuális tevékenység, *szeretkezés* (*szeretkezik vele*) fogalmi kerete: simogatással, csókkal, öleléssel adja tanújelét szeretetének, szerelmének, a szeretett személyhez való nemi vonzódásának. (Leginkább) lefekszik az ágyra, simogat, ölel, csókokkal illet, testileg közösül vele, elalszik. A viszonyt folytat, szeretkezik vele, közösül/nemileg egyesül IKM-ből a mai magyarban a feltételezett kezdő momentum kerül előtérbe: *lefekszik vele* – a szerb nyelvben pedig az aktust (véltetőleg) követő mozzanat *spava sa nekim* (alszik valakivel).

„Mladu devojku maltretirao i terao da spava sa njim.” (Fordítás: Bántalmazta a fiatal lányt, és rákényszerítette, hogy *feküdjön le vele* [szó szerint: aludjon vele]). <https://ms-my.facebook.com>. (2023. jan. 25.) „Spava sa više žena istovremeno.” (Több nővel folytat viszonyt [*alszik*] egyidejűleg.) <https://www.espreso.co.rs>. (2022. dec. 28.) „Ennyi pénzt fizetne [...] annak, aki *lefekszik vele*.” <https://ripost.hu> (2022. dec. 28.) „Csak olyan nőnek adok interjút, aki *lefekszik velem*.” <https://24.hu/szorakozas>. (2022. dec. 28.)

Az eufemizmusok koronként és népenként változhatnak. Az indoeurópai nyelvek hatására például a magyarban is terjed, illetve újjáéled az *alszik vele* frazeológiai egységként. Az efféle frazeologizmusok nem voltak ismeretlenek a régebbi magyar nyelvben sem: *Vele alszik, együtt hál valakivel, vele hál, elhál-ja a nászt, a házasságot*. A nász (mint fentebb láthattuk) az esküvő, házasságkötés, a lakodalom mellett a ’szerelmesek testi egyesülése’ jelentéssel is bír. A *nász* kifejezés a mai magyar nyelvben nem gyakori. A lírai költeményekben azonban felbukkanhat a *nász* második jelentése (szerelmesek testi egyesülése), s fordításakor ez gondot okozhat. Ady Endre *Héja-nász az avaron* című versének átváltásakor (*Brak jastreba nad ševarom, Brak jastreba u ševaru*) szembe-

sülnünk kell a *brak* és *nász* szómezejének, jelentéstani keretének különbözőségével, hisz a (vers címében lévő) *brak* nem adja vissza a *násznak* a versben aktuális jelentését, mivel a szerb kifejezés csupán a *házasságot*, két fél törvényes, társadalmilag verifikált elköteleződését jelenti, s így poétikailag a *nász* és a *brak* nem tekinthetők ekvivalensnek, mivel a címből kimarad az erotikus attitűd (vö. Katona 2016).

Összegzés

A dolgozat az idealizált kognitív modell rendszerében gondolkodva többek között azzal foglalkozik, vajon a metonimikus megnevezésekben mely részeseemények képviselik az egész eseményt. A példasor mutatja, hogy ez egy történés mindegyik fázisa lehet. (Igen gyakran a bevezető mozzanat.) Az esemény megnevezése is helyettesítés, közvetítő entitások révén következik be. A fogalmi meghatározás helyett a hely: *pálya/teren*, tárgy: *gyűrű/prsten*, testrészt: *kéz* (kézfogó) – *ruke* (naruke) válik kiemelt tényezővé. A metonímia hangsúlyoz egy részletet, szembetűnő jellemzőt, másokról nem beszél, így természetes, hogy az eufemizmusalkotás egyik megvalósulási formájává vált. Metonímiákat használunk, mert rövidíteni akarunk, mert nem szeretnénk kimondani valamit. Az esemény helyett a helyi, tárgyi vonatkozások kapnak kitüntetett helyet, válnak száliens tényezővé.

A magyar és szerb nyelvi példaanyag összevetésekor kitetszik, hogy az események forgatókönyve gyakran azonos, a metonimikus kifejezés mégis más részmozzanatokat egyezményesít bizonyos történések, fogalmak megnevezésére, vagy nyelviileg más struktúrában valósul meg. Eltérő nézőpontok is érvényesülhetnek a nyelvi megoldásokban: pl. *beveszi a gyógyszert – popije lek* (*megissza a gyógyszert*). A különbségeknek kulturális vonzatai is lehetnek: pl. az *esküvő* (*venčanje*) esetében, hiszen a fogalmi keretek is kulturális képződmények, így a metonímiaalkotásra is érvényes, amit Kövecses Zoltán a kognitív metaforaelmélet kritikájára írt válaszában megfogalmazott: nem szabad abszolutizálni az elméletet, s helyesebben járunk el, ha a testesültség alakzatát a kultúránkenti és időbeli változékonyság tapasztalati fókuszának jelenségébe ágyazva értelmezzük (vö. Kövecses 2006).

Irodalom

A magyar nyelv értelmező szótára. Digitális tudománytár. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok> (2021. dec. 28.)

- A magyar nyelv nagyszótára*. Ittész Nóra főszerk. <https://nagyszotar.nyud.hu/dictsearch.html?entryid=2245>. (2022. dec. 20.)
- Katona Edit. 2016. *A szerelmes beszéd metaforái Ady Endre Héja-nász az avaron című versében és szerb nyelvű fordításaiban*. http://epa.oszk.hu/02200/02287/00017/pdf/Hungarologiai%20Evkonyv_17_100-106.pdf (2021. dec. 28.)
- Kövecses Zoltán. 2005. *A metafora: Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Budapest: Typotex.
- Kövecses Zoltán. 2006. A fogalmi metaforák elmélete és az elmélet kritikája. *Világosság* 8–9–10. <http://www.vilagosság.hu/pdf/20070507213531.pdf>. (2022. dec. 28.)
- Kövecses Zoltán – Benczes Réka. 2010. *Kognitív nyelvészet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kövecses, Zoltán – Radden, Günter. 1998. *Metonymy: Developing a cognitive view*. https://www.academia.edu/16560925/Metonymy_Developing_a_cognitive_linguistic_view. (2022. dec. 28.)
- Magyar néprajzi lexikon*. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-neprajzi-lexikon-71DCC/u-74009> (2022. dec. 28.)
- Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*. 1962. Beograd: SANU, Institut za srpskohrvatski jezik.
- Szathmári István. 2008. *Alakzatlexikon*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tátrai Szilárd. 2011. *Bevezetés a pragmatikába: Funkcionális kognitív megközelítés*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor. 2015. *Az ige a magyar nyelvben: Funkcionális elemzés*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

METONYMIC NAMES OF COMPLEX EVENTS IN A COGNITIVE MIRROR

We formulate our knowledge of the world through a system of conceptual frameworks. Within the conceptual framework, events take place according to a certain scenario. This paper attempts to map the system of metonymic naming of complex events within a scenario. It focuses primarily on whether the sequential events at the beginning, middle or end of an event are the ones that substitute for, or represent, the whole event. A comparison of the Hungarian and Serbian example material also reveals that the scenario of events is often the same, yet the metonymic term refers to a different phase of the event or occurs in a linguistically different structure. Differences may have cultural implications, but different perspectives may also be reflected in the linguistic solutions.

Keywords: part-whole, structure, communication, euphemism

METONIMIJSKI NAZIVI SLOŽENIH DOGAĐAJA U KOGNITIVNOM SVETLU

Svoja znanja o svetu formulišemo kroz sistem konceptualnih okvira. U konceptualnim okvirima događaji se odvijaju po određenom scenariju. Ovaj rad nastoji da mapira sistem metonimijskog označavanja složenih događaja unutar scenarija. Fokusira se prvenstveno na to da li se uzastopni događaji na početku, u sredini ili na kraju događaja zamenjuju ili predstavljaju ceo događaj. Poređenje mađarskih i srpskih primera osvetljava i činjenicu da je scenario događaja često isti, a da se metonimijski termin odnosi na drugu fazu događaja ili se javlja u lingvistički različitoj strukturi. Razlike mogu imati kulturološke implikacije, ali različite perspektive se takođe mogu odraziti na jezička rešenja.

Ključne reči: odnos deo-celina, struktura, komunikacija, eufemizam

A kézirat beérkezésének ideje: 2023. jún. 5.

Közlésre elfogadva: 2023. szept. 1.

ETO: 81*115
811.163.41
811.511.141
070.481(497.113)*20*
DOI: 10.19090/hk.2023.4.133-144

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

JUHÁSZ TÓTH Tímea

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Újvidék, Szerbia
timea.tot.juhas@ff.uns.ac.rs

A VAJDASÁG AUTONÓM TARTOMÁNY HIVATALOS LAPJA SZERB NYELVŰ SZÁMAINAK ÉS MAGYAR FORDÍTÁSAINAK ÖSSZEVETŐ ELEMZÉSE

Comparative analysis of the Serbian original issues and
Hungarian translations of the Official Journal of the Autonomous
Province of Vojvodina

*Kontrastivna analiza brojeva Službenog lista Autonomne
pokrajine Vojvodine i njihovih mađarskih prevoda*

Vajdaságban jelenleg öt nemzeti kisebbségi nyelv van hivatalos használatban, melyek között szerepel a magyar is. Ez azt jelenti, hogy a Tartományi Fordítószolgálat Magyar Csoportja rendszeresen elvégzi a jogszabályok és olyan joganyagok fordítását, amelyeket *Vajdaság Autonóm Tartomány Hivatalos Lapjában* közzé kell tenni. Jelen dolgozat néhány 2019-ben megjelent szám fordítását tanulmányozza, a fordítási technikákat, a megoldásokat, a hibákat elemzi, valamint kitér arra is, hogy a forrásnyelv mely helyzetekben gyakorolt hatást a célnyelvre.

Kulcsszavak: Vajdaság Autonóm Tartomány Hivatalos Lapja, szakfordítás, fordítási technikák, magyar nyelv, szerb nyelv

Bevezetés

A Tartományi Fordítószolgálat 1968-ban alakult meg, majd folyóiratuk, a *Vajdaság Szocialista Autonóm Tartomány Hivatalos Lapja* a következő évben a szerb mellett már négy kisebbségi nyelven is megjelent, melyek között szerepelt

a magyar is. A fordítószolgálat akkor, mint ma is, szolgáltatást végzett a tartományi szervek – Vajdaság Autonóm Tartomány Képviselőháza és a tartományi titkárságok, a Tartományi Kormány által alapított közvállalatok, szolgálatok, alapok és szervezetek számára, lektori feladatokat látott el, mely többek között a jogszabályok és általános joganyagok stilisztikai, helyesírási és nyelvtani szabályosságáról való gondoskodást ölelte fel, valamint a felsorolt írásbeli műveletek között igény szerint szimultán és konzekutív szóbeli fordítást is végzett (Zubac 2018, 33). Ma az említett feladatok mellett a fordítócsoportok egyik kulcsfontosságú feladata a *Vajdaság Autonóm Tartomány Hivatalos Lapja* számainak fordítása (Zubac 2018, 34).

Mivel Szerbia és Magyarország államformája között számos különbség fedezhető fel, a jogi és a közigazgatási szakterminológia sem mindig egyezik meg. A szerbiai magyar nemzeti kisebbségből származó fordítóknak gyakran és gyorsan kell megtalálniuk vagy megalkotniuk olyan kifejezéseket, amelyek az anyaországi szakterminológiai szótárakban nem szerepelnek. Az Európa Unióhoz való csatlakozás Magyarország jogi szaknyelvében számos új kifejezést eredményezett, s Szerbiának is az unióhoz való csatlakozása érdekében egyre több angol eredetű szakszót kell meghonosítania. A vajdasági magyar szaknyelvre fordított szövegek tele vannak idegen szavakkal, s azok sokszor helytelen formában vagy jelentésben fordulnak elő, mert a szerb nyelv közvetítő hatása lépten-nyomon érződik (Andrić 2017, 286).

A fontosabb fogalmak értelmezéséhez elmélyült kutatás, de leginkább szakirányú végzettség szükséges, a fordítóknak (és a lektoroknak) azonban csak a töredékük jogász, és ők sem igazodnak el minden területen, csupán azokon, amelyekre szakosodtak (Horváth 2019, 220). Mindezek mellett azt a tényt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a fordítást tanulni kell éppúgy, mint bármilyen más foglalkozást (Andrić 2017, 271). Viszont a fordító motiváltságához hozzájárul az is, hogy sokan hiábavalónak tekintik munkáját, azzal a megjegyzéssel, hogy a *Hivatalos Lap* fordítását úgysem olvassa senki (Andrić 2017, 271). Az említett példák és körülmények következtében hibákkal teli szövegek jönnek létre, melyek ismétlődnek a szövegekben.

A jelen dolgozat a 2019. évi *Hivatalos Lap* magyar nyelvű fordításával foglalkozik. Egy lapszám Általános részből, Külön részből, Hirdető részből, valamint Tartalomjegyzékből áll. A Tartományi Fordítószolgálat feladata – főként a fordítóhiány miatt – csak az Általános rész és a Tartalomjegyzék fordítása, amely a Tartományi Kormány és az általa alapított szervezetek, a Vajdaság Autonóm Tartomány Képviselőháza és a tartományi titkárságok által meghozott rendeleteket, határozatokat, szabályzatokat tartalmazza. Mivel a felsorolt intézmé-

nyek tevékenységi köre igen széles, számos tudományág szakterminológiáját alkalmazzák az egészségügytől kezdve az állattenyésztésen át egészen a különböző mérnöki szakterületekig; jelen tanulmány csak a Tartományi Kormány által kiadott közigazgatási-jogi jellegű rendeletekkel foglalkozik, ezen belül főként a lexikai szinttel.

A fordítások elemzése

A fordítónak a fordítás során számos műveletsort kell elvégeznie ahhoz, hogy az A nyelvről B nyelvre való átváltást meg tudja valósítani. Azonkívül, hogy a forrásnyelvi lexikai egységeket célnyelviekkel helyettesíti, átrendezi a mondat szerkezetét, megváltoztatja a szórendet, a forrásnyelvi mondat egyes elemeit kihagyja, olyan elemeket helyez be a célnyelvi mondatba, melyek az eredetiben nem szerepelnek stb. (Klaudy 1994, 93). Ezeket a műveleteket (behelyettesítés, átrendezés, kihagyás, betoldás, választás stb.) összefoglaló néven átváltási műveleteknek nevezzük (Klaudy 1994, 93). Az átváltási műveletek tanulmányozása fontos módszere a fordítástudományi kutatásoknak: egyrészt a fordított szövegek jellemzőit a szövegek vizsgálatával állapíthatjuk meg (erre irányul a korpuszalapú fordításkutatás), másrészt a fordított szövegekből, a műveletek eredményéből visszakövetkeztethetünk a műveletekre mint folyamatokra is (Heltai 2008, 10). A hiányzó ekvivalens pótlásának kézenfekvő módszere a tükörfordítás, csak hogy ez könnyen eredményezhet akár értelmetlen, akár az eredetitől eltérő jelentésű vagy stílusértékű kifejezést (Horváth 2019, 221).

A közigazgatás nyelvezetére a hivatalos nyelvi stílus használata jellemző, ezen belül a merev, archaikusnak tűnő formák, fordulatok megőrzése és használata, szóismétlések és szóhalmozások a pontosságra való törekvés érdekében vagy a személytelen, illetve érzelmileg visszafogott hangnem stb. Az ilyen szövegek fordításakor a fordítónak sok esetben nem áll rendelkezésére vagy nincs szüksége az átváltási műveletek mindegyikére, mint például a szépirodalmi fordítás esetében, hiszen nem a mű szellemének érzetetésére törekszik, hanem az üzenet minél pontosabb közvetítésére. Ennek ellenére a szakfordító sem fordíthat csak „szó szerint”.

Ezt szemlélteti a következő példa: a szerb *odluka* kifejezésnek a magyar *döntés*, *határozat*, *rendelet* felel meg (Orosz 2011). Ahhoz, hogy a fordító ki tudja választani a megfelelő terminust, figyelembe kell vennie a szövegkörnyezetet, továbbá a jelentés szűkítésének műveletét kell alkalmaznia. Ez azt jelenti, hogy először megkülönbözteti a szó különböző jelentéseit (differenciálás), majd kiválaszt egyet közülük (konkretizálás) (Klaudy 1994, 106). Így kaptuk meg az alábbi megoldásokat:

- (1) Donosi *odluku* – *döntést* hoz
- (2) *Odluka* o razrešenju članova Saveta Medicinskog fakulteta u Novom Sadu – *Határozat* az újvidéki Orvostudományi Kar Tanácsa tagjainak felmentéséről
- (3) Pokrajinska skupštinska *odluka* – tartományi képviselőházi *rendelet*

A megfelelő szó kiválasztásának problémája a fentebb idézett példa alapján fordított esetben is megjelenik, így a magyar *határozat*nak is van néhány szerb variánsa: *odluka*, *rešenje*, *zaključak*, *rezolucija*, *dekret* (Orosz 2012). Tehát ahhoz, hogy választani tudjon a lehetőségek közül, a fordítónak ismernie kell a joganyag tartalmát és persze a jogi hátteret. Ez alapján a következő címben is a *határozat* szerepel:

- (4) *Rešenje* o davanju saglasnosti na Izmene i dopune Programa rada Pozorišnog muzeja Vojvodine za 2019. godinu – *Határozat* a Vajdasági Színháztörténeti Múzeum 2019. évi működési programja módosításának és kiegészítésének jóváhagyásáról

A jelentés szűkítésére még egy példa található az imént idézett mondatban, mégpedig a *rad*, ami *működés*ként szerepel a fordított szövegben. Ennek a szónak is van néhány magyar megfelelője, de ezt a jelentést a *Magyar–szerb jogi és közigazgatási szótár* (Orosz 2012) nem tünteti fel.¹ Így felvetődik a kérdés, hogy az adott kifejezésben – *Program rada* – vajon a fordító hibázott-e, vagy ebben a szöveggörnyezetben helyes a *Működési program* használata. Ha megnézzük az ilyen jellegű magyarországi dokumentumokat, láthatjuk, hogy bár néhol fellelhető a *Működési program* kifejezés, többször használatos a *Munkaprogram*.² A vizsgált anyag rendeleteinek fordításában a *működés* a *rad* szó megfelelőjeként további példákban is megtalálható. Íme néhány ezekből:

¹ Rad – munka, dolog, munkavégzés, tevékenység

² Működési program: https://www.google.hu/search?q=m%C5%B1k%C3%B6d%C3%A9si+program&source=hp&ei=Ad1HY8jBO4SD9u8Pmcy2yAU&ifsig=AjK0e8AAAAAY0frEvsZt_-8pjTbszop1jbfu-4R1fNb&ved=0ahUKEwiIxr3g9Nz6AhWEgf0HHRmmDVkQ4dUDCAc&uact=5&oq=m%C5%B1k%C3%B6d%C3%A9si+program&gs_lcp=Cgnd3Mtd2l6EAMyBggAEByQHjoFCAAQgAQ6CwguEIAEEMcBENEDoGUILhCABDoLCC4QgAQQxwEQrWE6CAguEIAEENQCOggIABAWEB4QDzoFCCEQoAE6CAgAEAgQHhANUABYrzRgjjdoBXAAeACAAZMBIAHxEZIBBDYuMTWYAQCgAQE&scIent=gws-wiz
Munkaprogram: https://www.google.hu/search?q=munkaprogram&ei=C91HY8v6EPaO9u8PzL-d0Aw&ved=0ahUKEwiLrPXk9Nz6AhV2h_0HHcxfB8oQ4dUDCA4&uact=5&oq=munkaprogram&gs_lcp=Cgnd3Mtd2l6EAMyBggAEB4QDTIGCAAQBRAeMggIABAIEB4QDTIICAAQCBAeEA0yCAgAEAgQHhANMggIABAIEB4QDTIICAAQCBAeEA0yCgg ▶

- (5) Unutrašnje uređenje i organizacija *rada* u Pokrajinskom pravobranilaštvu – A Tartományi Vagyongjogi Ügyészség *működésének* belső szabályozása és szervezési rendje
- (6) Na osnivanje, organizacije i *rad* Škole primenjuju se propisi o javnim službama i srednjem obrazovanju i vaspitanju. – Az Iskola megalapítására, szervezésére és *működésére* a közszolgáltatokról és középfokú oktatásról és nevelésről szóló jogszabályokat kell alkalmazni.

A *működés* kifejezés az elemzett fordításokban a *funkcionisanje* és *poslovanje* szavak megfelelőjeként is megjelenik. Ezek ugyan más alakban, de megtalálhatók a szótárakban: a *funkcija* főnévként mint *működés*, valamint a *funkcionalan*, *-lna*, *-lno* melléknévként mint *működési*, a *poslovanje* pedig főnévként mint *működés*. Ez már kiindulási alap lehetett a fordítónak ahhoz, hogy a neki megfelelő formákat alkossa meg belőlük.

- (7) Sredstva za *obavljanje delatnosti* Fakulteta obezbeđuju se iz budžeta Autonomne pokrajine Vojvodine, Republike Srbije i drugih izvora finansiranja, u skladu sa zakonom. – A Kar *működéséhez* szükséges eszközöket Vajdaság Autonóm Tartomány és a Szerb Köztársaság költségvetéséből biztosítják, valamint más, a törvényben előírt pénzügyi forrásokból.

A (7) mondat a *működés* kifejezés használatának egy további példája, éspe dig a szerb *obavljanje delatnosti* kifejezés fordításaként. Ebben az esetben a célnyelvben egyetlen szó is vissza tudta adni két (vagy máskor több) forrásnyelvi szó értelmét. Ezt a jelentések összevonásának nevezzük (Klaudy 1994, 118). Ilyen megfeleléseket a kétnyelvű szótárak is szép számmal tartalmaznak, a fordítók mindennapi gyakorlatukban azonban jóval több összevonást alkalmaznak, mint amennyi a kétnyelvű szótárakban található (Klaudy 1994, 118). Az idézett példában az *obavljanje delatnosti* megfelelője a *tevékenység végzése*, viszont esetünkben a szótár által felkínált ekvivalens alkalmazásával a magyar mondat nehézkes, erőltetett lenne (*A Kar tevékenységének végzéséhez szükséges eszközöket...*). Valószínűleg ezért választhatta a fordító a kételemű szakterminus főnévvé való redukálását.

► AEAQgQHhAPEA0yCAgAEAQgQHhANMggIABAIEB4QDTtoICC4Q1AIQkQI6BQgAEJEC OgUIABCABDolCC4QgAQQxwEQ0QM6BQguEIAEOggILhCABBUDUAjoLCC4QgAQ QxwEQrwE6BwgAEIAEEA06BwgAEIAEEA06CAgAEB4QDRAKOGQIABAcSgQIQRg ASgQIRhgAUABY-RRgvxZoAHABeACAAa4BiAHc5IBBDEuMTGYAQCgAQHAAQ E&sclicnt=gws-wiz

A *Hivatalos Lap* más számaiban viszont mégis megjelenik az említett szótári megfelelő, két változatban:

- (8) Rešenje o davanju saglasnosti za *obavljanje* druge *delatnosti* koja je u funkciji osnovne *delatnosti* Domu učenika srednjih škola „Angelina Kojić Gina“ Zrenjanin – Határozat a nagybecskereki Angelina Kojić-Gina Középiskolás Diákotthon alaptevékenységébe tartozó más *tevékenység ellátásának* jóváhagyásáról
- (9) Rešenje o davanju saglasnosti za *obavljanje* druge *delatnosti* koja je u funkciji osnovne *delatnosti* Domu učenika srednjih škola „Brankovo kolo“ Novi Sad – Határozat az újvidéki Brankovo Kolo Középiskolai Kollégium alaptevékenységeinek funkciójában levő más *tevékenység végzésének* jóváhagyásáról

Ha megnézzük a forrásnyelvi szerb mondatokat, a határozatok szövege – a hivatkozott intézmények kivételével – megegyezik, míg fordításuk nem. Könnyen észrevehető, hogy mindkét változat igen hosszú és erőltetett, valamint mindkét helyen melléknévi igenévvel (*tartozó, levő*) lehetett megoldani az *u funkciji osnovne delatnosti* kifejezést, amely az első esetben talán sikeresebb, mint a másodikban, ahol inkább „szó szerinti” fordítás történt, tekintettel arra, hogy a *funkció* szót is beiktatták, annak ellenére, hogy a célnyelvben ez felesleges. Elmondható, hogy a forrásnyelv mindkét esetben hatást gyakorolt a célnyelvre.

A dolgozat (4), (8) és (9) forrásnyelvi példamondataiban megjelenik a *davanje saglasnosti* kételemű kifejezés, melynek magyar megfelelője az egyelemű *jóváhagyás*. Annak ellenére, hogy a *saglasnost* jóváhagyást jelent, a szerb kifejezés szó szerinti fordítása „*jóváhagyás megadása*”, amire a magyarban semmi szükség, hiszen ez a főnév már magában hordozza mindkét szó jelentését. Így ezt a kifejezést a közigazgatási-jogi szótár nem tartalmazza. Az eredeti szöveghez való görcsös ragaszkodás nemcsak azt jelenti, hogy a fordító eleve lemond minden fordítói kreativitásáról, de erőszakot tesz saját nyelvérzékén (Szilágyi 1983, 69). A fordítónak gyakran (nem csak ebben az esetben) a józan észre és nyelvérzékére kell támaszkodnia ahhoz, hogy felmérje, valójában mit és hogyan mond a célnyelvben az esetleges szóhalmozások vagy a forrásnyelv túlzott befolyásának elkerülése érdekében.

A többelemű kifejezésnek egy elemmé való redukálására, illetve fordítva, egy elemnek több elemmé gyarapítására még néhány példa következik, mégpedig az (5) és (6) mondatokból.

A (6) mondatban megjelenő *javna služba* szó értelmét összevonással a magyarban egyetlen szó is vissza tudta adni (*közszolgálat*), míg a *srednje obrazovanje* esetében a fordítás bővült, így a *közép* helyett *középfokú* összetett melléknevet kellett használni (*középfokú oktatás*).

Az (5) mondat példájának problematikája már jóval összetettebb. A *Pokrajinsko pravobranilaštvo*, azaz a *Tartományi Vagyonjogi Ügyészség* elnevezés a szerbben kételemű, a magyarban három. Maga a *pravobranilaštvo* szó köznyelvi jelentése *jogvédelem* lenne, de a *pravobranilac* megfelelője *ügyész* minden jogi szótárban. Ez a lexéma ilyen főnévi alakban, mint a jelen korpusz anyagában, a jogi szótárakban nem is szerepel. Ezenkívül a magyar elnevezés még a *vagyonjogi* szót is tartalmazza, amellyel a forrásnyelvinél pontosabb információt kapunk az adott szerv tevékenységéről. Viszont a nemzetközi elnevezések, intézménynevek, földrajzi nevek stb. esetében a célnyelvi lexémát nem kiválasztani kell, hanem megtalálni a pontos megfelelőjét, és egyszerűen behelyettesíteni (Klaudy 1994, 106). A behelyettesítés módja különböző lehet a változatlan átvételtől az átíráson és a tükörfordításon keresztül a leíró fordításig, a közös azonban mindegyik műveletben az, hogy a fordítónak ilyenkor nincs választási lehetősége (Klaudy 1994, 106). Ez olyan eset, amikor is a fordításhoz nem elegendő „csak” ismerni, beszélni a nyelvet, ugyanannyira érteni kell a fordítás tematikájához is, és tudni kell, hogy valaminek van-e bevett célnyelvi megfelelője vagy nincs.

A következő példákban a fordító szabadabban járt el, mondhatni elrugaszkodott az eredeti mondattól, s fordítását bővítette, illetve a szöveget két helyen is magyarázattal gyarapította, annak ellenére, hogy erre nem volt feltétlenül szükség.

(10) Do izbora i konstituisanja Saveta Fakulteta, u skladu sa Zakonom o visokom obrazovanju, statutom i *opštim aktima* Fakulteta, njegove poslove obavljaće privremeni savet u sastavu:... – A Kar Tanácsának megalakulásáig, a Felsőoktatásról szóló törvénnyel, valamint a Kar statútuma és *általános működési és szervezési szabályzataival* összhangban, a Tanács tevékenységét az *alábbi* összetételű ideiglenes tanács fogja végezni:...

(11) Grupe kriterijuma su:... – A mérce-csoportok az *alábbiak*:...

Az *opšti akti* jelzős szerkezetet a fordító *általános működési és szervezési szabályzattal* adja vissza, holott a szóhalmozásra semmi szükség, hiszen ebben az esetben az *általános jogi aktus* fordítás elegendő lett volna. A második esetben a hozzáadott szó az *alábbi*, annak beékelése indokoltabb, mivel ilyen és ehhez

hasonló szerkezetek igen gyakran fordulnak elő a *Hivatalos Lap* szövegeiben. A (10) mondat első része tartalmazza a különböző rendelkezéseket, majd azt felsorolás követi. A szerb nyelv hátravetett szórendjét ilyenkor a magyarban nehéz visszaadni, csak két megoldás közül lehet választani: vagy felbontjuk a mondatot és beékeljük a felsorolás elemeit, vagy a *következő, alábbi, feltüntetett*, a kontextusba illő hasonló szavakkal bővítjük. A hivatalos szövegekben az utóbbi eljárás jobbnak bizonyul, hiszen nem kell szétbontani hozzá a szöveget, így az valamivel hüebb maradhat a forrásnyelvhez. A (11) példa szintén az indokolt beékelést szemlélteti.

A (10) példamondat még egy fordítási műveletet tartalmaz: a szerb *njegove* birtokos névmást a *Tanács* főnév váltja fel. A magyarban kénytelenek vagyunk megnevezni a birtokost ahhoz, hogy egyértelmű pontos információt kapjunk. Ebben az esetben, ha az *ő tevékenységét* fordítás állna, nem lehetne tudni, kire is vonatkozik pontosan az az *ő*, ellentétben a szerbvel, ahol egyértelműbb a vonatkozása. A jogi stílus nem bánja a szóismétlést, azzal, hogy a *Tanács* szó ismétlődik egy mondaton belül, nem csökken a szöveg stílusértéke, csak a kifejezés lesz pontosabb. Viszont ebben a mondatban egy félrefordítást is fellelhetünk, mégpedig a: *Do izbora i konstituisanja Saveta Fakulteta – A Kar Tanácsának megalakulásáig*. Első pillantásra úgy vélhetjük, hogy a fordító kifejejtette az *izbor*, azaz *megválasztás* szót. Bár ha jobban belegondolunk, a *megalakulás* aktusa magában foglalja azt is, hogy a tagokat először meg kell választani. Ebben az esetben nem dönthető el, hogy a fordító a – szóhalmazt elkerülendő – a gazdaságos fordítást választotta, vagy az idézett példa csak figyelmetlenség eredménye.

Ugyanazt a lexémát (*sledeće*) különböző módon fordítják a (12) és (13) mondatokban idézett felsorolások szövegében, ahol egyszer (12) *következő*-ként, másszor pedig *alábbiként* szerepel.

(12) Memorandum o saradnji obuhvata *sledeće*:... – Az együttműködési nyilatkozat a *következőket* öleli fel:...

(13) Ovim programom utvrđuje se raspored sredstava za *sledeće* aktivnosti:...
– Jelen program meghatározza az eszközök felosztását, és pedig az *alábbi* tevékenységekre:...

A második példában a fordítás az *alábbi* melléknév mellett még egy *és pedig* kötőszóval is bővült. A magyar valóban megkívánja a hosszú mondat mellékmondatokká való felbontását, amit a szerb nem feltétlenül igényel. A *sledeće* szó magyar fordítása akár a *következő*, akár az *alábbi* lehet, viszont a két változat használata nem elégíti ki a következetesség és egyetemesség azon kritériumát, amelyet az ilyen szövegek megkövetelnének.

Érdekes a (12) példában szereplő *Memorandum* fordítása, mely francia eredetű szó, s a diplomáciai érintkezések írásbeli formájának elnevezése. Ennek az Orosz-féle jogi-közigazgatási szótárban (Orosz 2011) szereplő magyar megfelelője *memorandum* vagy *emlékirat*. A *Hivatalos Lapban együttműködési nyilatkozatként* szerepel, itt a fordító a létező jogi ekvivalens használata helyett a körülírás műveletét alkalmazta. A körülíró fordítás során a pontos célnyelvi megfelelő hiányában a fordítók egy általános jelentésű főnévvel és egy konkrétizáló jelzővel adják vissza a forrásnyelvi szó értelmét (Klaudy 1994, 121). Ez itt meg is történt, hiszen a jelen dolgozatban említett Memorandumban a felek valóban együttműködési szándékukról nyilatkoznak, így ez a kifejezés megfelel az adott okmány tartalmának. Ebben az esetben az a kérdés, hogy az említett körülmények elég okot adnak-e arra, hogy a fordító elrugaskodjon a létező szakterminustól, és kiegészítse a fordítást.

Valamennyi joganyag utolsó szakaszának rendelkezése a következő sémán alapul:

- (14) Ova odluka stupa na snagu osmog dana od dana objavljivanja u „Službenom listu Autonomne pokrajine Vojvodine“. – Ez a határozat a Vajdaság Autonóm Tartomány Hivatalos Lapjában *való* közzétételétől *számított* nyolcadik napon lép hatályba.

Ebben a mondatban két esetben is betoldásra volt szükség, a *való* melléknév és a *számított* melléknévi igenév betoldására, amelyekkel egy hátravetett szerkezetet kaptunk a magyarban. A *való* szó választása esetében a fordítónak nem volt sok lehetősége, még a *történő* kifejezéssel hidalhatta volna át ezt az átvezetést, viszont az nehezkesebb szöveget eredményezett volna. A második esetben a *számított* szó egy logikus gondolatmenet következménye: a közzététel napjától számítjuk a napokat a hatálybalépésig, az így alkotott melléknévi igenév értelemszerűen beilleszkedik a szövegbe. Ez a rendelkezés valamennyi joganyagban többé-kevésbé megegyezik, így a magyar fordítása is többnyire sablonszerűen ismétlődik.

Az utolsó példában (14) fellelhető egy állandósult szókapcsolat is, éspedig a *stupa na snagu*, melynek magyar ekvivalense a *hatályba lép*. A magyar és a szerb ígéhez is egy határozói bővítmény járul, de a két nyelv vonatkozásában szerkezeti különbségek vannak (Andrić 2017, 273), mivel az adott szónak más a vonzatkerete a két nyelvben. Ez a kifejezés más szempontból is megközelíthető. A frázis főnévi eleme a *snaga*, minek magyar megfelelője az *erő* (más szótári jelentése még a *hatalom*, *teljesítmény*), ami ilyen értelemben meg is jelenik jogi szövegekben, mint például *pravna snaga* – jogerő, *radna snaga* – munkaerő, de *hatály* főnévként a *stupa na snagu* szókapcsolatban állandósult jelleggel rendelkezik.

A dolgozat utolsó elemeként egy értelmezési probléma következik, mégpedig a (7) példából, mivel ebben az esetben a célnyelvi átültetés a forrásnyelvi szöveg értelmezésétől függ. Az *u skladu sa* kifejezés szinte minden jogi szövegben megjelenik, a magyar megfelelője pedig az *összhangban* ragos főnév, az adott jogalapra való hivatkozással társítva, amely állandó határozóként szerepel. Ez a szerkezet grammatikailag ekvivalens a szerb konstrukcióval. Az adott helyzetet a fordító úgy értelmezte, hogy az eszközöket az említett költségvetésből és a törvényben előírt pénzügyi forrásból biztosítják. Tehát e szerint az értelmezés szerint a törvény csak a pénzügyi forrásokra irányul. A mondat másfajta értelmezése pedig az lenne, hogy az eszközöket a felsorolt költségvetésekből és más pénzügyi forrásokból biztosítják, ami – vonatkozhat a költségvetésekből eredő mértékre vagy a biztosítás módjára – összhangban van a törvénnyel. A szerb kifejezés pontatlan, ez hatással van a fordításra is. A forrásnyelvi mondatból nem lehet megtudni, hogy a fentebb taglalt magyarázatok közül melyik variáns a helyes, így nem kell feltétlenül félrefordításról beszélnünk.

Összegzés

A jelen kutatás olyan példamondatokat mutatott be, amelyek a vizsgálat korpuszának választott 2019. évi *Hivatalos Lapban* gyakran ismétlődnek, a kiemelt jogi fordulatok pedig rendszeresen megjelennek más számokban, valamint más jogi-közigazgatási szövegekben is. Emiatt nem kellenne, hogy eltérés legyen a fordításokban. Ez elmondható a forrásnyelvi szövegekről is, hiszen a teljes év kiadványainak vizsgálata után kiderült, hogy a szerb nyelvű szöveg sem következetes, és annak pontatlan kifejezésmódja is hatással van a fordítás minőségére.

A korpuszt szakterminológia és állandósult szókapcsolatok építik fel. Ez a dolgozat elsősorban a szavak szintjét vizsgálta és ebből kifolyólag a lexikai átváltási műveletekre összpontosított, de a két nyelv felépítése közötti különbségek miatt lépten-nyomon fellelhetők a grammatikai, valamint pragmatikai transzfer jegyei is.

A dolgozat bemutatta, hogy a szakfordítónak mely nehézségekkel kell szembenéznie egy jogi-közigazgatási szöveg fordítása során. A példák alapján nagy kihívást jelent kiválasztani a megfelelő ekvivalenst a szótárban felsorolt néhány variáns közül, hiszen ehhez többek között ismerni kell a szöveggörnyezetet, a joganyag tartalmát és nem utolsósorban ajánlatos megkeresni a hasonló magyarországi okmányokban használt megfelelőjét is.

Irodalom

- Andrić Edit. 2017. Szakfordítás. In *Fordításkritika – Kritika prevoda*. 267–292. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Heltai Pál. 2008. Lexikai átváltási műveletek irodalmi és szakfordításban. In *Fordítástudomány* 10 (1): 5–17. https://www.epa.hu/04100/04125/00007/pdf/EPA04125_forditastudomany_2008_1_005-017.pdf (2022. okt. 28.)
- Horváth Péter Iván. 2019. Hiteles fordítás és terminológia – 1000 szó tükrében. In *Diszciplínák találkozása: nyelvi közvetítés a XXI. században*, szerk. Szoatak Szilvia. 220–246. Budapest: OOK-Press Kft.
- Klaudy Kinga. 1994. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Scholastica <https://mek.oszk.hu/22600/22623/22623.pdf> (2022. okt. 28.)
- Orosz János. 2011. *Szerb–magyar jogi és közigazgatási szótár*. Novi Sad: Forum.
- Orosz János. 2012. *Magyar–szerb jogi és közigazgatási szótár*. Novi Sad: Forum.
- Szilágyi Károly. 1983. Görcsös ragaszkodás vagy elrugaszkodás? In *Prevodilačke spone*, szerk. Jovan Jerković. 68–72. Beograd: Jugoslovensko udruženje „Nauka i društvo“.
- Zubac Miloš szerk. 2018. *Pedeset godina od osnivanja Prevodilačke službe u AP Vojvodini*. Novi Sad: Forum.

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE SERBIAN ORIGINAL ISSUES AND HUNGARIAN TRANSLATIONS OF THE OFFICIAL JOURNAL OF THE AUTONOMOUS PROVINCE OF VOJVODINA

There are currently five national minority languages in official use in Vojvodina, among which is Hungarian. This means that the Hungarian Group of the Provincial Translation Service regularly provides the translation of legislation and acts that must be published in the Official Journal of the Autonomous Province of Vojvodina. This work is about the translation of some published issues, analyzes the translation techniques, mistakes and solutions, and also covers the situations in which the source language influenced the target language.

Keywords: The Official Journal of the Autonomous Province of Vojvodina, translation, translation techniques, Hungarian language, Serbian language

KONTRASTIVNA ANALIZA BROJEVA SLUŽBENOG LISTA AUTONOMNE POKRAJINE VOJVODINE I NJIHOVIH MAĐARSKIH PREVODA

U Vojvodini su trenutno u službenoj upotrebi pet manjinskih jezika među kojima se nalazi i mađarski. To znači da mađarski prevodioci u Pokrajinskoj prevodilačkoj službi kontinuirano obavljaju prevođenje propisa i pravnih akata koji se objavljuju

u Službenom listu Autonomne pokrajine Vojvodine. Ovaj rad proučava prevode nekoliko objavljenih brojeva u 2019. godini, analizirajući prevodilačke postupke, tehnike prevođenja, rešenja i greške, a osvrće se i na to u kojoj meri je izvorni jezik uticao na ciljni jezik.

Ključne reči: Službeni list Autonomne pokrajine Vojvodine, stručno prevođenje, tehnike prevođenja, mađarski jezik, srpski jezik

A kézirat beérkezésének ideje: 2023. júl. 1.

Közlésre elfogadva: 2023. szept. 1.

MOLNÁR CSIKÓS László

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Újvidék, Szerbia
mcsikos@gmail.com

A VAJDASÁGI MAGYAR HELYSÉGNEVEK HIVATALOS HASZNÁLATÁNAK PROBLÉMÁI

Problems of the official use of Hungarian place
names in Vojvodina

Problemi sa zvaničnom upotrebom mađarskih
toponima u Vojvodini

Húsz évvel ezelőtt a szövetségi kisebbségi törvény és a nemzeti kisebbségek nyelvének és írásának hivatalos használatára vonatkozó tartományi határozat adott közvetlen ösztönzést a vajdasági magyar helységnevek hivatalos státusának rendezéséhez. A Magyar Nemzeti Tanács nyelvhasználati bizottsága 2003-ban több ülésén is foglalkozott azoknak a községeknek a magyar helységneveivel, amelyekben a magyar nyelv is hivatalos. 2004-ben az olyan községek településeinek a névanyagát tárgyalta, ahol nincsen hivatalos használatban a magyar nyelv. A nevek kodifikálása a tartományi hivatalos lapban való közzététellel történt. A problematikus neveknek egy része eltér azoktól, amelyeket a magyarországi Földrajzinév-bizottság támogat, más részük nem szerepel a köztudatban, illetve teljesen különbözik a többségi nemzet által preferált névtől, és olyan is akad, amely téves alakban került a jegyzékbe. Az újonnan kihelyezett névtáblák közül némelyeket megrongáltak a név szokatlansága miatt, vagy azért, mert a településnek elenyésző számú a magyar lakossága. *Kulcsszavak:* magyar helységnév, hivatalos nyelvhasználat, problematikus név, névtáblák megrongálása

Korlátozott hivatalos használat

A két világháború közötti időszakban nemhogy hivatalosan nem használhatták helységneveiket a vajdasági magyarok, hanem még nyilvánosan (pl. újságban) sem. Egyedül arra volt lehetőség, hogy fonetikusán átírják a szerb

hivatalos nevet (pl. Mól, Pancsevó, Petrovgrád, Rigyica, Szentá, Szombor, Szrbobrán, Szubotica, Sztára Kanyizsa, Szvilojevó stb.). A második világháború után fokozatosan enyhült a kisebbségi nevek használata iránti szigor, a zömmel magyarul teleptlések neve magyarul is megjelenhetett az újságban, ha nem nagyon tért el a szerb megnevezéstől (pl. Kanizsa, Palics, Szaján, Topolya, Zenta stb.) (Marković 1966).

A kisebbségi jogok tekintetében kedvező, 1974. évi jugoszláv alkotmány szellemében több vajdasági község is hivatalos szintre emelt magyar teleptlésneveket, de nem volt meg a megfelelő politikai akarat ahhoz, hogy külön törvényt hozzanak a helységnevek használatának szabályozására (Jugoszlávia alkotmánya 1974; Beretka 2019).

Egyes vajdasági helységnevek magyar alakját önkormányzati alapszabályban rögzítették, ezzel korlátozottan hivatalossá váltak, mint például Zenta, Mohol, Topolya, Kishegyes stb. Azonos alakúak is voltak köztük, vagyis a magyar és a szerb név nem különbözött egymástól: Ada, Orom, Torda, Bajmok stb. A Horgos és a Tornynos név csak a magyar és a szerb írás eltérő betűjelei miatt tér el a szerb Horgoštól és Tornjoštól (s – š, ny – nj) (Molnár Csikós 2005).

Vajdasági helységnevérendezés

A vajdasági magyar helységnevek hivatalos státusának rendezéséhez húsz évvel ezelőtt közvetlen ösztönzést adott a szövetségi kisebbségi törvény, illetve a nemzeti kisebbségek nyelvének és írásának hivatalos használatára vonatkozó tartományi határozat (Kisebbségi törvény 2002; Határozat 2003a).

A Magyar Nemzeti Tanács Nyelvhasználati Bizottsága 2002–2003-ban több ülésén is foglalkozott a Vajdaság Autonóm Tartomány azon községeinek magyar helységneveivel, amelyekben a magyar nyelv is hivatalos. Huszonnyolc ilyen község van, a hozzájuk tartozó teleptlések zömének, 266-nak a magyar nevét is meghatározta az MNT (Molnár Csikós 2005).

A Nyelvhasználati Bizottságnak a szerző is tagja volt, úgyhogy lehetőséget kapott arra, hogy kifejtse véleményét azokról a helységnevekről, amelyek hivatalos státust kaphatnának.

A Magyar Nemzeti Tanács a Nyelvhasználati Bizottság javaslatától és elveitől eltérve néhány olyan teleptlésnevet is hivatalos használatúvá tett, amelyeknek nincs élő hagyományuk a vajdasági magyar lakosság körében: pl. Kevevára (Kovin), Bácskossuthfalva (Stara Moravica), Bácsfeketehegy (Feketić) stb. Ezek a nevek viszont a helységnevérendezés idején (1898–1912) hivatalosak lettek (Mező 1982; Helységnevévtár [HNT] 1913).

Ezenkívül olyan települések is kaptak magyar nevet, amelyeknek elenyésző számú a magyar lakosságuk: Cserépalja (Crepaja – Antalfalva község), Mélykastély (Kuštilj – Versec község) stb. Ez a szerb lakosság nemtetszését váltotta ki, ez olykor egy-egy kifogásolt feliratú névtábla megrongálásában jutott kifejezésre.

A bizottság 2004. évi ülésén az olyan községek magyar településeinek a névanyagát tárgyalta, ahol községi szinten nincs hivatalos használatban a magyar nyelv, pl. Szilágyi (Svilojevo – Apatin község).

A felújított történeti nevek, pl. Nyárád (Neradin), a bizottság javaslata szerint nem kerülnek hivatalos használatba, csupán nyilvános használatúak lesznek.

Kodifikálás és reagálás

A bizottság egyenként megvitatta a névjavaslatokat, és megvizsgálta, hogy közhasználatban vannak-e. Az MNT ezt azonban nem mindig vette figyelembe, úgyhogy kevésbé ismert neveket is felvett a jegyzékre. A nevek kodifikálása a tartományi hivatalos lapban való közzététellel történt (Határozat 2003b).

A vajdasági standardizálásnak Magyarországon is volt visszhangja, a Kormány mellett működő Földrajzinév-bizottság (FNB) foglalkozott vele 2005-ben. Javaslataik a vajdasági magyar helységneveknek a magyar nyelvű sajtóban, a földrajzi és a térképészeti kiadványokban használandó elnevezésére irányultak (Földrajzinév-bizottság). A Földrajzinév-bizottság egyik tagja, Lelkes György elismerően szólt az MNT Nyelvhasználati Bizottságának a tevékenységéről, egyúttal pedig észrevételeket fűzött a bizottság munkájához. Az észrevételek részben elvi jellegűek, részben pedig konkrét megoldásokhoz fűződtek (Lelkes 2005). Reagálásuk a szerbiai hivatalos használatot közvetlenül nem befolyásolta, ezt ugyanis a szerbiai hatóságoknak van joguk meghatározni.

Névazonosságok

A vajdasági települések zömében az MNT és az FNB névajánlata azonos a monarchiabeli hivatalos helységnévrendezés utáni névvel. Pl. Bačka Topola – Topolya, Bačko Gradište – Bácsföldvár, Banatsko Novo Selo – Révaújfalu, Čantavir – Csantavér, Debeljača – Torontálvásárhely, Jazovo – Hódegyháza, Mali Idoš – Kishegyes, Ostojićevo – Tizsaszentmiklós, Šajkaš – Sajkásszentiván, Telečka – Bácsgyulafalva stb.

Néhány olyan esetben is azonos az MNT és az FNB névajánlata, amikor a településnek nem volt korábban megállapított hivatalos magyar neve: Gornji Breg – Felsőhegy, Male Pijace – Kispiac, Sterijino – Valkaisor, Totovo Selo – Tóthfalva (Földrajzinév-bizottság).

Problematikus nevek

A problematikus neveknek egy része eltér azoktól, amelyeket a magyarországi Földrajzinév-bizottság támogat, más részük nem szerepel a köztudatban, illetve teljesen különbözik a többségi nemzet által elfogadható névtől, és olyan is akad, amely téves alakban került a jegyzékbe.

Néveltérések

Az FNB olykor teljesen más nevet ajánl, mint amilyent az MNT megállapított. Például Begejci – Torák (MNT) – Béगतárnok (FNB), Rusko Selo – Kisorosz (MNT) – Torontáloroszi (FNB).

Előfordul, hogy az MNT által megállapított név azonos az FNB által javasolt névvel, de eltér a magyar hatóságok által korábban, az első világháború előtt vagy a második világháború idején adott névtől, például Srpski Krstur – Szerbkeresztúr (MNT, FNB) – Ókeresztúr (HNT).

Néhány település magyar nevét az MNT nem határozta meg, az FNB-nek viszont van névjavaslat: Mišićevo – Vámtelek (FNB), Radičević – Bélajárás (FNB), Vršački ritovi – Versecrét (FNB).

Több esetben az FNB-nek nincs javaslata, az MNT viszont meghatározta a hivatalos magyar nevet, például Čerević – Cserőg (MNT), Grgeteg – Gergeteg (MNT), Morović – Marót (MNT), Rakovac – Dombó (MNT), Stajićevo – Óécska (MNT), Vrdnik – Rednek (MNT), Velika Remeta – Nagyremete (MNT).

Az időközben összevont helységek többségében az MNT által megállapított név azonos a helységnévrendezés utáni monarchiabeli hivatalos névnek megkülönböztető előtag nélküli változatával és az FNB által javasolt névvel: Elemir – Elemér (MNT, FNB) – Alsóelemér, Felsőelemér (HNT), Vrbas – Verbász (MNT, FNB) – Óverbász, Újverbász (HNT) stb. (Földrajzinév-bizottság).

„A határon túli hivatalos vagy félhivatalos magyar nevek jelentős számban eltérnek az anyaországban ismerttől, mert praktikussági vagy politikai okok miatt elhagyják a megkülönböztető előtagot. Ezzel megsértik azt a száz évvel ezelőtt kialakított, azóta többé-kevésbé következetesen alkalmazott alapelvet, hogy a Kárpát-medencében minden településnek csak egy hivatalos neve lehet, és ezt a nevet csak egy település használhatja. Szlovákia, Ukrajna, Románia és Szerbia egyes településeinek van hivatalos magyar neve, amely több esetben nem egyezik meg a korábbi hivatalos magyar névvel, mert a név jelzőjét elhagyták vagy kicserélték” (Perger 2013, 78).

Névelírás, névtévesztés

Elírás történt a Palánka községben levő Despotovo és a Pancsova községben levő Banatsko Novo Selo magyar nevének esetében, ugyanis a forrásokban egységesen Űrszentiván és nem Úriszentiván, illetve Révaújfalu, nem pedig Révújfalu szerepel (Helységnévtár 1913; Marković 1966; Mező 1982).

Az Óécska név nem felel meg Stajičevónak, ez ugyanis a húszas években létesült telepes falu. Annak idején az MNT Nyelvhasználati Bizottságában elkerülték a figyelmünket azok az ellentmondások, amelyek a szerb Stajičevo és a magyar Óécska név megfeleltetése ellen szólnak.

Erre a problémára Sasi Attila térképész (Lechner Nonprofit Kft., Geoinformatikai Osztály) hívta fel a figyelmemet 2021. június 1-jén írott levelében.

Mai ismereteink szerint a két megnevezés egymástól különböző településekre vonatkozik. A 19. században Écskának románok által lakott részét Oláh-Écskának vagy Román-Écskának hívták. Az Óécska név 1881-től bukkan fel. A helységnévrendezés idején a hatóság Ecsehidára változtatta Óécska nevét. A helybeliek tiltakoztak a középkori név felújítása ellen, ezt nyomatékosítva 1911-ben küldöttség kereste fel a belügyminisztert, és 1912-ben vissza is kapták az Óécska nevet. A németeket viszont nem zavarta, hogy 1881-ben a hatóság Écskára változtatta a Német-Écskát. Az impériumváltáskor szerbre fordítva mind az Óécska (Stara Ečka), mind az Écska (Ečka) név megmaradt. 1945-ben Ečka (Écska) néven egyesítették a két települést (Mező 1982).

Stajičevo 1922 és 1925 között létesült Écska határában Sava Stajić szerb eleméri plébános kezdeményezésére a környékbeli falvak szegény sorsú szerb lakosai számára. A falut négyzet alakúra tervezték és építették, öt kelet–nyugat irányú utcával és egy keresztutcával. Mindegyik utca derékszögben keresztezi egymást, és nyolc azonos negyedet alkot. A házak építésére szolgáló telkek kiosztása és az építkezés megkezdésének engedélyezése 1922. július 26-án történt. 1925-ig mintegy 200 ház épült körülbelül 1000 szerb nemzetiségű, ortodox vallású telepes számára. A falu neve alapítója, Sava Stajić után Stajičevo lett (Stajičevo, Wikipédia). Szerintem magyarul talán Stajić-falvának lehetne nevezni.

Gyalay szerint Stajičevo Óécska része (Gyalay 1997), de nem azonos vele. Az *Új Idők Lexikona* 1941-ben Óécskával azonosítja Stajičevót (Új Idők Lexikona). Milica Marković adatai ezt az azonosítást nem támasztják alá (Marković 1966).

Névtáblák megrongálása

Ahol a Nyelvhasználati Bizottság határozatának a hivatalos lapban való közzététele után írták ki először kisebbségi nyelven a település nevét, megtörtént, hogy összefirkálták, lefestették a nevet, vagy megrongálták a táblát. Néhány esetben előfordult, hogy az újonnan kitett táblán ismeretlen személyek a magyar nevet lefestették, összefirkálták. Ez történt például Tiszaszentmiklóson (Ostojicevo). Szenttamáson (Srbobran) az ottani polgármester Srbobran – Srbobrán feliratú táblát állíttatott a település bejáratához, nem fogadva el a hivatalosnak minősített Szenttamás névalakot (azzal az indoklással, hogy a helybelieket „a fasizmusra emlékezteti”). A közvélemény és a nyilvánosság nyomására azonban ezt a táblát utóbb mégis a Srbobran – Szenttamás feliratú táblára cserélték ki (Molnár Csikós 2005).

Ilyen jelenségre napjainkban is sor kerül. Az újabb névtáblák közül főleg azokat rongálták meg, amelyeken a magyar név teljesen különbözik a többségi nemzet által preferált névtől, illetve amelyek olyan település magyar nevét jelenítik meg, amelynek elenyésző számú magyar lakossága van. 2018 nyarán Nagybecskerek község több falvában is lefestették a helységnevtáblákon levő kisebbségi (magyar, szlovák, román) nyelvű feliratokat. Több újonnan kihegyezett helységnevtáblát rongáltak meg, Bocsár (Bočar), Lázárföld (Lazarevo), Óecska (Stajicevo) és Muzslya (Mužlja) tábláját festették le. Ezekben a szerb név csak cirill betűs alakban jelenik meg, a kisebbségi nyelvű névalakok viszont nehezen olvashatók.

A dél-bánáti Fehértemplom községben a szerben kívül mind a magyar, mind a román nyelv hivatalosnak számít, azonban sem a magyarok, sem a románok száma nem éri el a két százalékot. Fehértemplom (Bela Crkva) település névtábláján a cirill betűs és a latin betűs szerb névalakon kívül a magyar és a román nevét is feltüntették. Ismeretlen elkövetők az újonnan kitett táblán lefestették a magyar nyelvű, a román nyelvű és a latin betűs szerb feliratot, csupán a cirill betűs feliratot hagyták meg. Úgy látszik, az abszolút többségben levő szerb lakosság számára szokatlan a település nevének a korábbi gyakorlattól eltérően kisebbségi nyelveken, illetve latin betűs alakban való feltüntetése a névtáblán. Nem meglepő, hogy akadt köztük (néhány) olyan személy, aki nemtetszését kézzelfogható módon fejezte ki.

A vajdasági magyar helységnevtáblák használatát nemcsak az időnkénti rongálások nehezítik, hanem a digráfia is befolyásolja, amely olykor megjelenik a névtáblákon. Szerbiában ugyanis a szerb nyelvnek cirill és latin betűs írásmódja is van (az előbbi a hivatalos). Előfordul, hogy ugyanazt a nevet szerb

nyelven kétszer (cirill és latin betűkkel) is feltüntetik, kisebbségi nyelven pedig egyszer sem vagy csak a szerb cirill és latin betűs felirat után. A kisebbségi név szempontjából ez lealacsonyító, ezáltal hátrányos helyzetbe kerül, a második helyről a harmadikra teszik (Molnár Csikós 2021).

Irodalom

- Amíg Bácskában ki se rakják, addig Bánátban rongálják a magyar helységnévtáblákat. <http://delhir.info/2018/08/28/amig-bacskaban-ki-se-rakjak-addig-banatban-rongaljak-magyar-helysegnevtablakat/> (2019. febr. 26.)
- Beretka Katinka. 2019. Testvéries többnyelvűség, többnyelvű testvériség: a nemzeti-ségi nyelvhasználat jogi dimenziói és gyakorlati szinterei 1945 és 1989 között. In *A jugoszláviai magyarok eszme- és politikátörténete 1945–1989*, szerk. Losoncz Márk, Rácz Krisztina. Budapest: L'Harmattan.
- Földrajzinév-bizottság, a 2-110. ülés döntései. <https://kormany.hu/miniszterelnokseg/foldrajzinev-bizottsag> (2023. febr. 20.)
- Gyalay Mihály. 1997. *Magyar igazgatástörténeti helységnévtaxon 1*. Budapest: Egeler Kft.
- Határozat. 2003a. Határozat a nemzeti kisebbségek nyelvének és írásának Vajdaság Autonóm Tartomány területén való hivatalos használatával kapcsolatos egyes kérdések részletezéséről. *Vajdaság Autonóm Tartomány Hivatalos Lapja* 59 (8): 165–167. (2003. máj. 22.)
- Határozat. 2003b. Határozat Vajdaság helységeinek magyar elnevezéséről. *Vajdaság Autonóm Tartomány Hivatalos Lapja* 59 (12): 249–256. (2003. aug. 27.)
- Helységnévtár. 1913. *A magyar szent korona országainak helységnévtára, 1913*. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest: Pesti Könyvnyomda-Részvénytársaság.
- Jugoszlávia alkotmánya. 1974. A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság Alkotmánya [Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije] *JSZSZK Hivatalos Lapja* 9.
- Kisebbségi törvény. 2002. Zakon o zaštitni prava i sloboda nacionalnih manjina [A kisebbségek jogainak és szabadságjogainak védelméről szóló törvény]. *Sl. list SRJ* 11.
- Lelkes György. 2005. A délvidéki hivatalos helységnevek – eredmények és gondok. *Hungarológiai Közlemények* 36 (2): 20–27.
- Marković, Milica. 1966. *Geografsko-istorijski imenik naselja Vojvodine – za period od 1853 do danas*. Novi Sad: Vojvođanski muzej.
- Mező András. 1982. *A magyar hivatalos helységnévtár*. Nyelvészeti tanulmányok 22. Budapest.
- Molnár Csikós László. 2005. Vajdasági helységnevek mai magyar hivatalos alakja. *Hungarológiai Közlemények* 36 (2): 28–35.

- Molnár Csikós László. 2021. Vajdasági helységnévtáblák – A vajdasági magyar helységnevek használata a Trianon utáni időszakban. In *Jelentés a magyar nyelvről 2016–2020: Öt év szavaival és kifejezéseivel*, szerk. Balázs Géza. 201–207. Budapest: Petőfi Kulturális Ügynökség.
- Perger Imre. 2013. A határon túli vasútállomások neve a vasúti utastájékoztatóban. *Névtani Értesítő* (35): 77–96.
- Sosem volt ilyen jó Szerbiában magyarnak lenni. Újabb helységnévtáblát gyaláztak meg. <https://delhir.info/2019/10/28/sosem-volt-ilyen-jo-szerbiaban-magyarnak-lenni-ujabb-helysegnevtablak-gyalaztak-meg/> (2019. nov. 14.)
- Stajicevo Wikipédia <https://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%98%D0%B8%D1%9B%D0%B5%D0%B2%D0%BE> (2021. jún. 2.)
- Új Idők Lexikona*. 1941. 19–20. Nád–Pozdor. Budapest: Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt.

PROBLEMS OF THE OFFICIAL USE OF HUNGARIAN PLACE NAMES IN VOJVODINA

Twenty years ago the Federal Law on the Rights of National Minorities and the Decision of the Provincial Assembly on the official use of the languages and writings of national minorities in Vojvodina gave direct impetus to the settlement of the official status of Hungarian place names in Vojvodina. In 2003 the Language Committee of the National Council of the Hungarian Minority dealt in several meetings with the issue of place names of the settlements in which Hungarian is also an official language. In 2004, they discussed the nomenclature of settlements where the Hungarian language is not in official use. The proposal was enacted and published in the Provincial Official Gazette. There are some problematic names of which some differ from those recognized by the Hungarian Geographical Names Committee, of others there is no public knowledge or are completely different from the ones preferred by the majority nation, and there are even some which were entered into the list in a wrong form. Some of the newly put place name signs have been vandalized due to the strangeness of the name or because the settlement has only a small Hungarian population.

Keywords: place name, official language use, problematic name, vandalized place name sign

PROBLEMI SA ZVANIČNOM UPOTREBOM MAĐARSKIH TOPONIMA U VOJVODINI

Pre dvadesetak godina savezni zakon o manjinama i pokrajinska odluka o službenoj upotrebi jezika i pisma nacionalnih manjina dali su neposredni podsticaj za regulisanje zvaničnog statusa upotrebe vojvođanskih mađarskih toponima. Komisija za

upotrebu jezika Nacionalnog saveta Mađara se tokom 2003. godine u više navrata bavila nazivima onih opština u kojima je i mađarski jezik u službenoj upotrebi. O nazivima mesta gde mađarski nije u službenoj upotrebi raspravljalo se 2004. godine. Kodifikacija naziva obavljena je objavljivanjem u pokrajinskom Službenom listu. Jedan deo problematičnih imena razlikuje se od onih koje podržava Komisija za toponime u Mađarskoj, drugi deo nije prisutan u javnosti, odnosno, u potpunosti se razlikuje od imena koje preferira većinski narod, a postoje i oni nazivi koji su u spisku navedeni u pogrešnom obliku. Neke od nedavno postavljenih tabli sa nazivom naselja su oštećene, jedan deo zbog neuobičajenih toponima, a drugi deo zbog malog broja mađarskog žvlja.

Ključne reči: mađarski toponimi, službena upotreba jezika, problematični nazivi, oštećene table naseljenih mesta

A kézirat beérkezésének ideje: 2023. márc. 1.

Közlésre elfogadva: 2023. júl. 4.

A FOLYÓIRAT RECENZENSI/LEKTORI TESTÜLETE 2023-BAN
RECENZENTI ČASOPISA U 2023. GODINI
PEER-REVIEWERS IN 2023

dr. ANDRIĆ Edit

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, Szerbia
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad, Serbia

dr. BALÁZS Imre József

Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, Románia
Univerzitet Babeş-Boljai, Cluj-Napoca, Rumunija
Babeş-Bolyai University, Cluj-Napoca, Romania

dr. BENCE Erika

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, Szerbia
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad, Serbia

dr. BOROS Kinga

Marosvásárhelyi Művészeti Egyetem, Marosvásárhely, Románia
Univerzitet u Targu Mureşu, Targu Mureş, Rumunija
University of Arts Târgu-Mureş, Târgu-Mureş, Romania

dr. EGYED Emese

Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, Románia
Univerzitet Babeş-Boljai, Cluj-Napoca, Rumunija
Babeş-Bolyai University, Cluj-Napoca, Romania

dr. HORVÁTH FUTÓ Hargita

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, Szerbia
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad, Serbia

dr. HÓZSA ÉVA

Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka, Szerbia
Univerzitet u Novom Sadu, Učiteljski fakultet na mađarskom nastavnom jeziku, Subotica, Srbija
University of Novi Sad, Hungarian Teacher Training Faculty, Subotica, Serbia

dr. ISPÁNOVICS CSAPÓ Julianna

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, Szerbia
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad, Serbia

dr. JÁKFALVI Magdolna

Pécsi Tudományegyetem, Pécs, Magyarország
Univerzitet u Pečuju, Pečuj, Mađarska
University of Pécs, Pécs, Hungary

dr. KAPPANYOS András

ELKH BTK Irodalomtudományi Intézet, Budapest, Magyarország
ELKH BTK Institut za književne studije, Budimpešta, Mađarska
ELKH BTK Institute of Literary Studies, Budapest, Hungary

dr. KÉKESI KUN Árpád

Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest, Magyarország
Reformatski univerzitet „Gašpar Karoli”, Budimpešta, Mađarska
Károli Gáspár University of the Reformed Church, Budapest, Hungary

dr. KISS Gabriella

Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest, Magyarország
Reformatski univerzitet „Gašpar Karoli”, Budimpešta, Mađarska
Károli Gáspár University of the Reformed Church, Budapest, Hungary

dr. KOVÁCS RÁCZ Eleonóra

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, Szerbia
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad, Serbia

dr. LEPOSA Balázs

Közép-európai Egyetem, Vera és Donald Blinken Nyílt Társadalom Archívum, Budapest, Magyarország
Srednjeevropski univerzitet, Arhiv otvorenog društva Vera i Donald Blinken, Budimpešta,
Mađarska
Central European University, Vera and Donald Blinken Open Society Archives, Budapest, Hungary

dr. LŐRINCZ Julianna

Eszterházy Károly Egyetem, Eger, Magyarország
Univerzitet „Karolj Esterhazi”, Eger, Mađarska
Eszterházy Károly University, Eger, Hungary

dr. MAJOR Ágnes

ELKH BTK Irodalomtudományi Intézet, Budapest, Magyarország
ELKH BTK Institut za književne studije, Budimpešta, Mađarska
ELKH BTK Institute of Literary Studies, Budapest, Hungary

dr. NOVÁK Anikó

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, Szerbia
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad, Serbia

dr. OSZKÓ Beatrix

Nyelvtudományi Intézet, Budapest, Magyarország
Institut za lingvistiku, Budimpešta, Mađarska
Research Centre for Linguistics, Budapest, Hungary

dr. PÁLFALVI Lajos

Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest, Magyarország
Univerzitet „Peter Pazmanj”, Budimpešta, Mađarska
Pázmány Péter University, Budapest, Hungary

dr. PÁSZTOR-KICSI Mária

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, Szerbia
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad, Serbia

dr. PIELDNER Judit

Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Csíkszereda, Románia
Mađarski univerzitet u Transilvaniji „Sapientia”, Miercurea Ciuc, Rumunija
Sapientia Hungarian University of Transylvania, Miercurea Ciuc, Romania

dr. POROGI Dorka

ELKH BTK Irodalomtudományi Intézet, Budapest, Magyarország
ELKH BTK Institut za književne studije, Budimpešta, Mađarska
ELKH BTK Institute of Literary Studies, Budapest, Hungary

dr. PRÓSZÉKY Gábor

Nyelvtudományi Kutatóközpont, Budapest, Magyarország
Istraživački centar za lingvistiku, Budimpešta, Mađarska
Hungarian Research Centre for Linguistics, Budapest, Hungary

dr. SZABÓ LAKI Boglárka

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, Szerbia
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad, Serbia

ÚTMUTATÓ

a kéziratok formai kialakításához

Kérjük a *Hungarológiai Közlemények* szerzőit, hogy kéziratuk kialakításakor és benyújtásakor az alábbi elvekhez tartsák magukat:

- A folyóirat magyar nyelvű irodalomtörténeti és -elméleti, nyelvészeti, néprajzi, művelődéstörténeti, kapcsolattörténeti szövegeket közöl.
- A folyóiratban nem jelentethető meg másutt már publikált szöveg, sem más folyóiratokban, kiadványokban hasonló cím alatt megjelent szöveg módosított változata.
- Az a szöveg jelentethető meg, amely legalább két anonim pozitív recenziót (lektori véleményt) kapott (a recenzenseket/lektorokat a szerkesztőség kéri fel).
- Ha a tudományos munka projektumi kutatás keretében készült, a szöveg első oldalának alján, lapalji jegyzetben fel lehet tüntetni a projektumi kutatást támogató intézmény teljes hivatalos megnevezését és a projektum számát. Kérjük, az absztrakt utolsó mondatához illesszék a lábjegyzetszámot.
- Kívánatos, hogy a szöveg címében kulcsfogalmak szerepeljenek. Ajánlatos tartózkodni a metaforikus címadástól.
- A szöveget egybekezdésnyi (800–1000 leütésnyi) tartalmi összefoglaló (absztrakt) vezeti be, amely kitér a kutatás tárgyára és módszerére, kitűzött céljára és eredményére is. (Kérjük figyelembe venni, hogy az absztrakt nem a dolgozatról, hanem a dolgozatról szól!)
- Az absztraktot kulcsszavak egészítik ki (legfeljebb 5). Ajánlatos gyakran használt, nemzetközileg ismert fogalmakat feltüntetni.
- A tanulmány főszövegének terjedelme: 25 000–35 000 leütés, szóközökkel.
- A hivatkozásokat nem lábjegyzetek formájában, hanem a főszövegben kérjük jelölni.
- Kívánatos, hogy a hivatkozások között több (de legalább egy) folyóirat-hivatkozás is legyen.
- A szöveghez tartozhatnak lapalji jegyzetek, ezek azonban nem helyettesítik az irodalomjegyzéket.
- A tanulmány tartalmazhat grafikonokat vagy táblázatokat, illusztrációt azonban nem áll módunkban közölni.
- A tanulmányok szövegét elektronikus formában (Word, Times New Roman betűtípus) kérjük a főszerkesztő (eva.toldi@ff.uns.ac.rs) vagy a szerkesztőség (hungar@ff.uns.ac.rs) elektronikus postacímére eljuttatni.
- A tanulmányok szerzőit arra kérjük, e-mailjükben írják meg az őket foglalkoztató intézmény nevét és postacímét is (magyarul, szerbül és angolul).

Részletes szerkesztési utasítások:

Az egész szöveget egységesen 12 pontos betűnagysággal, Times New Roman betűtípussal, 1-es („szimpla”) sorközzel kérjük írni, kivéve a rezümét és a kulcsszavakat, melyek 11 pontosak. Kérjük, a bekezdések között ne hagyjanak sorközt, azaz a Kezdőlap, Bekezdés, Behúzás és sorköz, Térköz, Előtte és Utána értékét 0 pontosra állítsák, ugyanott a Sorközt Szimplára!

A kézirat elején az alábbi adatok feltüntetése szükséges:

Hungarológiai Közlemények év/szám. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék
Papers of Hungarian Studies év/szám. Faculty of Philosophy, Novi Sad

A szerző VEZETÉKNEVE és keresztnéve (rang nélkül, a vezetéknev verzál betűvel)

A szerzőt foglalkoztató intézmény neve

Székhelye (Város, ország)

A szerző elektronikus elérhetősége

Például:

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar

Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék

Újvidék, Szerbia

xxxxx@yyyyyy

A SZÖVEG CÍME (verzál)

Ha van: *A szöveg alcíme* (kurzív)

Absztrakt, tompán (behúzás nélkül), bekezdések nélkül (11-es betűnagyság, normál, 1-es – „szimpla” – sorköz, a bekezdés után ne legyen sorköz).

Kulcsszavak: (10-es betűnagyság, normál, 1-es sorköz, legfeljebb 5).

A dolgozat főszövege: 12-es betűnagyság, normál, 1-es – „szimpla” – sorköz.

A szövegben (a lapalji jegyzetekben is) pontosan kell jelölni a kis- és nagykötőjeleket, illetve a gondolatjeleket (l.: egy-egy; 1914–1918; a regény – minden más vonatkozásban – megfelelni igyekszik...).

Az új bekezdéseket sorvégi enterrel hozzuk létre, a behúzásokat pedig az Eszközök menü Formátum, Bekezdés, Első sor paranccsal. Kérjük a tabulátorok és a sor eleji szóközök mellőzését!

A négy sorosnál hosszabb idézeteket egy sorral leválasztva, idézőjel nélkül, bal oldali 2 cm-es behúzással, új bekezdés nélkül (tompán) kérjük jelölni (kizárólag a Kezdőlap, Bekezdés, Behúzás, Bal parancssor alkalmazásával).

A közcímek, számozás nélkül (középre zárva, 12-es nagyság, kurzív)

A művek címe, valamint a kiemelések *dőlt* (kurzív) betűvel írandók. A közcímek alatt egyéb alcímek is sorakozhatnak, középre zárva, kurzívval, a bekezdés betűnagyságával (12-es).

A címekhez és kiemelésekhez járuló toldalékokat közvetlenül a cím, illetve a kiemelés után kell írni normál szedéssel (a *Bánk bán*nal, ebben a *dalban*...). A szerzői kiemelések jelölése zárójelben történik (kiemelés tőlem – X. Y.).

A hivatkozás módja:

Az idézetek leelőhelyét magában a főszövegben jelöljük az idézet vagy hivatkozás után zárójelben. A hivatkozás a mondat része, az írásjelet a zárójel után tesszük ki: „Móricz e regényében nem a parasztot, hanem az Ibsen és Nietzsche nyomán nagybetűvel írott Embert óhajtotta megírni” (Margócsy 1993, 19).

Lábjegyzetben kommentárt, főszöveghez társuló megjegyzéseket közölhetünk a szövegszerkesztő program Hivatkozás, Lábjegyzet beszúrása parancssor alkalmazásával.

Minden idézett szövegnek meg kell jelennie a szöveg végére illesztett *Irodalomban*. Az *Irodalom* nem bibliográfiát közöl, hanem azokat a műveket tünteti fel betűrendben, amelyekre a szövegben hivatkozott a szerző. Nem magyar szerző esetében a vezetéknevet vessző követi, majd a szerző teljes utónevét kiírjuk. (Mivel hivatkozásjegyzékről van szó, a forrást és a szakirodalmat nem választjuk szét.)

Az irodalomjegyzék létrehozása és a szövegbeli hivatkozás a következőképpen történik:

Könyv

Egyszerűs:

Tverdota György. 2010. *Zord bűnös vagyok, azt hiszem: József Attila kései költészet*. Pécs: Pro Pannonia.

(Tverdota 2010), idézetet követően: (Tverdota 2010, 55)

Két- vagy többszerzős:

Tolnai Ottó – Domonkos István. 1968. *Valóban mi lesz velünk*. Újvidék: Forum.

(Tolnai–Domonkos 1968, 12–13)

Négy vagy annál több szerző esetén az *Irodalomban* minden szerzőt, a főszövegben azonban csak az elsőt tüntetjük fel:

Hoppál Mihály – Jankovics Marcell – Nagy András – Szemadám György. 2000.

Jelképtár. Budapest: Helikon Kiadó.

(Hoppál et al. 2000, 42)

Kötetszerkesztés:

Horváth Imre – Thomka Beáta vál. és szerk. 2010. *Narratívák 8: Narratív teológia*.

Budapest: Kijárat Kiadó.

(Horváth–Thomka 2010, 58–59)

Könyvfejezet:

Szegedy-Maszák Mihály. 1998. Fordítás és kánon. In *Irodalmi kánonok*. 47–70.

Debrecen: Csokonai Kiadó.

(Szegedy-Maszák 1998, 48)

Ricoeur, Paul. 1999. Emlékezet – felejtés – történelem. Ford. Rózsashegyi Edit. In

Narratívák 3: A kultúra narratívái, szerk. és a szövegeket gondozta Thomka

Beáta. 51–68. Budapest: Kijárat Kiadó.

(Ricoeur 1999, 54)

Fordításban megjelent mű:

García Márquez, Gábrriel. 1990. *Szerelem a kolera idején*. Ford. Székács Vera.

Budapest: Magvető.

(García Márquez 1990, 77)

Elektronikus könyv

Dragomán György. 2014. *Máglya*. Budapest: Magvető. Epub.
(Dragomán 2014)

Interneten elérhető publikáció esetében zárójelben az utolsó megtekintés dátumát kérjük feltüntetni:

Krúdy Gyula. 1967. *Régi pesti históriák: Színes írások*. Budapest: Magvető. <http://mek.oszk.hu/00800/00869> (2015. jún. 9.)
(Krúdy 1967)

Cikkek, tanulmányok

Folyóirat (a folyóirat címe után az évfolyam következik):

Lengyel Zsolt. 2014. Szóasszociációs vizsgálatok. *Hungarológiai Közlemények* 45 (4): 1–12.
(Lengyel 2014, 10)

Lap:

Fenyvesi Ottó. 2015. Modern folklór. *Magyar Szó – Kilátó*, jan. 24–25. 24.
(Fenyvesi 2015, 24)

Interneten elérhető lap vagy folyóirat:

Szemere Katalin. 2015. Hörpölték a kultúrát. *Népszabadság*, jún. 8. <http://nol.hu/kultura/haraphato-eneklesi-vagy-1538629> (2015. jún. 9.)
(Szemere 2015)

Elektronikus publikáció:

Keresztesi József. 2014. Kilépés a múzeumból. *Litera* <http://www.litera.hu/hirek/peterfy-a-kitomott-barbar> (2015. jún. 9.)
(Keresztesi 2014)

Ha a cikknek DOI-száma van, kérjük azt is feltüntetni a hivatkozás végén.

A fenti jelölésmód érvényes a lábjegyzetekre is.

Idegen nyelvű kiadványokra való hivatkozáskor a bibliográfiai adatok élén a szerző családnéve áll első helyen, utána vesszővel elválasztva következik utóneve (l.: Ricoeur, Paul). Nemcsak a mű címe, hanem a kiadó neve, illetve a kiadás helye is idegen nyelven írandó.

A hivatkozások létrehozása során az itt föl nem tüntetett esetekben a Chicago Manual of Style Author-Date System rendszerét tekintjük irányadónak:
http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide.html

A dolgozatot címmel ellátott angol, valamint szerb nyelvű rezümé és kulcsszavak zárják. (Külföldi szerzőinknek a szerb fordítást biztosítjuk.)

A nyelvileg-helyesírásiilag gondozatlan kéziratokat, valamint azokat, amelyek nem tartják be a fenti szerkesztői utasításokat, kénytelenek leszünk átdolgozásra javasolni.

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK
HUNGAROLOŠKA SAOPŠTENJA
PAPERS OF HUNGARIAN STUDIES

Szerkesztőség / Redakcija / Editorial Office

Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju

21000 Novi Sad, ul. dr Zorana Đinđića 2.

Tel.: (+381 21) 485 3878

e-mail: hungar@ff.uns.ac.rs

URL: <http://hungarologiaikozlemenyek.ff.uns.ac.rs>

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása

A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

821.511.141+811.511.141

HUNGAROLÓGIAI Közlemények = Hungarološka saopštenja = Papers of Hungarian Studies : az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének folyóirata / főszerkesztő Toldi Éva. – 8. évf. 26/27. sz. (1976) – . – Novi Sad : Filozofski fakultet, 1976–

Háromhavonta. – A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei folytatása = ISSN 0350-1353.

Kiadása másik médiumon: Hungarológiai Közlemények (online) = ISSN 2406-3266

ISSN 0350-2430 = Hungarológiai Közlemények (Print)

COBISS.SR-ID 17698

Szerkesztőségi titkár / Sekretar redakcije / Editorial secretary: Juhász Tóth Tímea
Angol fordítás / Prevod na engleski / English translation: McConnell-Duff Márta

Szerb fordítás / Prevod na srpski / Serbian translation: Andrić Edit

Lektor-korrektor / Lektura i korektura / Proof-reader: Buzás Márta

A szerb szövegeket lektorálta / Lektor za srpski jezik /

Proof-reader for Serbianian Language: Milica Bracić

Fedőlapterv / Korice / Cover: Kapitány Attila

Műszaki előkészítés / Priprema za štampu / Layout: Dataprint

Példányszám / Tiraž / Copy: 150

Nyomda / Štampa / Print: Sajnos, Újvidék, 2023

ISSN 0350-2430



9 770350 243006